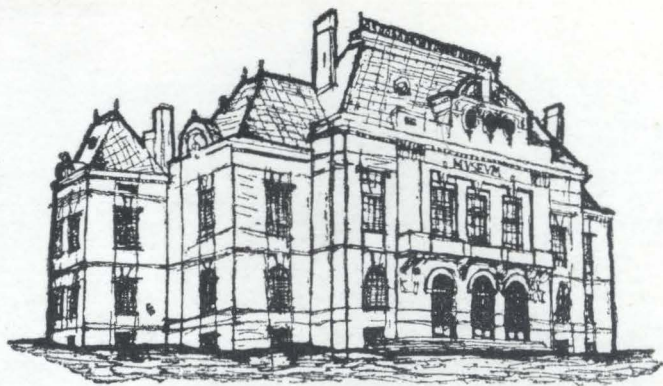

HIERASUS

ANUAR '80

COMITETUL DE CULTURĂ COMISIA JUDEȚEANĂ PENTRU
ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ RĂSPÂNDIREA CUNOȘTINȚELOR
AL JUDEȚULUI BOTOȘANI CULTURAL — ȘTIINȚIFICE

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

COLOCVIU ȘTIINȚIFIC
NICOLAE IORGA

Botoșani 21—22 noiembrie 1980

www.cimec.ro

40 DE ANI DE LA MOARTEA MARELUI SAVANT

„Aici am înțeles întâiu ce este în juru-mi, și tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aștepta viața : micul pîrîu naiv al vieții de școală, torentul pătimaș al tinereții, cursul puternic, larg, cuprins în hotare, al bărbăției“.

Nicolae IORGA

**CUVÎNT DE DESCHIDERE, ROSTIT DE TOVARĂȘUL HARALAMBIE
ALEXA, PRIM-SECRETAR AL COMITETULUI JUDEȚEAN DE PARTID
BOTOȘANI,**

Stimate tovarășe,

Stimați tovarăși,

Salutăm cu deosebită plăcere, în numele Comitetului județean al P.C.R. și al Comitetului executiv al Consiliului popular al județului Botoșani, prezența dumneavoastră la lucrările colocviului științific „Nicolae Iorga”. Acțiune cultural-științifică de prestigiu, colocviul „N. Iorga” se înscrie în seria tradiționalelor sesiuni de comunicări ale Muzeului județean de istorie, tot atâtea contribuții la investigarea unei istorii bogate, dar frământate, de la valorificarea moștenirii culturale și științifice a unei impresionante galerii de personalități de primă mărime ale culturii românești, fii ai acestor meleaguri.

Lucrările prezentului colocviu, pe care le dorim încununare de succes, sînt dedicate marelui istoric și patriot român Nicolae Iorga, fiul al orașului Botoșani, de la a cărui moarte se împlinesc peste puțin timp patruzeci de ani. Atunci, în noaptea de 27 spre 28 noiembrie 1940, viața marelui savant avea să fie întreruptă brusc în dezlănțuirea oarbă și dementă a Gărzii de Fier, a cărei politică iresponsabilă fusese atît de vehement combătută de N. Iorga, apărător vajnic, în acele momente de tulburată istorie, a demnității neamului românesc. Atunci, cel care „în vremea aspră și hursuză, cu furtunile — a dat piept”, „au fost tăiat un brad bătrîn, fiindcă făcea prea multă umbră”, aidoma acestei presimțiri a sfîrșitului, pe care a mai apucat să ne-o destăinîie în dramaticele versuri ale „Bradului bătrîn”.

Sîntem convinși că lucrările colocviului vor reuși să marcheze o contribuție valoroasă la cunoașterea vieții și operei marelui nostru istoric, a legăturilor sale cu Botoșanii. Prezența unor distinși invitați, cercetători de renume ai țării, precum și ai celor din județul gazdă a manifestării, fiind o garanție în acest sens.

Stimate tovarășe, stimați tovarăși,

Locuri de istorie multimilenară, de continuitate românească, leagăn al unor iluștri oameni de știință și cultură, spațiu de vers eminescian și de rapsodie enesciană, Botoșanii cunosc astăzi dimensiunile marilor transformări innoitoare ale socialismului, capabile să-i asigure un înalt nivel al dezvoltării industriale, cu o contribuție tot mai sporită la economia țării, la dezvoltarea avuției naționale. Depășind de 30 de ori producția

industrială a anului 1938, grație unui ritm înalt de dezvoltare — de peste 200% — încadrându-se în programul general de dezvoltare armonioasă, proporțională a tuturor județelor patriei, județul Botoșani a raportat îndeplinirea înainte de termen a indicatorilor producției globale industriale în actualul cincinal, succes remarcabil, care permite realizarea pînă la sfîrșitul anului a unei însemnate producții suplimentare. Cu o platformă industrială puternică și diversă la Botoșani, cu o altă care prinde un tot mai pronunțat contur la Dorohoi, în măsură să valorifice potențialul de forță de muncă și resursele de materie primă ale județului cu o eficiență economică tot mai mare, județul nostru s-a transformat hotărîtor în anii din urmă, rezultatele înnoirilor cuprinzînd mai toate domeniile. Relevăm, între aceste, sporirea gradului de urbanizare la nivelul județului, pregătindu-se condițiile ca localitățile Bucecea, Flămînzii și Ștefănești să devină orașe: creșterea standardului de viață al oamenilor muncii, edificarea a numeroase obiective social-culturale și altele, asigurîndu-se astfel un cadru optim de muncă și de viață locuitorilor județului nostru. Sînt succese revelatoare, dar nu singurele, care ne permit să întrevădem un viitor luminos acestor locuri, în contextul general al creșterii românești.

Stimați participanți,

Sîntem convinși că manifestarea culturală de față se va dovedi rodnică în lucrările sale și va fi, totodată, un prilej pentru dumneavoastră oaspeți ai Botoșanilor, de a cunoaște realitățile și frumusețile acestor locuri, continuatoarele unor vechi și nobile tradiții ale istoriei. Sîntem convinși că veți onora cu distinsa dumneavoastră participare și alte acțiuni culturale organizate la Botoșani, dedicate trecutului istoric sau prezentului socialist, urîndu-vă deplin succes în desfășurarea lucrărilor colocviului științific „Nicolae Iorga“ !

ISTORIA ȘI BAZA DOCUMENTARĂ ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

IONEL GAL

Om fenomenal, rar întâlnit în viața omenirii, Nicolae Iorga a dominat epoca în care a trăit.

În tot ceea ce a gândit și a scris, el a evocat trecutul așa cum arătase și Kogălniceanu la începutul cercetărilor noastre istorice, un popor lipsit de trecut nu poate avea viitor.

Încă de la începutul activității sale istoriografice Nicolae Iorga a înțeles, insuficiența bazei documentare a istoriei românilor așa cum era cunoscută spre sfârșitul secolului al XIX-lea și chiar din timpul anilor de studiu, în Franța și Germania, a început o intensă muncă de cercetare în arhivele din Paris, Berlin Lipsca, Dresda și München pe care mai târziu o va continua în toate marile arhive ale Europei pentru a afla izvoarele scrierii istoriei naționale.

N-a fost arhivă sau bibliotecă în țara noastră sau în alte state ale Europei, unde setea nepotolită de știință să nu-l fi dus pentru a strânge tot tezaurul de mărturii istorice relative la trecutul românesc și chiar la alte popoare și state din răsărit și apus¹, spunea Ștefan Meteș în lucrarea sa dedicată activității istorice a marelui cărturar¹. „E ceea ce am făcut vreo douăzeci de ani, arăta, Nicolae Iorga, și trebuia să o fac pentru că informația era încă atât de restrânsă, încât a se risca în istorisiri a scrie pagini de istorie asupra acelor pe care le avea la îndemână, era o muncă zadarnică”².

Străduința neobositului și pasionatului cercetător, de a descoperi noi izvoare, de a întregi și înnoi cunoașterea trecutului nostru, din antichitate pînă în vremurile cele mai apropiate, a constituit una din trăsăturile caracteristice ale activității sale istorice.

Istoric al românilor, al sud-estului european, istoric al umanității, autorul miilor de titluri, s-a născut datorită stăpînirii desăvîrșite a acestor izvoare istorice care constituiau poarta prin care se intra în adevărata creație științifică.

Pasionat al arhivelor, depozitare de prețioase informații, subjugat de farmecul manuscriselor, Nicolae Iorga a semnalat și editat o uriasă docu-

1 Ștefan Meteș, *Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga*, Buc., 1921, p. 349.

2 N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Buc., 1933, 1975.

mentație din țară și străinătate, îmbrățișând în imensa lui activitate toate marile epoci ale istoriei universale ca și ale celei naționale.

Rezultatele acestor căutări s-au concretizat în numeroase publicații care i-au asigurat un loc de frunte în istoriografia noastră. El a publicat cele mai multe documente, cele mai multe studii de detaliu și de sinteză cu privire la istoria românilor.

Istoria relațiilor agrare, meșteșugurilor, a industriei și a comerțului, a armatei, a învățământului și a presei, a literaturii și artei, din evul mediu și din epoca modernă, însumează mii de studii și articole.

Bazat pe o solidă informare documentară, Nicolae Iorga a făcut cunoscută lumii întregi istoria poporului român, rolul său în progresul omenirii. Datorită culturii sale enciclopedice și a cercetărilor permanente și multilaterale, în arhivele și bibliotecile lumii, căutând tot ce era legat de trecutul nostru istoric, Nicolae Iorga a dat la lumină lucrări care vor rezista peste ani, pline de idei cu puncte de vedere originale asupra istoriei omenirii.

Printre aceste publicații de izvoare devenite instrumente de lucru extrem de utile pentru toți cercetătorii trecutului, ocupă un loc de frunte marile culegeri de documente: „Acte și fragmente cu privire la istoria românilor“, 3 volume, publicate între anii 1895—1897, „Studii și documente cu privire la istoria românilor, 31 volume, apărute între anii 1901—1916 și masivul material documentar publicat de Iorga în colecția de documente străine Hurmuzaki, izvoare nesecate de informații pentru veacurile XVI—XVIII. În zece volume din 45 cît are colecția Hurmuzaki, Iorga a reproduș, integral și în regeste, peste 8800 documente în 6615 pagini, documente copiate din depozitele celor 40 de arhive cercetate.

Colecția „Studii și documente“, cuprinde cel mai variat material documentar: documente interne, rapoarte diplomatice, inscripții, condici domnești, cronici și fragmente de cronici, însoțite de ample prefete care constituie tot atâtea monografii. Realizarea acesteia este rezultatul fructuoaselor sale investigații, cu scopul de a pune la dispoziția specialiștilor uriașul material inedit răspândit în diferite colțuri ale lumii și atât de necesare studiilor istorice.

Documentele privitoare la genealogia și istoria unor familii boierești (Callimachi, Brîncoveanu, Cantacuzino, Știrbei), avînd o amplă documentație pentru istoria economică, socială și politică a țărilor române, precum și pentru poziția lor externă, constituie alături de alte nenumărate culegeri și publicații de izvoare, risipite prin diverse periodice, o bogată sursă de informații pentru istoria patriei.

Ca rezultat al cercetărilor sale în arhivele germane, daneze, olandeze și suedeze, Nicolae Iorga publică cele două volume de „Documente privitoare la familia Callimachi“.

Sub titlul „Documente privitoare la familia Cantacuzino“ și „Despre Cantacuzini“, N. Iorga dă la iveală un bogat volum de documente inedite din arhiva familiei domnitoare.

În aceeași perioadă de timp publică volumul „Documente cu privire la Constantin Vodă Brîncoveanu“ care conține însemnări din țară și rapoarte din corespondențele străine și „Documente privitoare la domnia

lui Barbu Știrbei, alcătuite din corespondență cu străinătatea, rapoarte consulare franceze și un amplu studiu privind domnia marelui om de stat.

În urma cercetărilor în arhivele Bistriței, Brașovului, Blajului și Sibiului pe care Nicolae Iorga le face în anul 1899, publică două volume de „Documente românești din arhivele Bistriței” și „Socotelile Brașovului și ale Sibiului”.

Referindu-se la documentele românești de la Bistrița, Iorga spunea : „puține arhive cuprind mai multă viață vie, colorată, zilnică românească decît arhivele bistrițene, cu un cuprins foarte bogat și foarte puțin cunoscut, un adevărat tezaur”³.

În atenția marelui istoric al românilor de pretutindeni a stat și studierea izvoarelor privind istoria Transilvaniei, ceea ce duce la publicarea celor două volume din „Istoria românilor din Ardeal și Ungaria”. Contribuțiile lui Iorga la publicațiile Academiei Române — Memoriile secțiunii istorice, prin semnarea materialului găsit în arhivele interne și externe, se referă la perioade întregi din istoria noastră și constituie adevărate pietre de temelie la clădirea unei istorii a românilor.

Ele completează seria lucrărilor referitoare la izvoarele istoriei românilor.

Iorga era convins că știința istorică trebuie înnoită și înnoirea nu se poate face decît printr-o „informație mai bogată și îmbogățirea nu poate veni decît prin despuieră arhivelor”.

Bibliotecile și arhivele pe care le-a cercetat Iorga în străinătate : Vaticanul, Roma, Veneția, apoi Milano, Geneva, Ferrara, Bologna, Torino, Modena ; în Germania : München, Berlin, Drezda, Lipsca, Hamburg ; în Belgia : British Museum și Public Record Office din Londra ; Biblioteca Bodleyana din Oxford și corespondența prin care a obținut o serie de documente de la Bruxelles, Florența și Viena, au îmbogățit baza documentară a istoriei patriei din toate timpurile.

Pe baza materialelor culese din arhivele lumii, printr-o muncă plină de răbdare și pasiune, Nicolae Iorga a creat remarcabile opere de sinteză.

În domeniul economic a scris „Istoria comerțului românesc”, în cel literar „Istoria literaturii românești” și „Istoria armatei românești”, pentru cel militar.

Avînd la dispoziție un imens material documentar, Nicolae Iorga publică în limba germană în anul 1905 „Istoria poporului român în cadrul formațiunilor sale statale”, încă o dovadă a faptului că numai pe baza unei asemenea documentații științifice se poate scrie o astfel de lucrare. Valoroasă și originală prin sistemul de organizare și expunere a materialului, prin ideile enunțate, lucrarea reprezintă prima sinteză a istoriei românilor fiind un mare pas înainte pe drumul istoriografiei românești.

Prima istorie a națiunii românești, întemeiată pe baza solidă a izvoarelor de la care nimeni nu mai avea nimic de adăugat, a lărgit baza documentară asupra domeniului istoriei poporului român. Mai tîrziu,

3 N. Iorga, Documente românești din Arhivele Bistriței, Buc., 1899, p. II.

4 N. Iorga, Generalități cu privire la studiul istoriei, ed. a III-a, Buc., 1944, p. 185.

Nicolae Iorga alcătuiește o nouă sinteză dar în limba franceză „Histoire des Roumains et de leur civilisations“ (Paris, 1920) care s-a bucurat de o și mai mare popularitate, fiind tradusă în mai multe limbi.

Prin aceste lucrări publicate în limbi de circulație universală, Nicolae Iorga contribuie la răspîndirea în străinătate a cunoștințelor de istorie și de cultură națională.

În toate aceste opere Iorga a folosit izvoarele, și izvoarele erau pentru el în primul rînd documentele de arhivă care în totalitatea lor l-au ajutat să prezinte istoria, să dea o viziune întreagă asupra faptelor petrecute cîndva. Iorga consideră că în elaborarea unei opere de istorie, materialul și critica sînt cele care determină soliditatea și adevărul operei, pe cînd celelalte elemente : organizarea și stilul determină frumusețea operei ⁵.

Păstrînd continuu contactul cu arhivele și bibliotecile, publicînd fără întrerupere fie în colecții, fie în Revista istorică pe care a întemeiat-o în anul 1915, zeci de mii de documente interne și externe, relatări de călătorie, rapoarte diplomatice, inscripții, nenumărate studii, asupra celor mai diverse teme, monografii regionale, studii referitoare la istoria politică din evul mediu timpuriu pînă în vremile cele mai apropiate, note bibliografice și recenzii în care semnală și analiza toate lucrările care aveau o cît de mică legătură cu istoria românilor, Iorga a creat baza documentară pe care s-a constituit toată istoriografia noastră din prima jumătate a secolului XX.

Materialul adunat de Iorga din arhivele Europei, arhivele publice din țară, arhivele particulare, biblioteci, i-au dat posibilitatea să scrie lucrarea de sinteză, Istoria românilor, 10 volume (București, 1935—1939), la baza căreia au stat documentele pe care le-a căutat, le-a găsit și le-a cercetat în toată întinderea și varietatea lor. În întreaga lucrare Iorga se sprijină pe materialul documentar cunoscut, scoțînd în relief rolul legăturilor continue ce au existat între românii de pe ambele versante ale Carpaților și integrînd dezvoltarea poporului român în ansamblul dezvoltării popoarelor lumii. În cadrul vechii istoriografii române, aceasta, reprezintă cea mai largă înfățișare a trecutului în care s-au vărsat fluviile tuturor colecțiilor de documente, cunoscute pînă în momentul întocmirii sale. Iorga și-a căutat refugiul în muncă, iar rezultatele continuă să uimească prin bogăția și diversitatea lor. Asumîndu-și obligațiile de prim ordin de a depista și a cerceta toate izvoarele, arătînd respect pentru mărturiile trecutului, Nicolae Iorga a infierat neglijența ori disprețul manifestat de unele instituții față de urmele arheologice, etnografice, folclorice și a celor scrise, cerînd să fie centralizate în „originale sau în copii“, clasate și puse comod la dispoziția cercetătorilor pregătiți, cu adaosul de repertorii genealogice și geografice“ ⁶.

În tot timpul vieții, Nicolae Iorga, a adunat și tipărit, punînd la dispoziția cercetării, documente istorice în diferite limbi : română, greacă,

5 Idem, p. 52.

6 Idem, p. 52.

latină, slavonă, germană, franceză italiană, engleză, însoțindu-le de ample comentarii, note și indici.

În concepția marelui cărturar și învățat Nicolae Iorga, valoarea documentelor în cercetarea și scrierea istoriei, era imensă, de aceea el a muncit neobosit pentru stringerea, interpretarea și publicarea lor.

„Meritul incontestabil, nepieritor rămâne în opera lui N. Iorga, așa cum arată acad. Daicoviciu în rîndurile închinatе memoriei istoricului prin faptul că ea se bazează pe un extraordinar material documentar, depistat, descifrat și interpretat de el însuși“⁷.

În efortul de a reconstitui lumea dispărută el a cercetat toate categoriile de documente : acte de proprietate, foi de zapise, inventare, sămii ale visteriei, catagrafii, registre de negustori sau socoteli ale cetăților, fundamentînd permanența poporului român pe aceste meleaguri prin izvoare autentice ce-și vor avea valabilitatea peste ani, ajutînd să doboare orice teorie străină de interpretare a faptelor și evenimentelor istorice cu privire la aceste pămînturi și acești oameni. Aceasta îl situează pe Iorga printre personalitățile care fac glorie acestui secol și a umanității în întregimea ei.

Rămînînd credincios documentelor, cercetînd pe baza lor trecutul, Nicolae Iorga a reușit să dea studii valoroase în numeroase domenii ale istoriei patriei și celei universale, aducînd o remarcabilă contribuție la dezvoltarea istoriografiei românești, prin aceasta impunînd un deosebit respect, admirație și nețărmurită dragoste.

L'HISTOIRE ET LA BASE DOCUMENTAIRE DANS L'OEUVRE DE NICOLAE IORGA

Résumé

Comprenant l'insuffisance de la base documentaire de l'histoire des Roumains, telle qu'elle était connue vers la fin du XIX-ème siècle, Nicolae Iorga a commencé déjà pendant ses années d'études un immense ouvrage de recherche dans les archives de Paris, de Berlin, de Leipzig, de Dresden et de Munich, ouvrage qu'il allait continuer plus tard dans tous les centres d'Europe pour trouver les sources nécessaires pour écrire l'histoire nationale. Le grand historien a signalé et publié une énorme documentation dans le pays et ailleurs, embrassant dans sont immense activité toutes les grandes époques de l'histoire universelle, de même que de celle nationale.

Il a publié le plus grand nombre de documents, d'études de détail et de synthèse concernant l'histoire des Roumains L'histoire des relations agraires, des métiers, de l'industrie et du commerce, de l'armée, de l'enseignement et de la presse, de la littérature et des arts, du moyen âge et de l'époque moderne, réunit des milliers d'études et d'articles.

Une place importante parmi les ouvrages d'Iorga est occupée par les collections de documents intitulées : „Actes et fragments concernant l'histoire des

Roumains", „Etudes et documents concernant l'histoire des Roumains", „La collection des documents Hummuzaki" dans lesquelles il a reproduit plus de 8000 documents copiés dans les dépôts de plus de 40 archives, en complétant ainsi la série d'ouvrages concernant l'histoire du pays et du peuple roumain.

Sur la base des documents recueillis des archives du monde entier, Nicolae Iorga a créé de remarquables œuvres de synthèse. Un exemple concluant est constitué par „L'Histoire des Roumains" œuvre en 10 volumes publiée entre 1935 et 1939.

Pendant toute sa vie, Nicolae Iorga a réuni et a édité des documents historiques en différentes langues : roumain, grec, latin, slavon, allemand, français, italien, anglais, en les accompagnant des commentaires, des notes et des indices.

En restant fidèle aux documents, en étudiant par leur intermédiaire le passé, Nicolae Iorga a réussi à créer des études de valeur dans nombre de domaines de l'histoire du pays et de l'histoire universelle, en contribuant en grande mesure au développement de l'historiographie roumaine, et en imposant ainsi un grand respect, de l'admiration et un amour sans limites pour l'histoire.

NICOLAE IORGA ȘI AMERICA

GH. BUZATU

Problema pe care o supunem atenției cititorului nu face, acum, pentru prima dată obiectul unei investigații aparte. Referiri la legăturile lui N. Iorga cu S.U.A., la contribuțiile sale în domeniul cercetării istoriei și artei nord-americeane au fost sesizate atât înainte, cât și după 1940. Mai mult decât atât, în ultima vreme istoricul american Keith Hitchins¹ și istoricul român Lucian Boia² au stăruit anume asupra acestui subiect — *N. Iorga și America*. Beneficiind de contribuțiile existente, cărora le adăugăm noi materiale documentare și o aprofundare a studiilor iorghiste despre tema în discuție, să constatăm că posibilitățile de tratare a temei propuse sînt destul de vaste, că unele concluzii de cel mai mare interes se impun atenției și că o serie de aspecte ar trebui numai deocamdată avute în vedere. În acest ultim sens, să reținem că o tratare cvasi-globală nu poate ignora una din următoarele probleme :

1) Viziunea lui N. Iorga asupra literaturii și culturii nord-americeane, domeniu în care marele istoric s-a ilustrat fie ca tălmăcitor al unor mari poeți ai Lumii Noi, fie în calitate de conferențiar al fenomenului, fie ca un critic literar etc.

2) N. Iorga ziaristul a examinat adesea în detaliu, la sfîrșitul primului război mondial, în primii ani ai deceniului al treilea ori în ajunul celui de-al doilea război mondial, viața politică americană, rolul S.U.A. în lumea contemporană, aprobînd sau dezaprobind, după caz, demersurile și atitudinile Washingtonului.

În acest context, Iorga a insistat în repetate rînduri asupra raporturilor politice și economice româno-americeane, opiniile sale fiind exprimate de regulă în „Neamul Românesc“, dar și în presa românească (de regulă) din S.U.A., mai cu seamă în ziarul „America“ din Cleveland (1921—1924).

3) Pe un plan superior specialistul Iorga a făcut aprecieri sau a publicat studii speciale despre trecutul S.U.A. Opiniile exprimate despre istoria americană, fără a fi rodul unor cercetări tocmai aprofundate, atestă originalitatea concepției ilustrului savant, în cele din urmă stă-

1 Vezi „Tribuna“ (Cluj), no. 47/25.XI.1965, p. 16.

2 Nicolae Iorga și S.U.A., în „Revista de istorie“, nr. 8/1976, p. 1153-1173.

ruința sa de-o viață de-a ajunge la modelul *istoriei globale*. Cu titlu de exemplu în această privință supunem atenției câteva dintre constatările lui Iorga :

După el, trebuia să se renunțe de — fapt azi realizat — la concepția că istoria S.U.A. ar începe cu răscoala Angliei, cu declarația din 1776 ; totodată susținea că există un capitol ce „nu poate lipsi cînd se vorbește despre istoria Americii“, acest capitol fiind scris „înainte de apariția europenilor“ și fiind datorat „lumii indiene“³. Despre marele erou al revoluției americane, tot Iorga consemna cu justete că „mișcarea n-a plecat de la Washington, ci s-a adresat lui Washington“⁴. Revoluția a fost pregătită „de scopuri economice“⁵ și i-a confirmat una dintre convingerile intime, și anume că : „...Revoluțiile se fac totdeauna de alții decît acei cari se văd, iar acei care nu se văd în timpul luptei se văd pe urmă, cînd capătă cîștigul“⁶. Fără a fi mărturisit vreun moment că-l consultase pe Turner, celebrul autor al celebrei teorii despre rolul „noii frontiere“ în consolidarea S.U.A. în sec. al XIX-lea, Iorga a consimțit că America „a fost alcătuită numai din cesiuni“, întinzîndu-se mereu spre Vest⁷. Căpătîndu-se aceste „enorme“ teritorii, în America „s-a produs o formidabilă mișcare plină de încredere către producția cea nouă“⁸. Viziunea despre America anilor '20 este tot atît de pătrunzătoare : „Societatea americană (...) nu aparține nici președintelui, nici Congresului, alcătuit din cîte doi reprezentanți de fiecare Stat, indiferent de cifra populației. Societatea americană aparține asociațiilor, ligilor, aparține formațiunilor de interese materiale sau aparține asociațiilor religioase. Omul politic nu domină societatea. Omul politic reprezintă pe cineva, democrat sau republican sau socialist, care stă la dispoziția acestor asociațiuni“⁹. Totuși, de cine este „guvernată“ această societate ? Răspunsul vine clar : „De oameni cari nu apar, cari sînt în fund, de oameni ca Morgan, Rockefeller, Amour, Carnegie, de omul petrolului, oțelului, căilor ferate, jamboanelor. Aceștia sînt cei ce conduc de fapt societatea americană, ei o au în mînă“, cei cîțiva „Napoleoni ai producției“¹⁰. Poate cineva, încă azi, contestă acest punct de vedere ?

4) Un alt domeniu privește legăturile statornicite cu oamenii de știință americani și, îndeosebi, cu românii din America. La cererea acestora din urmă și cu sprijinul lor material, istoricul a efectuat, în ianuarie — martie 1930, călătoria sa în S.U.A. de pe urma căreia ne-au rămas inspiratele „note de drum“, conferințele de la Ateneul Român din aprilie — mai 1930 și lecțiile ținute la universitățile americane.

3 N. Iorga, *America și Românii din America. Note de drum și conferințe*, Vălenii de Munte, 1930, pp. 214-216.

4 *Ibidem*, p. 215.

5 *Ibidem*, p. 229.

6 *Ibidem*, p. 230.

7 *Ibidem*, p. 232.

8 *Ibidem*, p. 233.

9 *Ibidem*, p. 237.

10 *Ibidem*, p. 238.

5) N. Iorga este în prezent unul dintre cei mai apreciați specialiști ai sud-estului european în istoriografia americană. Deja în 1930, la 18 martie, primindu-l la Columbia University din NYC, profesorul John Gerig îl considera drept „una dintre cele mai mari figuri intelectuale — dacă nu, după cum sînt eu convins, principala personalitate — a lumii moderne”¹¹. Asemenea recunoașteri sînt întregite de aceea a prof. George Soulis („cel mai mare istoric pe care de departe l-a produs vreo țară balcanică”) ¹² ori a celui mai recent dintre specialiștii americani în iorgologie, William O. Oldson : o personalitate complexă, fenomenală ¹³. Tot aici este cazul să amintim că, în bibliotecile americane și canadiene, lucrările marelui istoric român sînt păstrate cu grijă și consultate cu atenție de specialiștii străini, că marile arhive americane păstrează cu sfînțenie documente provenind de la N. Iorga (vezi Arhivele Naționale din Washington sau Arhiva Institutului Hoover din California, unde am putut efectua cercetări).

6) Ne-am referit deja la Călătoria lui N. Iorga în S.U.A., în 1930, deducînd, astfel, existența contactului direct al savantului cu lumea de peste Ocean. Asupra călătoriei, el a lăsat, cum am amintit, însemnări din cele mai interesante și asupra lor vrem să stăruim în cele ce urmează, evidențiind mai multe aspecte caracteristice pe care „călătorul” sau „turistul” Iorga le-a surprins în legătură cu societatea americană, cu marile-i și curioasele ei probleme.

Să începem cu orașul New York, unde istoricul a debarcat la 27 ianuarie 1930. El a vizitat toate obiectivele turistice tradiționale, a fost primit la Universitatea Columbia, la redacția ziarului „The New York Times”, s-a întîlnit cu oameni de afaceri. Impresie despre oraș — întocmai ca și Chicago — mare „cît o țară” ¹⁴, o insulă „ermetic închisă. Cîțiva km pătrați de stîncă, dar o stîncă așa de profundă, așa de tare că poți sprijini orice pe dînsa, mutîndu-i granitul în înălțime” ¹⁵. Muzeele orașului — *Metropolitain*, în rîndul întii — rezultate din „adunarea mărețelor daruri ale mecenatilor” ¹⁶. Adevărata dictatură, veritabili „imperatori” ai fabuloaselor bogății sînt „Cresușii de astăzi”, mulți dintre ei — „sărăcii de ieri”. Unul dintre ei, Pierpont Morgan, la cei 80 de ani ai săi, arăta încă ca un *conquistadores*. E surprins de Iorga stabilind strategia concurențului ; invită la sine pe cîțiva colaboratori, i-a poftit la masă, „dar el a făcut un anchetă. A avea oameni întregi înainte, cu puțința de a scoate ce vrea de la dinșii i se pare mai util decît a răsfoi o carte, carte care nu spune decît același lucru tuturor și pe care, pe lîngă aceasta, n-o poți privi în ochi” ¹⁷. Primit de proprietarul lui „New York Times”, savantul are pri-

11 N. Iorga, *My American Lectures*, Bucharest, 1932, p. 5.

12 Charles and Barbara Jelavich, *The Balkans in Transition*, Hamden, Conn., 1974, p. 427.

13 *The Historical and Nationalistic Thought of Nicolae Iorga*, Boulder, 1973, p. 99.

14 N. Iorga, *America și Românii din America*, p. 30.

15 *Ibidem*, p. 16.

16 *Ibidem*, p. 26.

17 *Ibidem*, p. 31.

lejul să comenteze rolul presei în S.U.A. : „puterea ziarului este imensă ; un articol publicat de un ziar trece în sute de gazete ; el e standardizat : cu un singur articol poți să pui în mișcare toată opinia publică americană“¹⁸. Această constatare ne conduce, peste ani, la originea afacerii Watergate și a demisiei unui președinte american : apariția, în „The Washington Post“, a unei relatări în iunie 1972.

După ce a vizitat New York City, „capitala afacerilor“, istoricul s-a deplasat — după un plan bine chibzuit — în celelalte „capitale“ americane, după cum urmează :

- în cea politică, care este Washingtonul ;
- în cele industriale — Chicago, Cleveland și Detroit ;
- în cele ale grădinilor, adică la San Francisco și Los Angeles ;
- în fine, un scurt popas prin „lumea învinșilor“, prin ținuturile indienilor, cu principalul punct de atracție — marile Canioane ;
- apoi capitalele trecutului — Gettysburg, Baltimore, Philadelphia, Trenton și Princeton, Boston, Harvard.

În ansamblu, America este o țară „cu un caracter cu totul particular“, este „o țară care se face“¹⁹. Pretutindeni a fost primit „așa de bine“²⁰. Natura țării și-a pus amprenta asupra sufletului oamenilor și evoluției istorice ; nu este straniu că Iorga, știut fiind ce importanță acordă pămîntului în dezvoltarea istorică, înglobîndu-l între „permanențe“, stăruie asupra naturii americane, care s-ar caracteriza prin mai multe „elemente“²¹ : pădurea, piatra, marea, lacurile, șesul. Nu ignoră că America este „o țară foarte rău locuită“²², dar că americanii „sînt... oameni eminenți supt raportul activității. De voie sau de nevoie urmașul leneșului din Europa ajunge în America un om harnic. Ești ridicol dacă nu lucrezi...“²³.

Numeroase impresii ale savantului privesc centrele universitare vizitate, care-i provoacă entuziasmul sincer. Istoricul a poposit la universitățile din New York City, Chicago, California, Washington, Princeton și Harvard. În genere, „universitatea e un oraș în mijlocul unei păduri“²⁴. Lumea universitară este împărțită pe colegii, care dispun de mari și bogate biblioteci ; peste tot, „ordinea e perfectă“²⁵. Erau universități, ca Harvard, unde fiecare student avea „profesorul său“ : acolo a numărat însuși istoricul în „Anuar“ 1600 de profesori la tot atîția studenți ! În majoritatea cazurilor studenții își plăteau studiile, iar cine nu o face era un element excepțional, căci — comentează Iorga — „a plăti o țară pentru oameni de mîna a patra înseamnă a azvîrli banii pe fereastră“²⁶. Scopul universității este „să creeze un cetățean“ ; americanul nu o frecventa

18 *Ibidem*, p. 238-239.

19 *Ibidem*, p. 163.

20 *Ibidem*, p. 166.

21 *Ibidem*, p. 167.

22 *Ibidem*, p. 176.

23 *Ibidem*, p. 175.

24 *Ibidem*, p. 210.

25 *Ibidem*, p. 211.

26 *Ibidem*.

numaidecît „pentru examen și pentru titluri“. A întâlnit persoane care s-au mulțumit cu un singur an de universitate, dar cînd îți spune un fabricant de galoși că a fost un an la Princeton „aceasta constituie totdeauna pentru dînsul un titlu de superioritate“²⁷. Concluzia generală era că, spre deosebire de Anglia, universitatea americană „nu e făcută pentru a continua o clasă dominantă și pentru a păstra tradiția unei foarte vechi culturi. Universitatea americană este pentru *orice* cetățean american“²⁸. În aceste universități, se pregătește continuu „viitorul Americii“²⁹.

Am putea fi tentați să credem că, examinînd fenomenele americane, spiritul critic al istoricului era absent. Nicidecum nu au stat lucrurile astfel. În ciclul de șapte conferințe ținute la Ateneul Român după revenirea din S.U.A. Iorga a precizat dintru început că va expune „și lucruri favorabile și lucruri nefavorabile țării pe care am cunoscut-o“³⁰. În adevăr, el a insistat asupra mării probleme a negrilor³¹, asupra celei a indienilor³². A avertizat că America nu este „raiul lui Dumnezeu, cum și-ar închipui atîția“³³, iar legat de aceasta nu a rămas plăcut impresionat de condițiile generale de trai ale celor 120 000 de români aflați pe atunci în S.U.A. Românii americani nu erau răspîndiți pretutindeni: „cei mai mulți, din nenorocire, se întîlnesc în locurile unde este munca mai grea și mai grozavă, aceia care stoarce toate puterile omului. Sînt «negrii albi» ...ai fabricilor americane. Se întîlnesc și la Philadelphia, dar mai ales la Chicago, unde sînt oțelăriile cele mari, în care se prăpădește puterea celui mai vrednic...“³⁴. Iar mai apoi: „Românii au fost atrași, întăiu de toate, în fabricile de oțel, unde munca este de zi și de noapte, într-o căldură neînchipuită: dogorile iadului, cu ochii asupra flăcărilor care orbesc, stropiți de scinteie“³⁵. Invitat de acești români, cu ocazia sărbătoririi a 20 de ani de activitate a Clubului „N. Iorga“ din Indiana Harbour (Chicago), istoricul ni se destăinuie: „am avut mustrare de cuget și mi-a părut foarte rău că a trebuit să mă ating de banii lor; parcă vedeam o picătură de sînge pe fiecare dolar pe care-l atingeam“³⁶. Față de această situație, singurul îndemn ce a venit stăruitor din partea lui Iorga a fost acela „de a-i ruga să se întoarcă în țară“³⁷. Publicului de la Ateneul Român el i-a declarat, de asemenea, cu sinceritate că pe românii din America „nu trebuie să-i lăsăm acolo“³⁸. Românilor stabiliți în S.U.A.

27 *Ibidem*, p. 316.

28 *Ibidem*, p. 314-315.

29 *Ibidem*, p. 208.

30 *Ibidem*, p. 165.

31 *Ibidem*, p. 70 ; *passim*.

32 *Ibidem*, p. 130 și urm.

33 *Ibidem*, p. 184.

34 *Ibidem*, p. 283.

35 *Ibidem*, p. 284.

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*, p. 289.

38 *Ibidem*, p. 293.

le afla și un mare rost : acela de-a face propagandă favorabilă și utilă țării lor de baștină. Convins fiind — după cum scria ziarul „America“ din Cleveland, la 17 mai 1923 — că „orice țară se ține pe lume, nu numai cu ce este, ci și cu faima pe care-o are“³⁹, Iorga, pe aceeași cale, atrăgea atenția românilor americani : „Să nu uite nimeni că, dacă acasă la dînsul oricine trebuie să fie cetățean deplin, dincolo de hotare datoria oricui trebuie să fie de a se preface într-un aprins propagandist“⁴⁰.

Încheind aceste rînduri, se cuvine să constatăm că „experiența americană“ a lui N. Iorga a fost bogată în roade pe multiple planuri : științifice, culturale, politice și practice. Din toate aceste puncte de vedere, călătoria istoricului în America în 1930 continuă să constituie un punct de reper, un moment de referință în evoluția raporturilor româno-americane.

39 Vezi N. Iorga, *Scrisori către Românii din America, 1921—24*, Cleveland, f.a., p. 92.

40 *Ibidem*, p. 22.

NICOLAE IORGA ÎN EVOLUȚIA SPIRITULUI CRITIC

AL. ZUB

O temă ca aceasta, implicînd o abordare globală a operei, necesită desigur un cadru mai larg. Să-i schițăm aici doar conturul, limitîndu-ne la generalități? Să sondăm numai unele aspecte, care să o sugereze într-între-o parte? Ambele modalități se cuvin avute în vedere într-un demers preliminar ca acesta, menit să configureze locul marelui savant în evoluția spiritului critic, mai ales pe tărîmul istoriografiei. Demersul se arată a fi din mai multe motive necesar. Mai întîi, fiindcă subzistă prejudecata că o structură de artist și un temperament pasionat, vulcanic, cum a fost Nicolae Iorga, sînt incompatibile cu spiritul critic. Apoi, fiindcă în polemicile provocate de „noua școală“, relevîndu-se inerent erori de detaliu, s-a pus sub semnul întrebării însăși capacitatea critică a istoricului. În fine, pentru a evoca doar încă un temei, opera însăși n-ar putea fi înțeleasă cum se cuvine fără a-i decela perspectiva critică.

În lipsa unor studii pregătitoare, pe domenii și pe răstimpuri mai mici, un asemenea demers nu e deloc comod. Căci N. Iorga, cel mai impunător dintre istoricii români, a scris în același timp critică și istorie literară, proză și poezie, teatru și aforisme, a rostit discursuri și a ținut conferințe fără număr, iar ca savant a activat în mai multe domenii, participînd în sensul cel mai plenar la viața culturală a epocii. În toate, se înțelege, dar în măsuri diferite, spiritul critic e prezent, ca dimensiune inerentă oricărei creații. Nu însă la acest înțeles al sintagmei ne vom referi în cele ce urmează, restrîngînd cercetarea la domeniul istoriei și limitîndu-l chiar pe acesta la aspecte semnificative. Altminteri, scrisul său istoric (o dovedesc bibliografia întocmită de B. Theodorescu și adaosurile de mai tîrziu)¹ e de o vastitate incredibilă, cu neputință de examinat într-un cadru atît de restrîns. „Specialist total, un istoric care a sorbit apa tuturor“, cum îl vedea G. Călinescu², el a scris studii de mare acribie documentară, dar și sinteze de largă respirație, a publicat numeroase volume de documente, alături de monografiile pe probleme și domenii spe-

1 B. Theodorescu, *Bibliografie istorică și literară a lui N. Iorga*, București, 1935, completată de A. Sacerdoțeanu (*Opera lui N. Iorga, 1934—1941*), în *Revista arhivelor*, 4, 1941, p. 410-437; B. Theodorescu, *Nicolae Iorga, biobibliografie*, București, 1976.

2 G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, p. 542.

ciale, cercetări genealogice, restituții de istorie politică, socioculturală și economică, manifestând aceeași voluptate în descinderile analitice, ca și în construcțiile sintezei. Cine să-l urmărească în mulțimea enormă a demersurilor sale ? Riscată e oarecum orice tentativă, căci poate să nu cuprindă totul ori să nu exploreze destul de adânc. Amplitudine și profunzime, iată direcții ce se cuvin urmărite concomitent și când e vorba de spiritul critic al cărturarului, spirit ale cărui modalități de expresie implică situarea într-o evoluție a domeniului și comportă o evoluție proprie. E firesc să ne întrebăm întrucît istoriografia anterioară a impus un anume fel de critică, după cum e firesc să urmărim efectele exercițiului critic asupra operei lui N. Iorga.

În adevăr, de la M. Costin și D. Cantemir (ultimul preocupat chiar de „canoanele“ cercetării istorice), însă mai ales de G. Șincai (în a cărui operă întâlnim înțila oară termenul de *critică*) pînă în primele decenii ale secolului XX, dominate de personalitatea lui N. Iorga, spiritul critic a parcurs o evoluție demnă de interes. Ea n-a fost totuși cercetată sistematic. G. Ibrăileanu s-a interesat doar de latura culturală, în sens larg³, examinînd mai cu seamă atitudinile față de asimilarea valorilor străine, problema ce preocupase pînă la obsesie generația *Junimii*. Cîteva elemente critice ale istoriografiei umaniste a scos la lumină Dan Simonescu⁴. Pentru rest trebuie să ne adresăm scrierilor înseși, dacă dorim un contur, fie și provizoriu, al dimensiunii respective. Trecînd peste Școala ardeleană, al cărei exercițiu critic, chiar dacă unilateral și subiectiv, n-a putut rămîne fără urmări⁵, trebuie amintit aportul masiv al generației pașoptiste, îndeosebi al lui Kogălniceanu și Bălcescu, apoi criticismul junimist, important nu atît prin ceea ce afirmă, cît prin ceea ce neagă, pentru a ne apropia de momentul în care istoriografia înregistra după Hasdeu și Xenopol, un nou mare nume : N. Iorga.

N. Iorga face parte, alături de D. Onciul și de I. Bogdan, din eminența „triadă“ a școlii critice⁶, care a introdus în istoriografia noastră, la finele secolului trecut, exigențele pozitivismului. Exigente de metodă, mai ales, fiindcă, în ce-l privește pe N. Iorga, el n-ar putea fi definit ca pozitivist sub unghi filozofic. Fixîndu-și singur locul în evoluția domeniului, el refuza orice etichetă simplificatoare, sub unghiul amintit, nu fără a-și recunoaște însă apartenența la directiva criticistă a epocii⁷. De la Ranke mai ales, această directivă făcuse progrese și ea continua să fertilizeze o bună parte din istoriografie, acum disputată în principal de un raționalism

3 G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, Iași, 1909.

4 Dan Simonescu, *Spiritul critic în istoriografia veche românească*, Buourești, 1. 43 (extras).

5 Cf. Al. Zub, *Sur la modernité de l'histoire romaine au XVIIIe*, in *Revue des études sud-est européennes*, XVIII, 1980, 2, p. 345-355.

6 V. Pârvan se referă undeva la „școala cea nouă critică“, a triadei Iorga, Bogdan, Onciul“ (*Analele Academiei Române. Dezbateri*, XXXIX, 1916—19, p. 362). *Infra*, AARDezb.

7 *Histoire et historiens depuis cinquante ans*, I, Paris, 1927, p. 320-340 ; idem, *Les études d'histoire en Roumanie pendant le XIXe siècle*, in *RESEE*, 1933, 4-6, p. 105-118.

pozitivist, care s-a bucurat de puternice ecouri și în spațiul românesc⁸. În același timp, filonul romantic își continua opera, într-o îngemănare stranie cu naturalismul, prin B.P. Hasdeu, iar materialismul istoric, în plină expansiune pe continent, câștiga adepți de importanță secundară în jurul *Contemporanului*.

Supraviețuirea romantismului, în forme totodată seducătoare și insolente, era de natură să determine reacția spiritelor mai sobre. Istoria critică a lui Hasdeu a fost primită, de aceea, cu un refuz la fel de brutal, ca una ce disprețuia faptele precise în favoarea unei construcții în care fantezia deținea un loc excesiv, iar interpretările erau adesea bizare⁹. Nu i-a fost greu lui G. Panu să întreprindă în numele respectului pentru fapte și al unui raționalism de sursă pozitivistă, critica faimoasei *Istории critice*, a cărei modernitate în concepție și metodă se va revela doar mai târziu¹⁰. Nu înainte însă de a fi suportat critici, fie și nesistematice, din partea lui N. Iorga.

Elev al lui A. D. Xenopol, care i-a remarcat îndată, marile daruri și i-a îndrumat primii pași în studiul istoriei, Iorga și-a desăvârșit formația la Paris, Berlin și Leipzig profitând de tot ceea ce erudiția putea să ofere, pe acest tărâm, spre finele secolului. „Cu multă greutate — își va aminti istoricul, spiritul meu care tindea spre orizonturi și era deprins cu o libertate absolută, spiritul acestora răbdător a trebuit să se supună acelei dure discipline a cercetărilor metodice de amănunte, foarte potrivite pentru mințile încete, dar chinuitoare pentru cele mai iuți, pe care totuși un Carducci le socotea ca o necesitate...”¹¹.

Trei ani peste hotare au avut darul, în adevăr, să-l deprindă cu metoda și să-i disciplineze spiritul, mai ales la École de Hautes Études, citadela însăși a erudiției, unde trona, sever, Gabriel Monod¹². L. Duchesne, Ch. Bémont, L. Leger, E. Lavisse ș.a. țineau de aceeași orientare critică¹³. „Cel mai impecabil și observat dintre erudiți” era însă Ch.-V. Langlois¹⁴, care împreună cu Ch. Seignobos avea să sistematizeze admirabil problemele domeniului, încercând să depășească limitele pozitivismului și păstrând în același timp distanță în raport cu edificiile abstracte ale istoriei „filosofice”¹⁵. Accentul cădea pe metodă, iar aceasta voia să însemne, la Paris ca și în Germania, unde Iorga își va continua studiul, un deplin respect pentru realitatea faptelor și un exercițiu neîntrerupt al

8 Cf. Al. Zub, *Descriptivism și „istorie filosofică”, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași, XVII, 1980, p. 229-241.*

9 Lucian Boia, „*Istoria critică a românilor*” — fantezie și știință, în *Analele Universității București, istorie* (infra: AUBI), XXVII, 1978, p. 47-54.

10 M. Eliade, *Studiu introductiv* la B.P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, I, București, 1937, p. LXXI-LXXX; L. Boia, *op. cit.*, p. 52-53.

11 N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice* (infra, *Generalități*), ed. III, București, 1944, p. 215.

12 Idem, *O viață de om*, București, 1972, p. 187-189.

13 *Ibid.*, p. 188-190.

14 *Ibid.*, p. 191.

15 Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, 1898, p. V-VI.

spiritului critic. Ambiția școlii pozitivistice de a așeza istoria în sistemul general al științelor, de a stabili legi precise, de a integra omul în societate și societatea în mediul natural cedase unui țel mai modest, care însemna în primul rând disciplină și precizie¹⁶. Colaborarea la *Revue historique* („uriasă oanoare“) ¹⁷ și mai cu seamă lucrul la teza despre *Philippe de Mezières* i-au adus „o prețioasă disciplină pentru toată viața“ ¹⁸, în timp ce lecturi din Renan îl deprindeau cu nuanța, indoiala și ironia, ca atribute ale spiritului critic ¹⁹. Într-o vreme când W. Dilthey se întorcea la Kant, preconizând o *Critică a rațiunii istorice* ²⁰, iar Windelband și Rickert deplasau accentul spre o teorie a valorilor ²¹, școlile frecventate l-au deprins pe tinărul Iorga cu rigoarea indispensabilă cercetării istorice, fără a-l lipsi totuși de orizontul necesar oricărei reconstrucții ²². Spre un atare orizont îl îndemna apropierea, atât de fertilă, de K. Lamprecht, la a cărui colecție (*Allgemeine Staatengeschichte*) avea să colaboreze substanțial.

Orizont și rigoare. Noțiunile nu sînt deloc incompatibile, lucru pe care tinărul cărturar român îl observase la unii dintre maeștrii săi. Pînă de curînd, va nota el, „știința istorică se pierdea în mărunte lucrări de erudiție, bogate, exacte, precise și mai mult sau mai puțin inutile (...). Suflarea cea puternică de înviere a lui Ranke încetase; scopurile înalte ale marilor filosofi fuseseră părăsite.“ A trebuit să vină Lamprecht, „acest mare spirit neliniștit“, pentru a căuta „nu adevărul faptelor, ci adevărul din fapte, nu suprafața singură, ci, împreună cu dînsa, esența, sensul superior al zbuciumului umanității, fizionomiile pe care le îmbracă pe rînd sufletul ei nobil, drumurile sigure ale dezvoltării, tipurile ce-i înseamnă fiecare popas“ ²³. Sînt idei pe care, sub altă formă, le întîlnim și la N. Iorga, chiar dacă acesta a ținut să se distanțeze, în ce privește „tipurile“ amintite, de fostul său îndrumător de la Leipzig. Deasupra lor însă el așeza, nu fără temei, cîștigul metodologic, dobîndit în toate centrele academice prin care trecuse. Grație metodei respective a putut introduce, după propria-i mărturisire, „un scrupul de informație și o critică foarte severă“ în istoria românilor ²⁵, convins și el, ca și E. Bernheim, că „spiritul fără metodă păgubește știința nu mai puțin decît metoda fără spirit“ ²⁶.

Cu acest cîștig de orizont teoretic și de metodă, N. Iorga și-a început cariera de istoric, într-o perioadă de „relativă vestejire“ pe tărîm cultural ²⁷. Avea lecturi întinse și, ceea ce este mai important, asimilate critic,

16 L. Boia, *op. cit.*, p. 46.

17 Iorga, *op. cit.*

18 *Ibid.*, 187.

19 *Ibid.*, 184.

20 Cf. H. I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1953, p. 20.

21 N. Bagdasar, *Filosofia contemporană a istoriei*, București, 1930, p. 30-109.

22 Iorga, *op. cit.*, 197 sqq.; 182-183.

23 Idem, *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 171-172.

24 Idem, *Generalități*, p. 81-82.

25 *Ibid.*, 186. Vezi și *Oameni cari au fost*, III, 1936, p. 118.

26 E. Bernheim, *Lehrbuch der historischen Methode*, Leipzig, 1908, p. 183.

27 *Istoria literaturii românești contemporane*, I, București, 1934, p. 1.

precum se poate observa lesne din articolele de critică literară din primii ani. Pentru el, spiritul critic însemna mai ales bun simț, iar triumful acestuia contra „scribomaniei fără frâu“ se cuvenea salutat. *Convorbirile*, după opinia sa, aveau meritul de a fi curățit „un văzduh îngreuiat de miasme“²⁸, pentru a-l face receptiv față de adevăratele valori. Ceea ce vrea să presteze el însuși, în diverse publicații, dar mai cu seamă, în *Epoca*, *România Jună*, *Lupta* și *Indépendance roumaine*, e o „critică științifică“²⁹, vizînd întregul fenomen cultural, iar mai apoi întreaga societate românească. Atras inițial de personalitatea lui C. Dobrogeanu-Gherea, „maestrul criticei noastre științifice“, N. Iorga și-a croit repede un drum propriu, caracterizat prin comparatism³¹. Criticii maioreștiene, o critică „de catedră și de tribunal“, el îi reproșa lipsa celui „sens al dezvoltărilor istorice și neapărata lor perspectivă“³². Invocînd acest sens el acuza generația de la 1848 de irealism și superficialitate, pledînd pentru o sincronizare cu Europa apuseană, sincronizare întemeiată pe valorile proprii, crescute organic și îmbogățite prin asimilări creatoare³³. Se recunoaște în această atitudine o idee ce avea să domine întreaga operă a cărturarului și ea a nutrit citeva din afirmările cele mai viguroase ale spiritului critic.

De la *literatură*, N. Iorga se va îndrepta spre *istorie* și spre *cultură*, într-un înțeles larg, care cuprindea pînă și problema țărănească, întrucît cultura îi apărea ca un factor de unificare pe tărîm social și național³⁴. Aceeași perspectivă critică, extinsă de la publicațiile fazei de debut pînă la *Sămănătorul* și după aceea, explică îndemnul stăruitor, patetic, la „o nouă epocă de cultură“, menită să reformeze cadrele întregii vieți naționale³⁵. După ce învinuise *Convorbirile* de „diletantism romantic“ și după ce examinase critic întreaga viață intelectuală a țării, în acea „belle époque“, atît de tensionată totuși, din primii ani ai secolului nostru, Iorga încerca să fie pozitiv, solidarizîndu-și contemporanii în jurul unui program de resurrecție morală pe calea culturii. Cultura trebuia deci să fie purificată, întregită, generalizată și la „mulțimile muncitoare“, pentru a determina mutații favorabile unui progres autentic, recuperator și sincronizant. Iar cultura însemna, pentru „apostolul“ Iorga, în primul

28 Iorga, *Pagini de tinerețe*, I, București, 1968, p. 140.

29 Idem, *O viață de om*, București, 1972, p. 167.

30 Idem, *La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, Bucarest, 1899; *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote*, Bucarest, 1900.

31 Semnificative pentru faza debutului, articolele: *Critica de jurnal*; *Critica literară și anticii*; *Critica literară și știința*; *Critica impersonală*; *Rolul criticii*. Vezi *Pagini de tinerețe*, II, p. 34-37; 115-118; 159-161; 210-216.

32 Iorga, *O viață de om*, p. 170.

33 I. Lăzărescu, *N. Iorga, critic și istoric literar*, în *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Iași, XIX, 1968, p. 71-88; V. Răpeanu, *Studiu introductiv la O luptă literară*, I, 1979, p. VIII-IX; Florin Mihăilescu, *Conceptul de critică literară în România*, București, 1976, p. 188-212.

34 V. Răpeanu, *op. cit.*, p. XXII.

35 Iorga, *O nouă epocă de cultură*, în *Sămănătorul*, 18 mai 1903: „O nouă epocă de cultură trebuie să înceapă pentru noi. Trebuie, sau altfel vom pieri“.

rind școală, o școală în stare să instileze un ideal de viață, o disciplină a muncii, o rigoare în conduită, o statornicie salutară. Ea însemna în același timp *critică* și *istorie*, intim întrepătrunse, axate pe direcția programului național.

În nici un caz istoriografia nu putea rămâne indiferentă la exigențele acestui program, în serviciul căruia N. Iorga înțelegea să se angajeze plenar. Între opera lui istorică și manifestările de ordin literar sau politic, o spunea singur, nu e nici o deosebire de esență³⁶. Toate țin de aceea „mișcare de îngrijire, de observație critică, de osîndire aspră și de sfîntă revoltă“, pe care el însuși o identifica la începutul veacului³⁷, solidar cu o generație pe care o știa, mai curînd o dorea, critică, realistă, păzită de orice avînt³⁸.

Înțelegem astfel asprimea cu care Iorga reproșa generației mai vîrstnice, în materie de istoriografie, lipsa „spiritului de ordine“ și a „disciplinei de spirit“, însușiri indispensabile cercetării³⁹. Era oare vinovată filosofia de această carență? Așa s-a spus, dar e limpede că violenta contestație criticistă privea doar „abuzul filosofic“, apriorismul afirmat, sub influența filosofiei, de unii istorici. Pînă de curînd o artă, suferind de pe urma amestecului excesiv al fanteziei, istoria începea să devină o știință cu statut propriu și metode ce se voiau riguroase. Profesionalizarea ei era un proces încheiat pe la 1900⁴⁰, cînd trebuie să socotim încheiat și procesul maturizării istoricului N. Iorga. Ar fi greșit să se creadă că spiritul filosofic în care îl îndrumase Xenopol n-a lăsat nici o urmă asupra lui. Dimpotrivă, Iorga a avut chiar intenția să studieze filosofia, împreună cu istoria⁴¹, dar se pare că a renunțat, la ea, sub presiunea mediului parizian, refractar atunci la tot ce aducea, în istoriografie, a divagație filosofică.

Din această perspectivă tînărul învățat aprecia, ca și Louis Leger, metoda lui Hasdeu ca fiind una „fastuos romantică“⁴² și condamna excesele de orice fel ale romantismului. Protestul său viza îndeosebi lipsa „disciplinei“, caracterul capricios al informației și interpretării, imixtiunea patosului în discursul istoric. Și dacă nu-i putea refuza tributul genialității, el o vedea zburdînd „pe verzi plaiuri înflorite“. Față de Hasdeu, critica lui Iorga a fost poate cea mai aspră, fiindcă îl socotea simbol al unei direcții inacceptabile prin subiectivismul ei excesiv. Evoluîndu-l mai tîrziu, el îi opunea figura lui D. Onciul, aspră exigentă cu sine și cu alții, capabilă să îndrume pe căile unei cercetări oneste și răbdătoare. Unul semnifica „subiectivismul luptător, agresiv“, celălalt izbînda asupra propriei sale individualități, triumful rigorii și al studiului metodic. Hasdeu era „crainicul între fulgere al tablelor revelațiilor sale“, pe cînd

36 Idem, *Generalități*, 98.

37 Idem, *Sfîrșitul unei polemici*, în *Noua revistă română*, II, nr. 19 (1 oct. 1900), p. 271.

38 Idem, B. P. Hasdeu, Vălenii de Munte, 1927, p. 7.

39 Idem, *Note critice asupra culegerii de documente românești*, București, 1903, p. 27.

40 L. Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976, p. 140.

41 Iorga, *O viață de om*, p. 183.

42 *Ibid.*, 186.

Onciul „un gardian al tabernacolului“, în stare „a grămădi asupra unui punct toată clara lumină a criticii“. Opoziția demonstrativă, în care marile istoric își declara încă o dată inaderența la formula hasdeiană. Contrastul nu utea fi, în adevăr, mai bine ales. De o parte rigoare, selecție lucidă și eficace; de cealaltă, erudiție fastidioasă, răsfriță pe „întregi margini de continent“⁴³. „Genialității necritice“ a lui Hasdeu, el îi opunea, cu alt prilej, seriozitatea metodică a lui I. Bogdan, celălalt corifeu al noii școli, de care îl lega aceeași opoziție clară față de romantism⁴⁴.

Ne putem întreba astăzi dacă atîta înverșunare în efortul de a se delimita de Hasdeu nu e întrucîtva suspectă. Nevoia autodefinirii duce la exagerări, desigur, și ele sînt cu atît mai evidente cu atît spirituale ce se opun sînt mai apropiate ca structură și veleități creatoare. În ce-l privește pe Iorga, el se arată a fi mult mai legat de tradiția romantică decît i-a plăcut să recunoască⁴⁵. Bălcescu și Kogălniceanu au jucat un rol important în formarea lui ca istoric și nu mai puțin în orientarea programului său⁴⁶. Este și cazul lui Al. Papiu-Ilarian, alt romantic, despre care virulentul critic al romantismului scria: „Din tot scrisul lui de om cult și nobil, de învățat modern și occidental, se desface în același timp respectul pentru adevăr, uitarea de sine și o respectare a muncii altora, care mergea pînă la uitare“⁴⁷. S-ar putea invoca, firește, și alte exemple. Dar este vorba de istorici a căror activitate se încheiase demult și față de care criticul putea fi mai senin. Cînd se referă însă la istorici mai apropiați de el, chiar dacă de aceeași orientare fundamentală, critica lui N. Iorga devine mult mai intolerantă. Așa s-a întîmplat cu V. A. Urechia, a cărui *Istorie a românilor*, în fond o culegere de documente, i-a fost utilă pentru cunoașterea secolului XVIII. Așa s-a întîmplat cu G. Tocilescu, împotriva căruia a dus o veritabilă campanie, ani de-a rîndul, și nu l-a cruțat nici în discursul ce trebuia să marcheze succesiunea rebarbativului critic în scaunul ocupat anterior de autorul *Daciei înainte de romani*. Așezîndu-l printre romanticii întîrziați în plină epocă criticistă, recipiendarul emitea asupra lui Tocilescu o judecată mai mult negativă, cu toate circumstanțele de rigoare, vestejind exagerările patriotice, care avuseseră o justificare la începutul secolului XIX, dar nu mai puteau fi tolerate în noua epocă, al cărei rost trebuia să fie înainte de toate critic⁴⁸. Critica istorică, insistă Iorga, se născuse în secolul XVIII, ca urmare a îndoielii filosofice a unui Bayle ori Voltaire și era îndreptată mai cu seamă contra tiraniei și obscurantismului. Era mai mult o „critică a libertății de spirit“ decît o critică istorică în sensul propriu al cuvîntului,

43 AARDezb., XLVIII, 1927-28, p. 34. Vezi și *ibid.*, XLIII, 122-23, p. 54.

44 Iorga, *Oameni cari au fost*, II, 1935, p. 447.

45 V. Cristian, *Nicolae Iorga și tradițiile istoriografiei românești*, în *ASUII*, Ist., XVII, 1972, 2, p. 137-145.

46 B. Theodorescu, *Introducere la Pagini de tinerețe*, I, p. XXIII; Al. Zub, *Kogălniceanu și Iorga*, în *Allai*, X, 1973, p. 247-254.

47 Iorga, *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor istorice*, în *Prinos* lui D. A. Sturdza, București, 1903, p. 69. (Infra, *Prinos*).

48 Idem, *Generalități*, p. 82-85.

sens în întîmpinarea căruia venea totuși un Mabillon, atunci cînd crea paleografia și critica textelor. O asemenea critică, împinsă la limită, l-ar fi dus pe Hasdeu la „înlocuirea unei prejudecăți printr-o iluzie, a unei tradiții printr-o fantasmă, a unui adevăr admis printr-o viziune personală. Astfel critica istorică a ajuns a fi o pasiune deformantă, care nu se poate tolera și nu putea să aducă rezultatele dorite⁴⁹. N. Iorga a respins-o deci cu tărie și chiar cu o vehemență ce ascunde, altfel orientată, aceeași pasiune. Să ne mirăm că respingîndu-l pe marele maestru, îl respingea și pe „scutierul“ acestuia, Tocilescu?⁵⁰. Capriciul, fantezia necontrolată, excesul analitic, lipsa aparentă a oricărui principiu de ordine deveneau un rău contaminat sub pavăza lui Hasdeu, a cărui acribie documentară, chiar, îi stîrnea îndoileli, căci „orice însușire exagerată, deci și precizia, se prefăce în neajuns“⁵¹. Dimpotrivă, un spirit mult mai modest, precum Aron Densușianu, îi smulgea cuvinte de laudă pentru rigoarea de care dăduse dovadă. Pînă la urmă, conchidea Iorga, „fanatismul orînduiei e mai bun decît disprețul pentru dînsa“⁵². Ceea ce îi reproșa lui Hasdeu, în legătură cu *Istoria critică*, era lipsa de măsură, de sens al porporției, pierderea în detalii inutile. „Povestirea nu exista și nu se vedea o țintă, așa încît lucrarea era menită să rămîie fragment, fragmentul simbolic al unei epoci de silinți titanice pentru a atinge culmi către care știința n-are drumuri“⁵³. Este reproșul pe care i-l făcea și Xenopol atunci cînd vorbea de „omul-fragment“, incapabil să observe acea măsură a lucrurilor care face cu puțință sinteza. *Metoda* era deci vicioasă, în stare să compromită orice construcție de anvergură prin condamnarea la fragmentarism. Față de strania *Istorie critică*, pînă și manualul scos de Laurian, fals în ideea lui fundamentală, părea o lucrare sistematică și utilă⁵⁴. Firește, lectura operei hasdeene are astăzi alte efecte, dezvăluind o modernitate surprinzătoare prin chiar elementele ce șocau atunci. Se observă în ea interesul pentru latura neevenimentială a istoriei, metoda comparativă, spiritul interdisciplinar, o definiție mai largă a domeniului, ceea ce face ca romanticul, fantezistul Hasdeu să apară într-o lumină mai favorabilă⁵⁵.

Față de Hasdeu, care nu putuse încheia nici unul din marile-i proiecte, abandonînd și sinteza istorică și *Marele Etimologic*, N. Iorga era mai realist și mai constructiv. Lecția lui Xenopol și îndrumările școlii franceze l-au încurajat, desigur, în această direcție. Patru elemente necesare, socotea el, într-o operă istorică: *material, critică, organizare și stil*. Pe cele dintîi două se sprijină adevărul, pe celelalte frumusețea⁵⁶. *Critica* se leagă însă mai mult de *organizare* și necesită din partea istoricului o *disciplină* riguroasă. Încă de la întîia lecție de deschidere, Iorga atrăgea atenția, citindu-l pe Ranke, că „numai istoria cercetată critic poate valora ca istorie“⁵⁷. Spiritul critic rămîne esențial pentru înțelegerea operei sale

49 Idem, *Note critice...*, p. 19-20.

50 Ibid., p. 22.

51 *Noua revistă română*, II, nr. 18 (15 sept. 1900), p. 218.

52 Iorga, în *Prinos*, p. 77.

53 L. Boia, *vezi* nota 9.

54 Iorga, *Generalități*, p. 41.

55 C. C. Giurescu, *Pentru vechea școală de istorie*, București, 1937, 71 p.

și el se recunoaște ușor în numeroasele domenii abordate. Între critica literară din primii ani, critica culturală și istorică de la cumpăna veacului, polemica cu „noua școală” și viguroasa campanie antinazistă de la sfârșitul carierei, pentru a nu cita decât ipostazele mai de seamă, e o continuitate de exercițiu al spiritului critic, în care evoluția însăși a istoriografiei a fost pusă, adesea, în cauză. Momentele cele mai semnificative, pe acest tărîm, sînt fără îndoială, critica deja amintită la adresa „vechii școli” și polemica mai tirzie cu „noua școală”. Se va vedea însă cît de relativă e noutatea, mai ales cînd e circumscrisă polemic, fiindcă Iorga însuși avea să fie clasat în „vechea școală de istorie”⁵⁵. Se învechise în adevăr înnoitorul? Așa au afirmat cîțiva dintre cei mai valoroși elevi ai săi, grupați în jurul *Revistei istorice române*, care se voia tribună a unei noi direcții în istoriografie. „O generație veche de istorici — observa P.P. Panaitescu — a fost romantică, sacrificînd adevărul pur unor considerații noționale, care aveau rost doar înainte de realizarea unității românești”⁵⁶. Cum această observație se făcea într-o reuniune academică prezidată de Iorga însuși, de la care se aștepta sprijin pentru noua revistă, este de presupus că nu pe el îl viza. A crezut totuși că trebuie să-și apere generația, pe I. Bogdan și pe D. Onciul mai cu seamă, care „au fost modele ale unei obiectivități uneori prea reci chiar, ca ton de exprimare”⁵⁷. Începea astfel o polemică, în care rolul principal, din partea „noii școli”, avea să-i revină lui Constantin C. Giurescu, titularul catedrei de istoria românilor la aceeași universitate. Datele ei se cunosc⁵⁸ și nu vom stărui asupra lor. Destul să amintim că exagerări s-au produs și de o parte și de alta, dar că în cele din urmă polemica, oricît de dură a putut fi, a stimulat cercetarea și a dus la apariția unor lucrări importante, îndeosebi a monumentalei *Istории a românilor și a romanității orientale* (10 vol.) de N. Iorga⁵⁹. Era, prin forța împrejurărilor, o ocazie de bilanț, folosită îndeosebi de cei tineri pentru a-și formula crezul istoriografic. Dar era acesta atît de diferit de al fostului lor profesor, încît să justifice contestația? Examinînd programul „noii școli”, Alexandru Boldur a ajuns ulterior la concluzia că unele obiecții de amănunt erau adevărate, dar că nu putea fi vorba de o nouă orientare. „Noua școală”, fondabilă pe un comparatism de felul celui preconizat de H. Pirenne (1923), rămînea să se înfăptuiască de aici înainte⁶⁰, iar în întîmpinarea ei sugestiile școlii „Analelor”, fructificate de G. Brătianu și P. P. Panaitescu⁶¹, trebuiau primite cu bucurie. Dar nu puteau fi găsite aceleași sugestii în chiar opera lui N. Iorga? Fără îndoială. Este o operă atît de vastă și de complexă, încît ea oferă isto-

56 Apud N. Iorga, *Școala nouă de istorie*, București, 1936, p. 8.

57 *Ibid.*, p. 9.

58 Alexandru Boldur, *Știința istorică română în ultimii 25 de ani*, Iași, 1946, p. 20-23.

59 Al. Zub, *Constantin C. Giurescu: perspectivă istoriografică*, în *AlIAI*, XVI, 1979, p. 498-500.

60 Alexandru Boldur, *op. cit.*, p. 48, 91.

61 L. Boia, *L'histoire romaine et l'école des „Annales”*, în *AUBI*, XXVIII, 1979, p. 31-40.

ricilor cele mai variate sugestii, unele de o actualitate frapantă. Înnoitor, într-o epocă în care istoriografia română traversa un proces de renovare, început cu multe decenii în urmă și desfășurându-se încă în anii polemicii cu „noua școală“, Iorga își definise personalitatea prin opoziție față de un „romantism definitiv răsufat“, ca și față de „criticismul sterp“ al *Junimii*⁶². Fusesse aspru cu „ușorul diletantism al unui Alexandrescu“ și condamnase, în numele unei „ere de rațiune“, excesul de fantezie din opera lui Hasdeu, „îngusta doctrină romană a unui Laurian“, schematismul ideologic al unui Bărnăuțiu⁶³. Spiritul său critic, exersat în mai multe domenii, condamnase pedanteria inutilă, superficialitatea, improvizarea, pledînd pentru un profesionalism riguros, însă nu lipsit de orizont, în stare să asigure sincronizarea cu istoriografia aupteană. Concepția sa, la început ușor eclectică, a prins cu vremea un contur personal, întemeiat pe ideea de sinteză organică, nutrită din analogii, similitudini, paralelisme pe spații și durate mari. O atare concepție sporea enorm sarcinile istoricului, abolind frontiera dintre *național* și *universal*, pentru a cuprinde întreaga desfășurare a vieții istorice. E o perspectivă ce reduce coeficientul de eroare în marile construcții, dar îl sporește pe acela al detaliilor. Criticii săi n-au văzut, în genere, decât erorile de amănunt, lesne detectabile într-o operă atît de întinsă. Ei pierdeau însă din vedere faptul că pe măsură ce înainta experiența sa de istoric, Iorga punea tot mai mare preț pe viziunea de ansamblu, care dă sens faptelor și stabilește acel „adevăr de mediu“, de atmosferă, de epocă, dincolo de care faptele înseși nu duc la nimic. Situaarea în mediu, pe plan *material* sau pe plan moral, devenise pentru el o preocupare esențială⁶⁴ și un criteriu de judecată, în lumina căruia chiar sinteza xenopoliană îi dezvăluia grave deficiențe⁶⁵. În afară de aceasta, *fenomenul istoric* se cuvenea cunoscut *în el însuși*, în esența și în legăturile lui inextricabile⁶⁶, dincolo de care istoria refuză să se constituie. „Dacă-ți interzici legăturile, ești foarte sigur; numai cît, dacă nu sînt legături, nu e nici istoria“, observa Iorga, cu gîndul la „noua școală“⁶⁷, căreia îi reproșa tocmai faptul că interesîndu-se peste măsură de amănunte, pierdea din vedere ansamblul, sinteza organică, totalitatea, penetrabilă nu doar cu mintea (care nu e nici fidelă, nici egală cu ea însăși)⁶⁸, ci și prin forța intuitivă, divinatorie a istoricului. Altminteri, erorile sînt aproape inevitabile⁶⁹, revizuirea opiniilor necesară, ca un act de smerenie⁷⁰. Cazul lui C. Jireček și al unui distins profesor de la École de Hautes Études îi revelau în ce măsură excesul de scrupul poate paraliza elanul creator⁷¹. „Eu cred că în știință a evita

62 Iorga, *Oameni cari au fost*, II, p. 447.

63 Idem, *Ist. lit. rom. XIX*, vol. III, 1909, p. 302.

64 Idem, *Generalități*, p. 205, 207.

65 *Ibid.*, p. 206.

66 *Ibid.*, p. 209, 22.

67 *Ibid.*, p. 203.

68 *Ibid.*, p. 199.

69 *Ibid.*, p. 205: „Fără greșală e doar cine a scris o singură carte“.

70 *Ibid.*, p. 198: „Numai un cap înțepenit nu-și schimbă niciodată părerile“.

71 *Ibid.*, p. 202-203.

greșelile, nelucrind, este un act de prudență lașă, iar curajul cere a înfrunta greutățile, a lua răspunderea și a suferi toate riscurile“⁷², conchidea Iorga, convins că inteligențele cele mai strălucitoare încă sînt pîndite de fatalitatea erorii. Fapte ? Detalii ? Abia dincolo de „repertoriul“ lor începe studiul legăturilor, al atmosferei, al mediului, care face ca evenimentele să poată fi plasate într-o „generalitate a timpului“⁷³.

O deontologie profesională trebuie să rezulte din efortul de analiză critică prestat de istoric. Oricine critică e dator, spunea Iorga, să opue propriile constatări și judecăți⁷⁴, erata ține de statutul profesiei⁷⁵. I se reproșa impenetrabilitatea la critică ? „Eu am avut în viața mea prieteni cu care schimbam adevărate liste de erori“, declara Iorga⁷⁶, dispus să accepte critica, oricît de aspră, cu condiția ca ea să nu ignore punctul de vedere al autorului⁷⁷, viziunea istorică, dincolo de care faptele în sine nu înseamnă mare lucru. În formă necritică, ele se află în izvoare, dar numai critica și supunerea la sistem le atribuie o semnificație⁷⁸. Căci, „adevărurile istorice sunt de *discernămint*, nu de simplă constatare și reproducere“⁷⁹. Aceasta înseamnă că „istoria nu e înșirare, ci explicație“⁸⁰, iar explicația reclamă în prealabil critica scrupuloasă a izvoarelor, „eliminarea scorilor din metalul prețios al adevărului“⁸¹.

Bine îndrumat, spiritul critic trebuie să ducă nu numai la progres în stabilirea adevărului, dar și la o mai bună cunoaștere de sine și prin aceasta la un progres spiritual. „La început — observa Iorga, evocîndu-și propria evoluție — spiritul, deprins cu libertatea, se revoltă de umilirile neapărate ce le întîmpină. Apoi, cu vremea, găsindu-și greșelile aiurea, la cei mai mari, convins de fatalitatea lor, el păstrează din amintirea dezluziilor și a înfrîngerilor o modestie de spirit care nu cade pînă la descurajare, dar taie pentru totdeauna puțința insolenței și a prezumției“⁸². Înfrîngerea orgoliului perfecțiunii, care e adesea paralizant pentru spirit, nu e mai puțin demnă de relevat, căci ea netezește calea adevărului și în istorie, înlesnind înțelegerea acelei „ironii a vieții“, care însoțește orice pas în istoriografie⁸³. Iorga însuși, care începuse prin a fi atît de sever cu „gerontocrația“ domeniului din anii tinereții sale, se confesa lui Marcel Emerit, circumstanțîindu-și demersurile : „J'écris beaucoup et tout ce que j'écris est imparfait, parce que mon pays a beaucoup de temps à rattraper. Il doit mieux se connaître pour aller en avant“⁸⁴. E o mărturisire ce

72 *Ibid.*, p. 205.

73 *Ibid.*, p. 207, 210.

74 *Ibid.*, p. 88.

75 *Ibid.*, p. 202.

76 *Ibid.*

77 *Ibid.*, p. 216.

78 *Ibid.*, p. 343.

79 *Ibid.*, p. 348.

80 Idem, *Ist. lit. rom. XIX*, vol. 1908, p. 1.

81 Apud *O luptă literară*, I, p. XV.

82 Idem, *Generalități*, p. 37,

83 *Ibid.*, p. 203.

84 M. Emerit, *Quelques souvenirs personnels sur N. Iorga*, in *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, ed. D. M. Pippidi, Bucurest, 1972, p. 23.

trebuie reținută, fiindcă ea atestă un spirit critic mereu treaz și asumarea celui risc inerent oricărei profesii, dar mai cu seamă unui domeniu în care adevărul înaintea atît de anevoie și se vădește a fi, adesea, atît de precar. Înțelegîndu-și profesia de istoric la modul cel mai serios⁸⁵, N. Iorga a știut să dea totodată „cezarului ce e a cezarului“, făcînd din istoriografie un mijloc de resurrecție morală prin cunoașterea de sine a națiunii în devenirea ei. L-a îndepărtat aceasta de la adevăr ? În ce măsură *patosul* pe care îl condamnase la istoricii romantici s-a instilat pînă la urmă în propria lui operă, subminînd acțiunea *logosului* ?⁸⁶ Se poate vorbi apoi de o evoluție a spiritului critic înăuntrul acestei opere ? Sînt chestiuni pe care nu le putem urmări aici, dar care, adîncite, ar configura mai exact locul lui N. Iorga în evoluția spiritului critic românesc. Contestatar și contestat în numele acestui spirit, marele savant e, desigur, una din izbînzile lui cele mai alese, antamabilă la diferite nivele, însă revelîndu-și forța, furoarea, doar la acela al sintezei, care împacă erudiția cu nevoia de orizont.

⁸⁵ Iorga, *O viață de om*, I, p. 311-312.

⁸⁶ Șt. Zeletin, (*Romantismul german și cultura critică română*, în *Minerva*, Iași, II, 1929, 3, p. 80) considera că romantismul era încă „o mișcare de înaltă actualitate“ în cultura română.

NICOLAE IORGA ȘI PATRIMONIUL URBANISTIC-ARHITECTURAL AL BOTOȘANILOR

EUGENIA GRECEANU

Nicolae Iorga, marele cărturar care a dat noi direcții de cercetare istoriei europene, a asigurat Botoșanilor un loc de frunte în bibliografia românească de specialitate prin publicarea studiilor sale despre oraș, dovedindu-și astfel recunoștința — caracteristică firilor alese — pentru locul despre care scria în 1904 : „Aici am înțeles întâiu ce este în juru-mi, și tot de aici am trecut pragul dincolo de care mă aștepta viața...”¹.

Este sigur că — și în lipsa lui Nicolae Iorga studiile despre trecutul Botoșanilor ar fi fost prezentate în bibliografia orașelor românești, datorită puternicei intelectualități create aici în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, pe temeiul unui învățământ elementar și liceal de prim rang. Ne-o dovedesc, înainte de Iorga, studiul lui Alexandru Papadopol-Callimachi publicat în 1885, modest intitulat *Notiță istorică despre orașul Botoșani*², precum și lucrarea *Dicționar geografic al județului Botoșani (la anul 1891)*³ ale cărui bogate informații au fost preluate aproape fără modificări în volumul I din *Marele dicționar geografic al României*, apărut în 1898. Dar tot atât de sigur este faptul că publicarea de către Nicolae Iorga a documentelor botoșănene în 1903—1904⁴, inscripțiilor botoșănene în 1905⁵, a studiului despre breasla blănarilor din Botoșani în 1911⁶ și a primei prezentări integrale a istoricului în 1921⁷, a pus la îndemână instrumentele de lucru indispensabile tuturor categoriilor de studii ale

1 Iorga, Nicolae, *Drumuri și orașe din România*, București, 1904, p. 170.

2 Papadopol-Callimachi, Alexandru, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom VII, 1885—1886, secțiunea II, p. 93-150.

3 Nădejde, Victor C. și Țițu, I., *Dicționar geografic al județului Botoșani (la anul 1891)*, București, 1895.

4 Iorga, N., *Documente relative mai ales la Botoșani și împrejurimi, din colecția d-lui Al. Callimachi*, în „Studii și documente cu privire la istoria românilor” (= „Studii și documente”), V, București, 1903, p. 209-286 și 648-677 ; Idem, *Documente botoșănene, mai ales din colecția d-lui Gr. Goilav, fost senator*, în „Studii și documente”, VII, partea III, București, 1904, p. 121-151.

5 Idem, *Inscripții botoșănene*, București, 1905.

6 Idem, *Breasla blănarilor din Botoșani*, București, 1911.

7 Idem, *Un oraș românesc : Botoșani*, în „Botoșani în 1932 — Schiță monografică”, Liga Culturală — Secția Botoșani, f.a., p. 1-16, extras din Iorga, N., *Istoria României în chipuri și icoane*, Editura „Cinecru”, Craiova, 1921.

oraşului, începînd cu monografiile bisericilor botoşănene publicate în 1906, pînă la recentul studiu de urbanism medieval al autoarei acestor rînduri, încheiat în 1978⁹. În acelaşi timp, publicaţiile sale au dat o nouă orientare cercetării oraşelor medievale din întreaga ţară, îndreptînd atenţia către aspectele de organizare social-economică, structură etnică şi importanţă a breslelor româneşti. Vedem ca atare în lucrările de tinereţe ale lui Nicolae Iorga, închinat Botoşanilor, fenomenul unui proces de adîncire şi diversificare a cercetării oraşului, care a făcut ca bibliografia Botoşanilor să concureze — dacă nu sub aspect numeric, în orice caz sub aspect calitativ — bibliografiile încă nedepăşite ale Bucureştilor şi Iaşilor. Este suficient să amintim valoroasa monografie istorică a lui Artur Gorovei, apărută în 1926¹⁰, lucrarea de colectiv *Botoşanii în 1932*¹¹, care aduce preţioase completări de informaţie cu privire la structura economică şi etnică a oraşului, studiile de geografie istorică ale lui Victor Tufescu¹², — fără a uita modestele dar preţioasele consemnări de arhitectură cuprinse în albumul *Botoşanii care se duc*¹³.

Pentru Nicolae Iorga, istoria nu a reprezentat o fugă de prezent sau izolarea egoistă într-o specialitate aducătoare de onoruri. Depăşind scopul orientării înţelepte — căutat de Miron Costin în studiul istoriei („... cu acele trecute vremi să pricepem cele viitoare...“), Nicolae Iorga a înţeles să folosească această disciplină drept „mijloc de ridicare a conştiinţei naţionale“¹⁴, detelenind căile de înţelegere a culturii medievale româneşti. În acelaşi timp, în egală măsură cu publicarea şi interpretarea documentelor scrise, el a închinat o neobosită activitate păstrării şi cunoaşterii monumentelor istorice, documente vii de cultură şi viaţă românească, cu atît mai preţioase cu cît împlinesc imensele goluri ale arhivelor, risipite şi distruse în vremurile de băjenie, ce s-au abătut atît de des asupra ţării noastre. Membru al Comisiunii istorice de la 3 noiembrie 1914 pînă la asasinarea sa la 27 noiembrie 1940 şi preşedinte al Comisiunii monumentelor istorice cu începere din 1923, Nicolae Iorga a urmărit constant respectarea autorităţii Comisiunii şi a cadrului legal de protecţie a monumentelor, selecţia celor mai bune cadre de specialitate pentru urmărirea

8 *Cultul ortodox în judeţul Botoşani*. 1906, Botoşani, 1906.

9 Greceanu, Eugenia, *Studiul zonei cu valoare istorică şi artistică din oraşul Botoşani*, 1978, lucrare în manuscris, în arhiva Muzeului de istorie al R.S.R. şi a Consiliului popular al judeţului Botoşani (în pregătire pentru publicare de către MIRS).

10 Gorovei, Artur, *Monografia oraşului Botoşani*, Botoşani, f.a., (1926).

11 *Botoşanii în 1932 — Schiţă monografică*, sub îngrijirea lui Tiberiu Crudu.

12 Tufescu, Victor, *Asupra aşezării şi dezvoltării oraşului Iaşi*, în „Buletinul Societăţii regale române de geografie“, tom LI, 1932, p. 302-313 (cuprinde o valoroasă explicaţie a genezei oraşului Botoşani, în funcţie de factori geografici şi economici); Idem, *Tradiţii şi perspective în dezvoltarea municipiului Botoşani*, în „Botoşani. Istorie şi contemporaneitate. Comunicări prezentate cu prilejul sesiunii ştiinţifice organizate la Botoşani în zilele de 16-18 mai 1969“, fr., p. 9-21.

13 Gheorghiu, Aurel I., Olinescu, M., *Botoşanii care se duc*, Botoşani, 1927.

14 *Enciclopedia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 184.

lucrărilor de restaurare (arhitecții Horia Teodoru¹⁵ și Ștefan Balș¹⁶ și-au început cariera de restauratori ai Comisiunii sub președinția lui Iorga), judicioasa repartitie a fondurilor disponibile pentru întreținerea unui număr cât mai mare de monumente și nu pentru restaurări spectaculoase, care pot ușor aluneca spre „infrumusețări“ arbitrare și în orice caz costisitoare. În paralel cu protecția activă, Nicolae Iorga a susținut intens activitatea Buletinului Comisiunii monumentelor istorice, în care publicațiile totalizează 149 titluri, între 1908-1942, socotind și articolele publicate *post mortem*; în oricare din domeniile abordate, studiile, articolele și notele sale cuprind prețioase informații asupra trecutului monumentelor istorice sau al obiectelor muzeistice, precum și indicațiile înțelepte asupra politicii de urmat în materie de restaurare¹⁷. Cît de mult a iubit Nicolae Iorga activitatea B.C.M.I., ne-o spune chiar el într-o conferință din 1937: „Buletinul Comisiei, care se vinde puținel și în țară, dar se cere în străinătate, publicație foarte frumoasă, pe care eu o îngrijesc foarte de aproape în însăși tipografia mea, unde lucrez și cu pagubă numai să iasă cît se poate de bine. Ceia ce dăm acolo este cu desăvîrșire gratuit, dar noi avem conștiința că folosim monumentele așa iubite de noi...”¹⁸.

Ne-am oprit mai mult asupra acestei activități, în care vedem reflectată conștiința de român a lui Nicolae Iorga, pentru a compensa lacunele menționării ei prea lacunare în rubrica — atît de cuprinzătoare sub celelalte aspecte — care îi este rezervată în *Enciclopedia istoriografiei românești*¹⁹ tot atît de ciudată, în spiritul drumului trasat de Iorga, apărînd omisiunea, în aceeași lucrare, a Comisiunii monumentelor istorice, la capitolul destinat instituțiilor care au contribuit la cercetarea de istorie.

15 Teodoru, Horia, 1894—1976, arhitect, profesor universitar emerit. A lucrat cu începere din 1928 în cadrul Serviciului tehnic al CMI, pe care îl va conduce, după moartea lui N. Ghika-Budești (1939), pînă în 1948. A avut o activitate exemplară de protecție a monumentelor istorice, pînă la sfîrșitul vieții. Autor al unor restaurări considerate drept model de aplicare a principiilor Chartei de la Atena: biserica „Curtea veche” din București, biserica Sf. Treime din Siret, casa domnească de la Cîmpulung-Muscel (restaurare compromisă prin intervenția DPCN în faza sa finală de activitate), curtea Goleștilor de la Golești-Arges. Autor al unor studii de primă importanță pentru evoluția arhitecturii românești.

16 Balș, Ștefan, n. 1902, arhitect. A lucrat între 1930—1948 în cadrul Serviciului tehnic al CMI; șeful atelierului de proiectare a restaurărilor de monumente istorice în cadrul Institutului de cercetare pentru sistematizarea orașelor și regiunilor (1952—1959), continuîndu-și activitatea de proiectare în cadrul serviciului de proiectare al Direcției monumentelor istorice (1960—1977). Autor a 44 lucrări de restaurare, între 1930—1977, dintre care cităm doar biserica Crețulescu din București, mănăstirea Neamț, cetatea Neamț, biserica Sf. Gheorghe din Pitești, biserica lui Ștefan cel Mare din Războieni. Autor a 29 de studii privind cercetarea și restaurarea monumentelor istorice, publicate între 1929—1977.

17 Pentru activitatea lui Nicolae Iorga în cadrul Comisiunii monumentelor istorice, vezi Greceanu, Radu, *Buletinul CMI, 1908—1945. Anuarul CMI 1914—1915, 1942—1943. Indici bibliografice. Introducere*, lucrare în manuscris.

18 Iorga, N., *Monumentele noastre și opera Comisiei Monumentelor Istorice. Conferință ținută în 1937*, în „BCMI”, XXXI, 1938, p. 50.

19 *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 183-184.

În paginile B.C.M.I., Nicolae Iorga a dedicat Botoșanilor, în 1938, un amplu studiu al monumentelor orașului, intitulat *Din tezaurul de artă botoșănean*²⁰. Trebuie arătat că sînt foarte rare, în acest periodic, studiile de ansamblu privind arhitectura unui întreg oraș, excepția de față datorîndu-se profundeii afecțiuni păstrată de Iorga orașului său natal. Aceluias sentiment îi atribuim două trăsături neobișnuite în contextul B.C.M.I.: atenția acordată arhitecturii bisericilor de oraș din veacul al XIX-lea (epocă în general puțin luată în seamă), precum și mențiunea unor valori ale arhitecturii civile din a doua jumătate a aceluiaș veac, poate singurul caz întîlnit pe parcursul celor 38 ani de apariție a Buletinului C.M.I.

Studiul citat se ocupă în principal de arta și arhitectura religioasă, întrucît — în stadiul de atunci al cercetării, — cînd arheologia medievală abea se infiripa —, Nicolae Iorga considera arhitectura civilă drept o soră tină și modestă a arhitecturii de cult²¹, înseși aprecierile asupra acesteia din urmă sînt adesea influențate de prejudecăți (acoperișurile baroce cu bulb sînt caracterizate drept „rusești” iar arhitectura clasicistă a începutului de veac XIX este privită ca o denaturare, atunci cînd s-a suprapus unor structuri mai vechi²²), dar valoarea estetică și originalitatea bisericilor românești botoșănene, ridicate în prima jumătate a veacului al XIX-lea, este caracterizată cu entuziasm drept „un extraordinar avînt al unei arhitecturi de o soliditate și de o armonie extraordinară”. Caracterul inovator al acestui grup se manifestă — după părerea istoricului — în special prin masivele turnuri-clopotniță ce domină fațada de vest. Cităm: „...la formele vechi ale arhitecturii moldovenesti, la care turnul cu clopotul era cuprins în acel zid de înconjur, care din nenorocire a dispărut și ale cărui urme s-ar putea reconstitui prin săpături în jurul lăcașului

20 Iorga, N., *Din tezaurul de artă botoșănean*, în „BCMI”, XXXI, 1938, p. 1-21. Semnalăm că în ilustrația fotografică s-au strecurat unele confuzii: figurile 1 și 2 nu privesc biserica m-rii Coșula, ci reprezintă cele două biserici ale m-rii Vorona; clopotnița din fig. 4 nu este a bisericii Sf. Ilie și — după cîte știm astăzi — nu s-a aflat în Botoșani; figurile 29 și 30 nu reprezintă aceeași casă: fig. 29 redă imaginea casei Ciolac din str. Marchian nr. 70 (actualul sediu al Arhivelor Statului, propusă pentru dărîmarea!) iar în fig. 30 apare casa de la intersecția străzilor Cuza Vodă și Marchian. Facem aceste precizări din dorința de a evita identificări greșite, dorință care nu trebuie confundată cu meschina plăcere a conectării detaliilor mărunte în opere monumentale.

21 Conform concepției lui Nicolae Iorga, arta medievală românească este reprezentată în principal de arta bisericească, din cauza condițiilor istorice care nu au permis dezvoltarea în aceeași măsură a arhitecturii civile. Cităm: „...noi avem o artă a noastră care s-a așezat în domeniul religios, pe vremea aceea lucru de căpetenie, dar se leagă și cu arhitectura profană, prin urmare cu casa pentru călugări, cu casa domnească, adause pe lîngă mănăstiri și biserici. Numai mai tîrziu, în secolul al XVII-lea și mai ales în secolul al XVIII-lea, au ajuns particularii să-și facă niște ziduri de locuințe de proporții mai mari, în care să se găsească și elemente de frumos, adaptate cîminte la nevoile țării. Astfel această artă este religioasă, dar, pentru o bucată de vreme, prin această cuprinde tot cîmpul frumosului” — vezi Iorga, N., *Ce este vechea noastră artă? Conferință la cursurile din Vălenii-de-Munte (13 august 1939)*, în „BCMI”, XXXV, 1942, p. 127.

22 Ibidem

care a rămas izolat în mijlocul unei populații de altă națiune și altă religie²³, secolul al X-lea a introdus supt influența apuseană catolică, venind din Bucovina, marea clopotniță care a rezistat la toate vicisitudinile vremilor: legată însăși țesătura arhitectonică a bisericii, ea formează o unitate care... nu exista în perioadele caracteristice și clasice ale acestei arhitecturi din Moldova. Nu există nici una din bisericile botușănene care să nu prezinte supt această influență, un caracter impresionant de vigoare în acelaș timp de perfectă potrivire estetică²⁴.

Chiar dacă influența „apuseană“ a venit, după părerea noastră, nu din Austria, ci din Transilvania, unde același tip de turn-clopotniță se generalizează la bisericile românești de zid, începînd cu veacul al XVIII-lea²⁵ și chiar dacă originalitatea grupului de biserici botoșănene de veac XIX constă și în îmbinarea unui admirabil decor clasicist cu prelucrări ale structurilor tradiționale,²⁶ concluzia lui Nicolae Iorga citată mai sus sintetizează impecabil valoarea lor artistică, pe care o subliniasse, în 1904 și sub aspectul calității lor de dominante ale siluetei orașului: „...Așa, biserică de biserică, se depăna orașul, bogat în livezi ca nici-unul altul, pe o rază nemărginită. și nu biserici mărunte, prinosuri de negustori, ridicîndu-și abia sfioase turnulețul de lemn, cum le vezi în luxosul București, ci cinstite biserici trainice, începînd cu o puternică turlă bine înfiptă în pămînt și încheiate cu un elegant bulb acoperit de tinichea, peste care păzia aurie crucea; mari biserici... clădiri ale Domnilor și marilor boeri: Sf. Gheorghe al Doamnei Rareș... Ospenia cu turnul de pază a focului Vovidenia, și cîte altele ce se întreceau în putere trainică și frumuseță, ridicîndu-și în deal și în vale cupolele argintii de-asupra arborilor și coperemintelor de șindrilă“²⁷.

23 Nicolae Iorga se referă la biserica Adormirea Maicii Domnului — Uspenia, ctitorie a doamnei Elena Rareș, ridicată în 1552 la răscrucea drumurilor comerciale majore pe care s-a dezvoltat structura de tîrg.

24 Iorga, N., *Din tezaurul de artă botușănean*, p. 7.

25 Greceanu, E., *Spread of Byzantine traditions in the mediaeval architecture Romanian masonry churches in Transylvania*, în „*Études bysantines et post-bysantines*“, București, 1979, p. 197-238.

26 În prima jumătate a veacului al XIX-lea, toate bisericile de lemn din Botoșani au fost înlocuite cu biserici de zid, ridicîndu-se și noi lăcașuri de cult: biserica Roset, ctitorie boierească, sau biserica romano-catolică a relativ noii comunități germane. Spre deosebire de bisericile altor grupări etnice (armani, lipoveni) sau confesionale, bisericile românești — toate ortodoxe — prezintă două caracteristici principale: 1. Predilecția pentru decorul clasicist al începutului de veac, folosit în soluții variate (lizeze, pilastratură toscană, coloane angajate, frontoane, cornișe cu dentăculi). 2. Reproducerea sau sugenarea în plan a tipului trilobat, după modelul acelor ctitorii domnești ale orașului, în formule extrem de variate: structură trilobată cu turlă pe naos, la Sf. Spiridon (1801); navă unică, boltită în leagăn, cu abside laterale deschise sub planul de naștere (străvechiul tip al Cotmenei), la Sf. Nicolae (1808), precedată de Trei Ierarhi (1789); naos pseudo-trilobat, în două variante: cu abside amenajate în grosimea zidului, la Sf. Paraschiva (1815), biserica Roset (1826), Sf. Ioan (1832), Duminica Mare (1838), Sf.ții Voevozi (1850—1862) — și cu absidele acuzate spre exterior printr-un decroș al zidăriei, la Vovidenia (1834) și la Sf. Ilie (1843), prima avînd o tratare de pură factură barocă, cu racordări în planuri curbe ale tuturor decroșurilor.

27 Iorga, N., *Drumuri și orașe din România*, p. 172-173.

Prezentînd pe scurt datele istorice ale tuturor bisericilor românești din Botoșani, Nicolae Iorga s-a oprit cel mai mult asupra bisericii Sf Ilie, a breslei blănarilor, pe care a socotit-o de cea mai mare frumusețe: „...numai în cele mai vechi și mai frumoase biserici din partea de sud a țării se pot vedea rădîcîndu-se turle a căror încordare verticală să fie așa impresionantă... Îndonjurată de o curte bine îngrijită, cu înalți copaci bătrîni, această biserică ar trebui să fie scoasă în relief prin degajarea pe care nu odată am cerut-o, de la Primăriile aservite cîte odată unor interese particulare și fără destul simț național, pentru toate clădirile noastre de odinioară“²⁸.

În domeniul arhitecturii civile, Nicolae Iorga a avut intuiția acelei tradiții „de interesante zidiri care în domeniul profan se întîlneau neapărat odinioară în prăvăliile botușăne“²⁹, deși nu a știut să le recunoască, sub haina transformărilor tardive, din cauza prejudecății — generalizată la moldoveni — care constă în asimilarea trecerii zonei de tîrg, după 1850, în mîinile populației evreiești —, cu refacerea din temelie a clădirilor³⁰ și, implicit, cu dispariția la propriu a vechiului centru de negoț românesc. Această prejudecată a permis și emiterea opiniei — fundamental greșite — privind caracterul de sat pe care l-ar fi avut orașele din Moldova și Țara Românească pînă în veacul al XIX-lea, opinie în totală contradicție cu dovezile documentare referitoare la intensitatea unei producții de mărfuri și a unui negoț care nu s-ar fi putut desfășura în ogrăzi sau pe margine de drum, impunînd dimpotrivă alcătuirea unor structuri urbane specifice acestui tip de activitate³¹.

Nicolae Iorga a pomenit în treacăt exemple din Botoșani ale arhitecturii romantice, pe care a denumit-o „stil occidental, cu elemente de fals gotic“³², cum a fost — de exemplu — frumoasa casă Ciolac din strada Cuza Vodă nr. 22, astăzi total mutilată prin reparații grosolane efectuate în jurul anului 1950 și care, în 1938, era folosită ca internat de băieți „în mijlocul unei minunate grădini“³³ — și aceasta de asemenea dispărută. Și Iorga nu a uitat să amintească clădirea în același stil a școlii Marchian, reprezentată în text și printr-o excelentă fotografie³⁴, despre care scria în 1904: „Pe o stradă îngustă ieșii înaintea unei clădiri mari, într-o piață întinsă: așa de înaltă, așa de largă și totuși desăvîrșit de tăcută. Intraî acolo ca să învîț a tăcea și a mă supune, precum și alte lucruri. Eram la școala Marchian, în sala cea mare a clasei I-iu, unde frumosul chip al Archiereului fondator, Marchian Florescu, privia de

28 Idem, *Din tezaurul de artă botușănean*, p. 8.

29 *Ibidem*, p. 12.

30 În *Drumuri și orașe din România*, p. 173, Nicolae Iorga consideră că toată zona „Străzii Mari“ (Calea Națională de astăzi) a fost reconstruită între 1850—1870, „tot în stil galățian, de arhitecți poloni fugiți în urma mișcărilor revoluționare...“

31 Greceanu, E., *Un problème actuel: l'urbanisme médiéval en Roumanie* în „Revue roumaine d'histoire“, XVIII, 1979, nr. 1, p. 133-153.

32 Iorga, N., *Din tezaurul de artă botușănean*, p. 12.

33 *Ibidem*, p. 14.

34 *Ibidem*, p. 14 și fig. 15, p. 12.

sus din cadru la școlari a căror vîrstă mergea... de la șese la șeisprezece ani. Eu eram cel cu șese ani..."³⁵. Ne gândim cu tristețe că această ilustrată clădire (prin vechime și prin elevul care i-a călcat pragul) — a fost dărîmată curînd după cel de al doilea război mondial, deși nu suferise decît ușoare avarii.

Aprecierile făcute de Nicolae Iorga cu privire la ansamblul urban al Botoșanilor se rezumă la o localizare sumară a zonei de tîrg — insuficient examinată din cauza prejudecății mai sus amintite —, la consemnarea dominantelor reprezentative de turnurile bisericilor, „foarte înalte clopotnițe și mîndre, înalte și luminoase zidiri de piatră, care se pot vedea, în acest număr și în aceste proporții, nu numai puține ale Moldovei”³⁶, precum și caracterizarea mahalalelor botoșănene, vestite prin frumusețea livezilor și a grădinilor de flori, Cităm: „Mijlocul tîrgului se cuprindea între cele două biserici ale Doamnei, precum este și astăzi. Încolo se întindeau mahalale, care erau multe, tîrgul prelungindu-se pînă foarte departe cu bune căsuțe curate și cu livezi întinse de pomi roditori, pînă la rîdiurile de pădure din împrejurimi”³⁷.

Această viziune parțială a structurii urbane, în care domină primele impresii ale copilăriei și adolescenței, este cu prisosință întregită de documentele pe care le-a studiat și interpretat Nicolae Iorga.

Documentele și inscripțiile botoșănene au evidențiat structura economică, socială și etnică a unui străvechi tîrg românesc, a cărui activitate de producție și desfacere a fost întotdeauna asigurată în principal de români, fapt dovedit de ridicarea în veacul al XVI-lea a două ctitorii domnești, în principalele centre de schimb ale tîrgului, precum și de prezența a 10 biserici de breaslă — majoritatea din lemn — cel mai tîrziu în veacul al XVIII-lea³⁸, refăcute în zidărie în primele decenii ale veacului următor, atît de către breasle, cît și de membrii unui solid patriciat urban, cu contribuția unor boieri stabiliți în oraș în veacul al XVIII-lea și integrați în mare parte aceluiași patriciat prin participarea activă la negoț.

Cu privire la structura polietnică, specifică tuturor orașelor medievale, documentele publicate de Iorga au scos în relief rolul economic — deosebit de al celorlalte naționalități — pe care l-a jucat comunitatea armeană și care se reflectă în structura urbană prin alcătuirea nobilelor mahalale armenesti (după însăși caracterizarea cărturarului³⁹), precum și localizarea, vechimea și organizarea primelor nuclee evreiești, care nu au depășit 1/9—1/10 din totalul numărului de locuitori pînă în a doua

35 Idem, *Drumuri și orașe din România*, p. 171.

36 Idem, *Un oraș românesc: Botoșanii*, p. 11.

37 *Ibidem*, p. 6.

38 Conform datelor consemnate documentar (pisanii, obiecte de cult datate, pietre de mormînt) sau de tradiție, în veacul al XVIII-lea au existat în Botoșani biserici de lemn românești pe locul următoarelor biserici de zid: Trei Ierarhi, Vovidenia, Sf. Ioan, Sf. Dumitru, Sf. Paraschiva, Sf. Ilie, Coborîrea Sf. Duh — Dumineca Mare (hramul bisericii de lemn era Sf. Vasile), Sf. Spiridon, Sf. Nicolae și Sf-ții Voevozi.

39 Iorga, N., *Drumuri și orașe din România*, p. 179: „...mahalalele încă așa de curate, tăcute și nobile, ale armenilor...”.

jumătate a veacului al XIX-lea. Localizarea pe bază de document explică amplasamentul vechii sinagogi din „țigănime“, precum și pe cel al cimitirului medieval din apropierea locului de ținț anual (oborul de vite).

O importanță excepțională prezintă analiza organizării breslei blănarilor, care a permis identificarea pe teren a structurii generale de această organizare : gruparea dughenelor pe o uliță astăzi desființată prin construirea magazinului universal de pe Calea Națională și gruparea locuințelor de breaslă în jurul bisericii Sf. Ilie, cu prelungire de-a lungul străzii Dochia. Structura străzii cu dughene, dărimate înainte de 1975, nu mai poate fi reconstituită decît în baza unor documente cartografice, dar strada Dochia a păstrat pînă în 1980 un ansamblu de case ce aparțineau stilistic arhitecturii populare, fără a exclude stratificarea socială manifestată în apariția casei cu parter înălțat și pridvor. Această casă, asemănătoare cu locuințele de veac XVIII din Tîrgul Vechi, era un unicat în Tîrgul Nou, dezvoltat la nord de Calea Națională înainte de 1776 ⁴⁰ ; ea a aparținut, poate, celui staroste al breslei blănarilor, „jupîn Andrei Ișlicarul“, amintit în 1772, față de care neascultarea se pedepsea cu „cinci ocă de ceară «date» breslii și 10 lei gloabă judecătorului de Botășani și 50 de bețe în țalpi“ ⁴¹.

Identificarea caracteristicilor pe care le prezenta gruparea breslei blănarilor ne-a permis reconstituirea, cu ajutorul documentelor cartografice, a tuturor nucleelor de bresle românești din structura orașului, polarizate — în ceea ce privește locuințele — de propria biserică cu cîmțir rezervat comunității respective. Pentru faza finală a activității breslelor românești — respectiv prima jumătate a veacului al XIX-lea, arhitectura acestor biserici ajută, chiar în lipsa unor documente concludente, la apropierea locului ocupat de fiecare comunitate în ierarhia economică a orașului.

Tot ce a publicat Nicolae Iorga în legătură cu Botoșanii a contribuit ca atare la înțelegerea valorilor urbanistice și arhitecturale ale orașului, ceea ce nu a ajutat la conservarea acelor elemente pe care le-a subliniat în mod deosebit. Însăși casa în care s-a născut a fost refăcută în forme

40 Existența Tîrgului nou (Tîrgul de jos, Tîrgul vitelor) încă din prima jumătate a veacului al XVIII-lea poate fi dedusă din menționarea „Tîrgului de sus“ într-un document din 22 iunie 1745 (Iorga, *Studii și documente*, V, p. 243). Este însă posibil ca „tîrgul de jos“ să fi fost din vechime doar locul de schimb periodic, iarmarocul, ocupat astăzi de Parcul tineretului ; ca atare, termenul *ante quem* pentru încheierea Tîrgului nou, ca organism urban complex (loc de schimb, zonă comercială și zonă de locuințe), este oferit de documentul din 4 mai 1776, emis de Grigore Ghica, prin care ordonă delimitarea cu pietre de hotar a locului de tîrg („loc slobod, carele dintru început au fost numit pentru adunare oamenilor, ci să string la zi de tîrg, ținindu-și vitele ce avî de de vinzare pe acel loc...“), în scopul de a se stăvili extinderea gospodăriilor nou înființate pe locul de tîrg („...acum, din adăogire și înmulțire lăcuitorilor ar fi început unii a să întindî...“ — Iorga, *Studii și documente*, V, p. 255).

41 Idem, *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 9.

ce nu se aseamănă cu imaginile autentice conservate ⁴², iar casa din str. Stejar nr. 1 în care a locuit temporar ⁴³ și care își păstrase nealterată valoarea unui tip singular de arhitectură populară, a fost recent iremediabil denaturată. Nu mai există nici o urmă a mormintului tatălui său, care se afla în cimitirul bisericii Sf. Parashiva ⁴⁴, astăzi desființat prin sistematizarea străzii Unirii. Nu figurează în listele de morminte istorice elaborate după 1955, biserica Sf. Ilie „a cărei valoare de document social românesc reiese — nu numai din frumusețea lăudată de Nicolae Iorga — dar chiar din actele pe care acesta le-a publicat și mai ales din acel contract încheiat în 1837, prin care stabilește în cea mai curată tradiție medievală modele încărcate de semnificație socială ce trebuie avute în vedere de constructori: biserica domnească a Uspeniei și Vovidenia, expresie a patriociatului urban ⁴⁵. Pare de necrezut, dar s-a putut lua în discuție o restructurare a schemei de circulație care implică desființarea acestui monument al activității economice românești, iar în prezent propuneri de împănare a cunții cu blocuri tip, după dărîmarea ultimei „case curate“ cu tindă pe trei laturi, situată pe str. Dochia nr. 3. Însăși casa parohia din incintă, a cărei arhitectură originală poate fi dedusă astăzi numai pe baza stîlpilor de lemn profilati, păstrați ca suport al frînghiilor de rufe, a fost denaturată prin modernizări inacceptabile în zona de protecție a unui monument istoric.

42 Atît acuarela reprodușă în *Botoșanii în 1932*, p. 16, cît și planșa XIII din albumul *Botoșanii care se duc*, permit să se constate lipsa de autenticitate a noii clădiri, de zid, care a înlocuit vechea casă cu schelet de lemn: volume rigide; acoperiș scund; introducerea unei streșini infundate, cu pazie, în locul streșinei libere; stîlpi cu profile fanteziste, în locul stîlpilor simpli ai vechiului pridvor; ferestre cu două canate, în locul ferestrelor cu oberlicht etc.

43 Iorga, N., *Drumuri și orașe din România*, p. 174: „...Și ni tot schimbam adăpostul în case străine, urmărind chiria cea mai mică și căsuța cea mai bună. Am locuit așa în fața bisericii Sfîntului Ioan“. Casa din str. Stejar (strada Sf. Ioan) nr. 1 a fost proprietatea lui Ludwig Artberger; nepotul său, Ferdinand, născut în 1912, este proprietarul casei învecinate de pe Calea Națională nr. 264, admirabil exemplar de casă veche botoșăneană, propusă pentru dărîmarea în 1980, deși perfect conservată. Ferdinand Artberger a asistat în 1923 la o conferință ținută la Botoșani de Nicolae Iorga care, amintindu-și de anii copilăriei, a declarat că a locuit și „la un neamț, lîngă biserica Sf. Ioan“.

44 Iorga, N., *Drumuri și orașe din România*, p. 172: „...Dar, Dumineca și sîmbătorile, datina vizitelor mă ducea în locuri și mai departate, în mahallaua Sfintei Paraschiva, unde casele boierești, curate, avîndu-și fiecare grădina de flori și livada de pomi, înconjurau biserica, în cimitirul căreia, supt o cruce de sîrăcie, care și aceia a căzut de mult de atunci, tot de sîrăcie, dormia tata, pe care abia dacă l-am cunoscut“.

45 Idem, *Breasla blănarilor din Botoșani*, p. 27-29. Contractul încheiat între episcopi și „callele de pietrari anume Constantin dinu sinu Iordache Pietrariu și Ilie Ciobanu“ precizează elementele care trebuiesc luate ca model de la ambele biserici. Semnificativ este paragraful 5: „Bolitura unde stau cîntăreții să fie adusă ca la Ospenia (este vorba de structura turlei de pe naos, descărcată pe arce diagonale), făcîndu-să pe dinu afară stîlpi ca la Vovidenia, însă mai groși și de va cere trebuința și mai mulți, ca să fie pre cîtu se va pute mai împodobitu, atîtu pe dinu afară, precum și înlăuntru“.

Organizarea colocviului din 1980 dovedește oă Botoșanii iubesc și respectă amintirea lui Nicolae Iorga. Pare îndreptățită, ca atare, dorința regăsirii acestor sentimente și în modul de păstrare a valorilor urbanistice și arhitecturale ale orașului, într-un context care să permită înțelegerea nemijlocită a felului în care au trăit și au muncit comunitățile medievale. Este de fapt dorința lui Nicolae Iorga, publicată în Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, la doi ani după moartea sa : avem datoria „de a păstra cu scumpătate tot ce a rămas. Este averea țării, averea neamului... Ceea ce s-a putut păstra împotriva răutății vremurilor și a lipsei de înțelegere a oamenilor este de așa mare preț, încît rostul nostru în istoria civilizației se fixează mai mult de jumătate prin aceasta...”⁴⁶

LE PATRIMOINE URBAIN ET ARCHITECTURAL DE BOTOȘANI VU PAR NICOLAE IORGA

R é s u m é

Nicolae Iorga a assuré à sa ville natale, Botoșani, une place de premier ordre dans la bibliographie des villes roumaines, par la publication de documents, descriptions de la ville et de ses monuments, ainsi que d'études concernant la genèse et l'évolution de cet important centre économique médiéval.

Les données historiques fournies par Iorga, transposées sur le plan de la ville, permettent de reconnaître les étapes du développement urbain et les lois de groupement des citadins — par quartiers et rues —, selon des critères socio-économiques, ethniques et confessionnels. Les documents concernant la confrérie des fourreurs, attestée au début du XVIIIe siècle, corroborés avec les documents cartographiques, mettent en évidence l'organisation urbaine de cette importante communauté : boutiques et ateliers dans une rue — aujourd'hui disparue — au centre du bourg et zone résidentielle aux abords de l'église placée sous le vocable de St. Élie, patron de la confrérie.

L'œuvre de Nicolae Iorga, ainsi que son activité en tant que membre et président de la Commission des monuments historiques, constituent un appel pour la protection de l'héritage urbain et architectural de Roumanie.

46 Idem, *Ce este vechea noastră artă ?*, p. 140-141

NICOLAE IORGA — ÎN APĂRAREA MONUMENTELOR ISTORICE

ANDREI PALEOLOG

În contextul reconsiderărilor pe care astăzi le operăm, puținele referiri privind activitatea lui Nicolae Iorga în domeniul istoriei artei nu au avut în vedere calitatea sa de membru și, ulterior, de conducător al Comisiunii Monumentelor istorice și cu atât mai puțin concepția sa generală referitor la păstrarea, restaurarea și valorificarea monumentelor istorice.¹ Departe de a fi pierdut din vigoare, sau de ași fi diminuat semnificația, scrierile lui Iorga, vizând atenția și atitudinea responsabilă ce o datorăm monumentelor noastre istorice își afirmă, și în prezent, o îndreptățită actualitate. Cele câteva considerații pe care ne încumetăm a le formula cu ocazia de față, se înscriu în chip de modest omagiu ce vrem să-l aducem profesorului N. Iorga — nedezmănițit apărător al monumentelor noastre, al acestor „documente de nețăgăduit“ ale istoriei și civilizației ce s-a constituit pe teritoriul României.

Conferințele sale, mai cu seamă cele din 1914 și 1937 rostite din însărcinarea expresă a Comisiunii Monumentelor Istorice, unele articole din „Semănătorul“, mai puțin cunoscutul serial cu rol educativ și mobilizator publicat în paginile revistei „Cercetașul“ ca și interpelările sale din parlament în perioada îndoielnicelor restaurări conduse de Lecomte du Noüy, constituie tot atâtea puncte de referință care circumscriu concepția lui Iorga în legătură cu rolul ce trebuie acordat monumentelor noastre istorice.

Problema monumentelor istorice este pentru N. Iorga în primul rând o problemă de conștiință — de conștiință cetățenească. Din acest motiv, printre accente adesea malițioase, savantul face loc moralistului : (...) cînd *n-are românul ce să facă se duce să vadă o clădire care se găsește în stare rea, sau care i se pare că ar fi (...) și atunci el caută de îndată un responsabil.!* Cel mai bun lucru este, fără îndoială, să se întrebe românul *cela, dacă este din localitate, ce a făcut el pentru ca monumentul să se găsească în această stare, să se întrebe ce ar fi putut face pentru ca monumentul să se găsească într-o stare mai bună și, dacă își va face acest examen de conștiință va constata că pe acest monument l-a văzut de prea*

puține ori.”² Pe planul examenului de conștiință mai avem și astăzi de progresat, iar datoria de „a vedea” starea monumentelor noastre poate constitui și azi un subiect de permanentă autocritică.

Conceptul de monument istoric implică, așa cum afirmă Nicolae Iorga, atât noțiunea de „monumental” cât și cea de „istorie”. „Dar soria el în 1915 — *monumentul istoric este mult mai mult decât atita, mai ales mai variat, mai multiplu, mai multilateral.*”³ Concepția pe care Iorga și-a făurit-o în prejma primului război mondial în legătură cu rolul și valoarea monumentelor istorice, concepție pe care o va clarifica și nuanța în deceniile următoare fără a-i aduce corective esențiale, are la bază: o laborioasă încercare de clasificare a monumentelor care, deși, astăzi, ne poate părea doar intuitivă și empirică, are calitatea de a fi perfect funcțională, dovedindu-se, fără echivoc, adevărată și adaptată scopului principal pentru care ea a fost gândită și anume, ocrotirea, păstrarea autenticității și restaurarea monumentelor istorice. Astfel, N. Iorga va propune o serie de accepții ale conceptului, accepții care, trebuie să recunoaștem, stau și în prezent la baza formulărilor noastre privind monumentele istorice.

Există monumente în care elementul istoric și cel estetic se găsesc admirabil îngemănate. În acest caz avem de a face cu semnificații istorice rememorate printr-un context formal de înalt nivel estetic. Acestea sînt, considera N. Iorga, „*monumente de primă categorie*”. Palatul brîncovenesc de la Potlogi, cetatea Țirgoviștei îi sînt exemplele cele mai la îndemână.

Cu exemplară consecvență istoricul Iorga a pledat pentru relevarea importanței tuturor acelor monumente care păstrează ecoul evenimentelor. „*Memoria zidurilor*”, afirmarea nealterată a istoriei, fie chiar și în dauna esteticului, devin pentru el argumente pentru includerea a numeroase edificii în rîndul monumentelor istorice. Monumentul înțeles ca mărturie a evenimentelor și personalităților istoriei românești, constituie elementul fundamental al concepției celui care a condus Comisiunea Monumentelor Istorice aproape 20 de ani. Această concepție nu aparține doar istoricului Iorga ci, în egală măsură, omului politic. Așa se explică importanța deosebită pe care Iorga o acordă tuturor caselor care, indiferent de „aspectul” lor păstrează amprenta inefabilă a celor pentru ce N. Iorga pledează de nenumărate ori. aducînd exemplul Germaniei și Italiei, pentru păstrarea și ocrotirea „caselor memoriale”, a acelor case în care au trăit sau activat personalități ale istoriei noastre mai vechi sau mai noi. Nicolae Iorga pledează, nu o dată, pentru o istorie scrisă prin monumentele păstrate, conștient fiind totodată, de dificultățile unei asemenea întreprinderi.

Deși elementul „istorie” fundamentează întreaga concepție a savantului privind evaluarea monumentelor noastre, argumentul estetic își găsește, la rîndul său, o relativă autonomie. „*Orice zidire anterioară anului 1850 este din punct de vedere intrinsec artistic un monument*”⁴ va

2 Iorga, N., „Monumentele noastre și opera Comisiunii Monumentelor Istorice” Vălenii de Munte, 1939.

3 Iorga, N., „Ce este un monument istoric”. Vălenii de Munte, 1915.

4 Idem.

sustine el. Asemenea zidiri sînt dovezi incontestabile și ale unei continuități stilistice specifice aptă să mărturisească rosturile culturale ale unei civilizații care a știut să răzbată cu „îndărătnicie“ veacurile și vicisitudinile istoriei.

Tot lui Nicolae Iorga îi datorăm una dintre concepțiile cele mai înaintate privind valorificarea monumentelor istorice. Monumentele, argumentează Iorga, nu trebuie înțelese drept entități dispartate avînd valoare documentară sau estetică, ci ca ansambluri cu valoare socială care presupun reaționări multiple și de mare complexitate. Acest foarte modern punct de vedere, căruia astăzi îi acordăm întreaga noastră atenție, a fost exprimat de N. Iorga încă din anul 1914. Restaurările estetizante executate de echipa lui Lecomte du Nouÿ nu puteau fi, în această lumină, decît amendate ca abuzuri și ca încălcări grave ale autenticității.⁵ Polemica declanșată în acea perioadă își găsește și astăzi ecou în chip de permanent avertisment. Dorința ca monumentele istoriei noastre să fie „cu folos valorificate“ întreține la profesorul Iorga un necruțător spirit de observație și un ascuțit instinct polemic. În 1914 el vede Biserica Doamnei — admirabil monument de arhitectură și de artă cantacuzinesc al Bucureștilor — „înăbușită între case surpate în cursul timpului.“⁶ Peste nu mai puțin de 55 de ani, în 1979, am ratat încă odată șansa de a valorifica în mod plenar acest monument, strîns încorsetat, actualmente, de betonul construcțiilor moderne. „Stavropoleos“ se află și astăzi, cum observa N. Iorga în 1914, sugrumată de clădirile poștelor. Tot asemenea, „Colțea“, ctitoria lui Mihail Cantacuzino“, se topește de modestie lingă nămilele juxtapuse și suprapuse ale spitalului“⁷ iar „egipteanul morman de pietre dizarmonice ale Camerei deputaților se impune ca o fatalitate lingă liniile fine ale bisericii mitropolitane, lingă paraclisul lui Nicolae Mavrocordat.“⁸ Acestea sînt exemplele anului 1914. Actualitatea lor reclamă cel puțin un moment de meditație.

În anul 1937, enumerînd pe înaintașii cărora le datorează prinos de stimă pentru grija manifestată pentru monumente, N. Iorga îl amintește pe acest admirabil descoperitor de monumente care a fost Petre Gîrboviceanu.“⁹ Și nu este întîmplător lauda și zăbovirea sa asupra unui nume, astăzi, aproape uitat. Descoperirea monumentelor a fost pentru Iorga o activitate cel puțin tot atît de importantă ca și restaurarea lor. În favoarea descoperirii și „citirii“ monumentelor — termenul „citire“ îi aparține lui Iorga — semiotician și „lectorist“ avant la lèttre — în favoarea descifrării monumentelor în noianul zidirilor Iorga se exprimă ori de cîte ori are prilejul. Întocmai ca și „Semănătorul“ la începutul secolului, revistele interbelice găzduiesc articolele sale, nu rare ori veritabile chemări patetice între salvardarea monumentelor istorice. Pentru că „cercetășia are

5 Iorga, N., „Discursuri parlamentare“ vol. 1, București.

6 Op. cit. (3)

7 Idem.

8 Idem.

9 Op. cit. (2)

scopul frumos de a scoate pe școlari din cercul lucrurilor scrise pentru a-i pune înaintea lucrurilor văzute (...) este păcat ca un băiat între 14 și 18 ani care fără efort poate înțelege ce este un monument istoric, să treacă pe lângă un monument fără a-l vedea bine, iar odată ce l-a văzut este încă mai păcat să nu-l facă cunoscut și altora.“¹⁰ Îndemnurile nu i se vor fi părut niciodată suficiente firii sale atât de pasionate. „Oprîți-vă, luați condeiul și schițați, luați poziția locului, măsurați ! (...) Luați aminte ca nu cumva vrînd să faceți un lucru bun să provocați năruiri, lăsînd monumentul într-o stare mai rea decît înaintea venirii dvs. (...) La Botoșani, la Dorohoi, la Fălticeni, la Iași, la Birlad, la Craiova sînt mahalale absolut admirabile. Casele acestea se dărîmă cu furie de oamenii de astăzi ! Dvs. nu știți dacă, revenind într-un oraș veți mai întîlni casa aceea frumoasă ; de aceea luați imediat o schiță ! (...) Recomand cercetașilor să aibă oarecare cunoștințe în ceea ce privește adunarea de datini, dar mai cu seamă, last not least, în ceea ce privește monumentele istorice care se găsesc aici în preajma noastră și pe care nu le cunoaștem !“¹¹ L-am citat doar pe Iorga profesorul, pedagogul, entuziasmul și mereul optimistul Nicolae Iorga ce, nu odată, și-a afirmat încrederea în puterea de ordine a tinerilor. „Generațiile crescute în sentimentul pietății, cu înțelegere pentru artă se vor uimi de bogăția pe care ne-au lăsat-o strămoșii“. ¹² „De aceea — afirma Iorga în 1937 — trebuie ca această Comisie a noastră să se puie pe un lucru îndărătnic (...) să se facă o statistică totală a monumentelor noastre, pînă la ultima bisericuță de sat și, astfel, o să putem prețui și salva.“¹³

A prețui și salva — o altă cordonată a concepției lui Iorga, o datorie de fapt, de la care nu va face rabat nici în cele mai vitrege condiții. „Ni s-au oferit 3—4 milioane — mărturisea președintele Comisiunii Monumentelor Istorice în 1937 — ca să consumăm la distrugere sau mutarea plină de atîtea riscuri a monumentului de la Rebegești. Noi am zis nu ; ei bine nu s-a trecut peste acest NU !“¹⁴ Pentru ca hotărîrea Comisiunii să devină un NU categoric, Iorga s-a prevalat, adesea, de autoritatea sa politică. Pentru el „fiecare restaurare este o bătălie“. O bătălie ce trebuia dată ca incompetența, cu nepăsarea, cu elanul obtuz modernizator ; o bătălie ce n-a pregetat s-o dea cu diversele guverne pentru mărirea sau susținerea bugetului alocat ocrotirii și restaurării monumentelor, cu beneficiarii de folosință care unii „așteaptă totul de la centru“, iar alții „prea zeloși, strică vrînd, să repare cu sau fără autorizații bine intenționate dar ne-competente“. ¹⁵ O bătălie, deci, cum nu se poate mai actuală !

Bătălia pentru salvarea monumentelor, pentru restaurarea lor presupune cunoașterea situației reale existente pe teren. În termeni moderni,

10 Iorga, N., „Cercetașii și monumentele noastre de istorie și artă“, rev. „Cercetașul“, 1930, nr. 2-5.

11 Idem.

12 Idem.

13 Op. cit. (2).

14 Idem.

15 Idem.

este necesar un sistem informațional și decizional. Iorga deplînge lipsa organismelor de specialitate și recunoaște faptul „că *n-are ochi de linx Comisiunea ca să vadă în toate colțurile din România*“, și totodată, că „*nimeni din Comisiune nu e plătit, fiind o jertfă de timp pe care o facem*“. ¹⁶ Coordonarea înseși a Comisiunilor regionale i se pare greoaie: „*cu ardelenii ne înțelegem mai mult întîmplător decît administrativ, fiindcă nu se trimit totdeauna rapoarte de către Comisiunea de la Cluj*“. ¹⁷ Cu toate acestea, „bătăliile“ lui Iorga sînt cel mai adesea cîștigate, iar Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, deși se tipărește „în pagubă“, apare în mod regulat fiind „*atît de necesar*“ — susține președintele Comisiunii — *propagandei noastre peste hotare*“. ¹⁸ Bătălia pentru istorie, pentru adevărul istoric, pentru restituirea sa a fost, fără îndoială, vocația lui Iorga. Restituirea adevărului istoric prin monumente nu presupune doar restaurarea elementelor de măreție, a „*monumentalului*“ ci, în egală măsură, păstrarea a ceea ce nu se poate restaura și anume — recomandă savantul — „*urma vremurilor cu tot ceea ce au dus pe aripile lor*“. Istoria străbate piatra, o transformă, o spiritualizează, o sfințește, îi dă o valoare înșutită, înmîită în ochii noștri. Din acest motiv, restaurînd — susține N. Iorga — avem datoria „*de a nu împrăstia sfințenia monumentului însuși*“. Majoritatea restaurărilor realizate prin grija sa constituie pledoarii convingătoare în favoarea regăsirii și păstrării caracterului inițial al monumentelor. Pare a fi aceasta o concepție depășită astăzi și, totuși, cu atenție recîntărind-o, nu-i putem nega valabilitatea în contextul reevaluărilor istorice românești. Istoria României are nevoie de argumente mereu mai ferme, iar monumentele aduse la înfățișarea lor inițială, așa cum profesa Iorga, constituie fără greș, în cazul nostru, argumentele palpabile și concrete ale adevărului, ale obiectivității de care istoria României are nevoie.

Istoria, considera un filosof antic, este un dar întors prezentului. Un dar măsurat în venerație, adînc respect și cinstire, care, firește, mărturisește puterea noastră de înțelegere a evenimentelor, epocilor sau personalităților ce aparțin trecutului. Un dar ce oferă, în același timp, justa imagine a responsabilității ce ne-o asumăm, prin trecut, față de viitor.

Nicolae Iorga, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, este pentru noi, și nu va înceta să fie, poate cel mai concludent exemplu al asumării fără umbră de ezitare, unei asemenea responsabilități. Așezînd parcă „*pietre ale templului de mai tîrziu*“ — pentru a-l parafraza pe Blaga — N. Iorga, prin fiecare descoperire de monumente, prin fiecare acțiune de salvare, protecție sau restaurare pe care a promovat-o, a adăugat mereu noi verigi în cronică de aur a poporului român, la istoria eroică a acestui popor care — așa cum afirma istoricul — a străjuit neclintit valorile civilizației și culturii, dar, mai presus de toate, valorile demnității și omeniei.

16 Idem.

17 Idem.

18 Idem.

N. IORGA — PREȘEDINTE AL ADUNĂRII DEPUTAȚILOR (1919 — 1920)

GH. I. FLORESCU, VENERA CABALORTA

Odată cu încheierea primei conflagrații mondiale și adoptarea sufragiului universal, viața parlamentară a României intra într-un nou stadiu al înaintării sale, influențată fiind, așa cum era și firesc, de prefacerile profunde reclamate de realitățile economice, sociale și politice ale acelor vremuri. În întreaga Europă, dealtfel, rosturile Parlamentului au fost restructurate și redimensionate în virtutea particularităților evidențiate de evoluția generală a lumii postbelice¹. Parlamentarismul a devenit una dintre temele predilecte ale confruntărilor politice, cu atât mai mult cu cât în România, din noiembrie 1918 și pînă în noiembrie 1919, activitatea Corpurilor legiuitoare a fost suspendată, în timp ce în celelalte țări europene, Parlamentul a funcționat fără întrerupere în toți anii războiului². S-a vorbit chiar, la un moment dat, de o revoluție politico-parlamentară, care învedera faptul că „Parlamentul trebuie să rămînă oglinda reală a voinței libere a poporului exprimată sub forma cea mai curată, într-o atmosferă senină de gîndire și de cuvînt”³. Reluarea activității parlamentare, în noiembrie 1919, s-a constituit într-un adevărat eveniment politic, în stare să influențeze opera de refacere și redresare a țării, după războiul abia încheiat. Depășindu-se paseismul acelor care afirmau că Parlamentul român putea trăi din amintirea marilor oratori, care s-au succedat ani de-a rîndul la tribuna Camerei, precum și pesimismul celor ce vorbeau de declinul parlamentarismului, treptat, toți cei care s-au referit la viața parlamentară românească au recunoscut că odată cu desăvîrșirea unității naționale, aceasta a cunoscut o fază superioară a desfășurării sale⁴. „Parlamentul român — observa cineva, — emanație a vo-

1 Raoul Persil, *Le Devoir parlementaire*, în „Le Parlement et l'Opinion”, Paris, 11-e année, no. 2, 20 Janvier 1921, p. 114; Dragomir Udriște, *Rolul parlamentului*, în „Revista politică și parlamentară”, I, nr. 2, 15 octombrie 1920, p. 32.

2 Gr. Alevra, *Cuvînt înainte*, în „Revista politică și parlamentară”, I, nr. 1, 1 octombrie 1920, p. 1; D. Gălășescu Pyk, *Nivelul parlamentar*, în „Democrația”, XI, nr. 10, octombrie 1923, p. 34; N. Maxim, *Parlamentarismul votului obștesc*, în „Parlamentul”, I, nr. 3, 16 noiembrie 1927, p. 2; Em. Grigoraș, *Parlamentarismul*, în „Parlamentul românesc”, nr. 17-18, 15 iunie 1931, p. 7.

3 Gr. Alevra, *op. cit.*, p. 2-3.

4 G. Pleșoianu, *Spiritul care lipsește*, în „Parlamentul”, I, nr. 3, 16 noiembrie 1927, p. 9; Vasile Savel, *Scritorii și politica*, în „Parlamentul”, I, nr. 7, 14 decembrie 1927, p. 11; Gr. Alevra, *Cum privesc străinii parlamentul și guvernul nostru*, în „Revista politică și parlamentară”, I, nr. 1, 1 octombrie 1920, p. 13.

tului universal, e superior celorlalte, dinainte, din toate punctele de vedere. El e mai apropiat de inima acestui popor, fiindcă e mai *democrat*. Azi nu se mai apără proprietatea și spiritul acestei noțiuni, ca apanagiul al citorva, cum atîția în parlamentele trecute nu se sfiau s-o facă, ci ca un drept deținut de cei mulți și valorificat de dinșii”⁵. Compoziția socială și structura partidistă a noului forum legislativ al țării erau mult deosebite față de perioada anterioară, exprimînd ascensiunea către viața publică a celor care nu avuseseră pînă atunci drepturi politice. Așa se explică, dealtfel, faptul că Parlamentul a devenit una dintre instituțiile fundamentale ale întregii națiuni, areopagul unde țara își hotăna cursul evoluției sale viitoare. Dincolo de aprecierile acelor care afirmău că vîntul universal a scăzut nivelul vieții parlamentare, în comparație cu perioada de dinaintea războiului, cînd „...țara întregă avea ațîtiți ochii săi asupra Parlamentului, pe care era învățată să-l considere ca cea mai de valoare instituție a sa”, convingerea generală era aceea că Parlamentul României noi era „...cea mai sfințită biserică a neamului nostru...”⁶. Întorși la vetrele lor, cei care ne afirmaseră idealul național pe atîtea cîmpuri de luptă își trimisese în forumul legislativ al țării pe reprezentanții lor, pentru a ratifica ceea ce neamul nostru întreg deja hotărîse. Iar cel care va rosti, de la tribuna parlamentară, decizia tuturor românilor de a trăi pentru totdeauna uniți va fi N. Iorga, cea pentru care Corpurile legiuitoare constituiau „...sacra instituție a libertății unui popor...”⁷. Prezent în incinta sau la tribuna parlamentară, ca deputat ori președinte al Camerei, N. Iorga înțelegea că activitatea Corpurilor legiuitoare reprezenta un act istoric, în care erau implicați toți cei investiți cu demnitatea parlamentară. Nu o dată, rostindu-se de la tribuna Adunării deputaților, el amintea că... „vine o vreme care va judeca cu totul liniștit hotărîrile noastre [...]. Prin urmare hotărîrea care pleacă de la noi, dintr-un Parlament și mai ales într-un timp în care lumea toată fierbe, prin urmare și țara noastră nu se poate să nu fiarbă, hotărîrea aceasta a noastră trebuie să fie de o legalitate perfectă”⁸. Discutînd despre debaterul parlamentar N. Iorga, se impune precizarea că el se număra printre cei cu experiența acestei ipostaze, circumstanță pe care a recunoscut-o dealtfel și nu o singură dată⁹. Referindu-se la principiile după care își desfășura activitatea parlamentară, marele istoric amintea că „...eu nu am altă călăuză decît conștiința mea...”¹⁰, precizînd, totodată, că s-a crezut întotdeauna îndreptățit a se rosti de la tribuna Camerei, „pentru că sunt totdeauna animat de spiritul dreptății”¹⁰. Investit cu demnitatea de reprezentant al națiunii,

5 Alex. C. Cusin, *Caracteristica parlamentului român*, în „Parlamentul”, nr. 2, 9 noiembrie 1927, p. 11.

6 „Dezbaterile Adunării Deputaților”, ședința din 20 martie 1923, p. 1289 (în continuare se va cita D.A.D., după care se va indica data ședinței); idem, 24 octombrie 1922, p. 660 și 28 noiembrie 1924, p. 360.

7 Idem, 8 iulie 1920, p. 252.

8 Idem, 28 iunie 1920, p. 130 ; 24 martie 1923, p. 1568.

9 Idem, 1 și 9 aprilie 1922, p. 112, 358.

10 Idem, 6 decembrie 1920, p. 29 ; 8 martie 1921, p. 113 ; N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 121.

el nu evita să recunoască, ori de câte ori împrejurările reclamau această confesiune, că „eu sunt istoric, care nu primesc orice lucru ca adevărat, ci supun criticei orice fapt care îmi cade sub ochi“¹¹. Pentru el conta, în primul rând, nu persoanele, ci „mersul lucrurilor însuși“, convins fiind „...că la originea tuturor lucrurilor este starea de spirit, factorul moral, și că ele au exact valoarea și trăinicia pe care le-o dă acesta“¹². Dezbaterile parlamentare, în accepțiunea sa, nu reprezentau niște confruntări partidiste. „Este rolul unui adversar politic, remarca el, ca, față de un Român, și el avînd aceeași conștiință și aceeași inimă, să fie mărturisitor de adevăr, pentru ca în schimb, să primească din partea celui alt, atunci cînd este vorba de participarea la opera națională, recunoașterea deplină“¹³. Implicat nemijlocit în procesul refacerii și al consolidării României întregite, N. Iorga își va exercita prerogativele demnității parlamentare cu convingerea că înaintarea țării sale depindea de toți românii. Urcînd la tribuna parlamentară, el nu se rostea niciodată ca purtător de cuvînt al unei ideologii sau al unui program politic de partid, avînd în vedere, înainte de toate, interesele poporului său, fiind unul dintre cei „...care are obiceiul — cum singur sublinia — să facă din fiecare cuvînt și din fiecare vot al său o chestie de conștiință“¹⁴. Desigur, s-au găsit printre aleșii națiunii și unii care să-i conteste rectitudinea sau chiar principiile, dar, nu odată, s-a afirmat că „...atunci cînd avem în țară și în Parlament un istoric mare și un orator de talent, ca N. Iorga, ar fi fost mai bine să-l ascultăm numai pe dînsul, și să nu facem noi istorie, așa cum dorim noi, cu patima și lipsa noastră de perspectivă“¹⁵.

După ce a făcut parte și a condus generația care a înfăptuit *Unirea cea Mare*, N. Iorga s-a angajat la reconstrucția și consolidarea României, atunci cînd aceasta devenise ea însăși din punct de vedere etnic, geografic, cultural, politic și economic. Reluîndu-și activitatea parlamentară întreruptă odată cu instituirea guvernului Al. Marghiloman, N. Iorga se va afirma ca unul dintre ctitorii și îndrumătorii primului forum legislativ al României noi.

Mereu amînată, justificat sau nu, confruntarea electorală care trebuia să desemneze cel dintîi Parlament al tuturor românilor a constituit principalul eveniment politic al anului care a urmat războiului abia încheiat. Cei care conduceau țara la acea dată, și nu numai ei, știau că în alegerile ce urmau să aibă loc, țara își va afirma voința sa asupra evoluției viitoare a realităților politice românești¹⁶. „În această adunare —

11 D.A.D., 1 aprilie 1922, p. 113.

12 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, București, 1934, p. 100, 106.

13 D.A.D., 16 decembrie 1922, p. 162.

14 Ion Petrovici, *Prin meandrele trecutului*, București, Ed. Cartea românească, 1979, p. 265; Valeriu Răpeanu, *Cultură și istorie*, București, Ed. Militară, 1979, p. 116; D.A.D., 6 iunie 1921, p. 2793.

15 D.A.D., 26 decembrie 1923, p. 905.

16 Cf. Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie «A. D. Xenopol»“, Iași, IX, 1972, p. 313-331.

se sublinia apoi —, prima adunare a tuturor românilor, se va concretisa visul de unire pe care sufletele românești îl hrănesc cu atîta dărnicie de iluzii și cu atîta entuziasm. În această Adunare constituantă se va hotărî cum trebuie să trăiască de acum încolo România, — să trăiască cu demnitate de stat liber și mare care și-a făurit destinele cu prețul unui martiriu aproape milenar și cu prețul enormelor jertfe din timpul războiului. Se va consolida astfel în aceasta primă adunare a tuturor românilor uniți, modul cum va trebui să se desfășoare viața neamului nostru în limitele noilor granițe pentru care a curs atîta sînge românesc¹⁷. Implicat direct în acțiunea de desemnare a noului Parlament, N. Iorga acorda o mare atenție circumstanțelor în care urma a se constitui acesta, întrucît, re-marca el, forumul legislativ al României noi „...mai mult decît oricînd trebuie să reprezinte în adevăr țara¹⁸”.

Candidînd în mai multe locuri, N. Iorga a fost investit cu mandatul de deputat de către județele Orhei și Covurului și cu cel de senator de către județul Prahova¹⁹. La data deschiderii lucrărilor primului Parlament al României întregite, marele istoric se afla, așadar, printre cei desemnați a reprezenta țara în forumul care urma a ratifica ceea ce românii hotărîseră pe timpul de luptă.

Pe o vreme de iarnă timpurie, cu un cer amenințător și greu, la 20 noiembrie 1919, Ferdinand, slăbit și bolnav, emoționat, ca de altfel toți cei prezenți sub cupola Ateneului român, declara deschise dezbaterile noului Parlament²⁰. Remarcînd semnificațiile deosebite ale unor asemenea „...clip-e înălțătoare pentru neamul românesc...”, regele se declara mindru aflîndu-se „...în mijlocul reprezentanților din vechiul Regat, Basarabia, Bucovina, Ardeal, Maramureș, Crișana și Banat unite pentru vecie în Statul Român...”. Primul gînd al suveranului se îndrepta către cei care, prin eroismul și jertfele lor, au reușit să înfăptuiască idealul național al românilor de pretutindeni. Adresîndu-se, apoi, celor prezenți, el preciza că „acum nouă ne revine înalta datorie de a pune așezămîntul viitor al Patriei pe temelii solide, astfel ca poporul român să rămînă neclintit sentinela civilizației latine, la răsăritul Europei. Astăzi — continua Ferdinand —,

17 *Prima adunare a românilor uniți*, în „Viitorul”, din 18.X.1919, p. 3.

18 N. Iorga, *Parlament și Parlament*, în „Neamul românesc” din 17.VII.1919, p. 1.

19 D.A.D., 26 noiembrie 1919, p. 19, 28; „Neamul românesc” din 24.X.1919, p. 2 și 16.XI.1919, p. 2. Referindu-se, mai tîrziu, la modul în care a obținut mandatul de deputat al județului Orhei, în noiembrie 1919, el preciza că „...la Orhei am fost ales cu concursul întregii populațiuni. Sunt foarte recunoscător tuturor cetățenilor credincioși ai acestei țări, fără deosebire de naționalitate și religie, cari m-au ales acolo” (Idem, 13 februarie 1920, p. 525; N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 19).

20 Ion Constantinescu, *Din însemnările unui fost reporter parlamentar. Camera Deputaților. 1919—1939 (note și memorii)*, București, Ed. politică, 1973, p. 31. Consultarea electorală din noiembrie 1919, desfășurată în baza votului universal, a desemnat un număr mult mai mare de deputați, în comparație cu numărul deputaților rezultați în urma vechilor alegeri. Astfel încît, localul în care își ținea ședințele fosta Cameră a devenit neîncăpător. De aceea, noul Parlament s-a reunit în sala Ateneului român (*Ibidem*; „Viitorul” din 14.XII.1919, p. 1).

mai mult ca oricând, se cere unirea sacră a tuturor Românilor iubitori de țară pentru deslegarea problemelor interne și externe, care ne stau în față”²¹.

Între cei prezenți la solemnitatea deschiderii lucrărilor marelui Parlament, profesorul N. Iorga, lângă care se afla Vasile M. Kogălniceanu, se distingea nu atât prin ținută, cât mai ales prin tot ceea ce realizase în anii grei ai războiului²². Pentru el, momentul în care se reuniseră la sfat reprezentanții tuturor românilor avea o semnificație deosebită. „Cuprinzând pentru întâia oară de la Divanurile ad-hoc — sublinia el — membri ai tuturor claselor sociale și avînd alături, cum nu s-a pomenit niciodată în istoria tulburată și plină de dureri a neamului nostru, Români din toate ținuturile românești, această Adunare, aleasă cu garanții de libertate unice în viața noastră contemporană, este de sigur un fenomen nou și în cel mai înalt grad interesant”²³. Dealtfel, aprecierile tuturor celor care s-au referit la actul deschiderii primei sesiuni parlamentare a României întregite evidențiau faptul că 20 noiembrie 1919 marca un început de care va depinde înaintarea ulterioară a statului național unitar român²⁴. Al. Marghiloman, de pildă, sublinia entuziasmul cu care au întâmpinat membrii noilor Corpuri legiuitoare momentul deschiderii sesiunii parlamentare²⁵. Constantin Mille, la rîndul său declara cu entuziasm că „eri a fost ziua cea mare, în care Parlamentul României-Mari s-a adunat pentru întâiași dată”, încheind cu speranța că „din debaterile lui și mai ales din hotărîrile lui, tragem nădejdea, ca să iasă și o Românie Nouă”²⁶. Eugen Crăciun, adresîndu-se celor reuniți în Parlamentul Unirii, în numele celor mulți, care-și pusese rătăzită speranță în votul lor, mărturisea că „ne-am căznit și să vă alegem [...] pentru că am crezut că cîștigul care este pentru neamul nostru încheierea veacurilor nu îngăduie celor cu suflet nici «abținere», nici dușmănie, căci astăzi de bună-seamă nu sîntem tu și eu, ci o inimă care se strînge lîngă altă inimă în împărtășania celei mai sfinte taine”²⁷.

21 D.A.D., 20 noiembrie 1919, p. 1. Referindu-se la momentul prezentării mesajului regal, N. Iorga, observa că „diplomații străini sînt vădit impresionați” (N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 268). În loja diplomatică erau prezenți: însărcinatul cu afaceri al Franței, ministrul S.U.A., ministrul Olandei, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii, ministrul Belgiei, ministrul Italiei, atașatul militar al Italiei, însărcinatul cu afaceri al Serbiei, ministrul român la Roma, ministrul român la Varșovia etc. („Adevărul” din 21.XI.1919, p. 3).

22 Ion Constantinescu, *op. cit.*, p. 32. În momentul în care N. Iorga a intrat în incinta Ateneului, deputații transilvăneni au aplaudat îndelung. (N. Iorga, *op. cit.*, p. 268).

23 N. Iorga, *Deschiderea Parlamentului*, în „Neamul românesc” din 21.XI. 1919, p. 1.

24 *Deschiderea Parlamentului*, în „Adevărul” din 21.XI.1919, p. 3; Dr. Alexis Vodă, *Parlamentul de trei luni*, în „Parlamentul”, nr. 1, 2 noiembrie 1927, p. 12.

25 Alexandru Marghiloman, *Note Politice, 1897—1924*, vol. IV, București, 1927, p. 414. Liderul conservator remarcă, nu întîmplător, că între noii deputați erau mulți tineri, „nu așa de nespălați cum se zicea”.

26 Const. Mille, *Epigonii*, în „Adevărul” din 22.XI.1919, p. 1.

27 Eugen Crăciun, *Discursul unuia care n-a fost ales*, în „Fapta”, nr. 24, 22 noiembrie 1919, p. 506.

Așa cum era și de așteptat, depășindu-se momentul solemn consumat la 20 noiembrie 1919, nu puțini au fost aceia care au afirmat că Parlamentul abia deschis nu reprezenta voința națiunii, lăsând impresia că nu va reuși să răspundă imperativelor epocii. Alții imputau noului forum legislativ faptul că trei formațiuni politice nu erau reprezentate, cu adevărat, în organismul ce urma a pune bazele României Mari²⁸. Adevărul este că fiecare dintre grupările politice care s-au confruntat în consultarea electorală din noiembrie 1919 și-au făcut calculele sale. Rezultatele au fost surprinzătoare. Și tocmai din această cauză, unitatea Camerelor a fost dintru început compromisă, chiar dacă cei aleși erau în stare să răspundă întrebărilor cu care se confrunta atunci România²⁹. Mulți dintre cei care au înțeles că voința națiunii era alta decît calculele lor, au declanșat o adevărată campanie împotriva noului Parlament, înainte chiar ca acesta să se fi constituit. Nu întîmplător, N. Iorga, vorbind despre deschiderea sesiunii Adunării naționale, conchidea că „de valoarea ei reprezentativă nu-și dau samă aceia cari-i poruncesc să se disolve singură, odată ce n-a fost «anulată» de Suveran...”³⁰. Prin urmare, încă de la început, marele patriot a înțeles pericolul care amenința existența însăși a noului Parlament, acționînd în consecință. Refuzînd să figureze pe lista Blocului Parlamentar, N. Iorga, își justifica opțiunea, subliniind că „...nu puteam înțelege o guvernare altfel decît cu garanțiile necesare pentru a putea îndeplini un program și servi un ideal”³¹. Or, formula ministerială instituită sub conducerea lui Al. Vaida-Voevod nu era în măsură a-i oferi, așa cum singur declara, cheazăia realizării unei opere guvernamentale care să continue împlinirile dobîndite în anii războiului. La vechile îndoieli și nemulțumiri de ordin politic se adăuga, de această dată, îngrijorarea privitoare la viitorul Parlamentului, notînd, de pildă, zvonurile care circulau la începutul lunii decembrie 1919, despre „...o degradare a Camerelor, cărora li s-ar răpi calitatea constituantă”³². Asemenea insinuări tendențioase erau colportate, bineînțeles, fie de cei care s-au văzut rămași în afara organismului parlamentar, neavînd curajul de a se prezenta în fața alegătorilor, fie de cei nemulțumiți de rezultatele obținute în confruntarea electorală abia încheiată. Al. Averescu și Take Ionescu, bunăoară, văzîndu-se excluși dintre cei care preluaseră conducerea țării, nu puteau accepta o asemenea circumstanță. O îndreptare a lucrurilor o putea oferi, afirmau ei, soluția dizolvării Parlamentului, procedîndu-se la o nouă consultare electorală. I. I. C. Brătianu, pe de altă parte, surprins de eșecul suferit la impactul cu sufragiul universal, nu

28 R. Patrilius, *Unde ne-au dus*, în „Fapta”, nr. 24, 22 noiembrie 1919, p. 507; Dr. Ilariu Socoliiu, *Noul Parlament*, în „Adevărul” din 8.XII.1919, p. 1-2. Liga Poporului, Partidul Conservator Naționalist și Partidul Socialist s-au abținut de la alegeri. Dar, unii dintre membrii acestor formațiuni politice nu au respectat ordinul de abținere, reușind să pătrundă în Parlament (vezi Gh. I. Florescu, *op. cit.*, p. 319-320).

29 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 17.

30 „Neamul românesc” din 21.XI.1919, p. 1.

31 N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 332; idem, *Memorii*, vol. II, p. 285.

32 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 285.

se sfia de a încuraja acțiunile politicianiste ale celor care se declarau pentru dizolvarea noilor Camere. La toate acestea se adăugau, apoi, calculele și insatisfacțiile celor care nu aprobau sau nu se puteau acomoda cu realitățile politice de atunci. Astfel, transilvănenii, dezolați de perspectivele care li se deschideau, discutau, la 15 noiembrie 1919, „...planul de a se ține la o parte de orice acțiune politică —, ceea ce ar duce — remarca N. Iorga — la dizolvarea Parlamentului”³³. Așadar, încă înainte de întrunirea noilor Corpuri legiuitoare, spectrul dizolvării acestora începuse a se contura. Sesizând pericolul, N. Iorga s-a declarat de la început împotriva unei asemenea perspective. Însă, și-a dat seama, având în vedere lipsa de unitate manifestată în rândul majorităților parlamentare, că primejdia nu va putea fi evitată fără a se recurge la o măsură concretă și eficientă. Dar, care? În contextul politic de atunci, era greu, dacă nu imposibil, de a se găsi un răspuns la această întrebare. În cadrul Blocului Parlamentar, tendințele individualiste, regionalismul transilvănenilor sau calculele politicianiste ale unor grupări partidiste care luptau pentru afirmare excludeau, din capul locului, posibilitatea inițierii unei acțiuni comune, în stare să contracareze tendințele dizolvante manifestate de unii fruntași politici. Totul se complica, apoi, în situația în care președinția Camerei urma să fie preluată de un transilvănean, soluție acceptată de unanimitatea celor care fuseseră investiți cu demnități parlamentare. Primul Parlament al României Mari trebuia să aibă în fruntea sa pe unul dintre cei care, la 1 Decembrie 1918, semnaseră rezoluția de la Alba Iulia. O asemenea decizie era reclamată și de conjunctura internațională evidențiată de desfășurarea lucrărilor Conferinței de pace de la Paris³⁴. Prin urmare, prezența unui transilvănean în fotoliul prezidențial nu prezenta garanțiile necesare evitării dizolvării Parlamentului. Circumstanțele s-au modificat intrucitva în momentul în care Al. Vaida-Voevod a fost investit cu demnitatea de șef al guvernului instituit la 5 decembrie 1919. Locul lăsat liber de noul premier, care deținuse, începând cu 28 noiembrie 1919, funcția de președinte al Camerei deputaților, trebuia ocupat de altcineva. Cel vizat ca înlocuitor era V. Goldiș, care refuzase, în momentul primei alegeri, a primi președinția forumului parlamentar³⁵. Chibzuind asupra conjuncturii intervenite, N. Iorga a găsit, considera el, soluția în stare să înlăture pericolul dizolvării Parlamentului. Impunându-se ca președinte al Adunării deputaților, va reuși, era încredințat el, să se opună celor care unelteau împotriva primului Parlament al României unite, cerînd suveranului o nouă consultare a corpului electoral. Calculele sale erau încurajate de unii dintre fruntașii politici, care judecau conjunctura internă în aceeași manieră. Paul Bujor, președintele Senatului, se declara pentru

33 Ibidem, p. 265.

34 Gh. I. Florescu, *Sistemul tratatelor de pace de la Paris și realitățile politice românești (1919—1920)*, în „Carpica”, Bacău, IX, 1977, p. 177-178; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului Parlamentar” (1919—1920)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol””, Iași, XIII, 1976, p. 135-136.

35 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 276.

candidatura lui N. Iorga la postul rămas vacant prin însărcinarea lui Vaida-Voevod cu investitura supremă³⁶. Și nu era singurul. N. Iorga a apărut ca o soluție opusă tendințelor dizolvante, mai ales după ce pe lista noului cabinet era propus și generalul Al. Averescu. După dezorientarea de început, nemulțumirile au fost afișate fără menajamente. Unitatea Blocului și existența Parlamentului se vedeau amenințate mai mult decât oricând. Generalul, acceptând a intra în noul guvern, pretindea dizolvarea Corpurilor legiuitoare³⁷. Take Ionescu, colaboratorul generalului, văzându-se abandonat de acesta și fără alte perspective, cerea și el dizolvarea Parlamentului, sperând că o nouă consultare electorală i-ar fi favorabilă³⁸. În cele din urmă, însă, generalul a acceptat, după îndelungi tratative purtate cu țărăniștii din Vechiul Regat și Basarabia, să semneze o declarație în care recunoștea Parlamentului caracterul de Adunare Națională, chemată să revizuiască pactul fundamental al țării și să realizeze, totodată, programul guvernului. Când totul părea a reintra în normal, a survenit momentul realegerii președintelui Camerei. Calculele politicianiste au re izbucnit, zguduind din nou unitatea unui organism ce nu reușise încă a se consolida. Actul prin care se avansa candidatura lui V. Goldiș la președinția Adunării deputaților nu reprezenta, după unii, un gest de recunoștință față de fostul raportor al Marii Adunări naționale de la Alba Iulia. Între Iuliu Maniu și I.I.C. Brătianu intervenise un pact privind colaborarea Partidului Național cu cel liberal. Alegerea lui V. Goldiș în locul lui Vaida-Voevod, era considerată ca o primă manifestare a unei acțiuni ce viza o viitoare colaborare parlamentară³⁹. Cunoșcând aceste manevre și întrezărind consecințele lor, N. Iorga, consultat de I. Ianculeț, Pan. Halippa, I. Mihalache și Paul Bujor, declara că își va menține candidatura la președinția Camerei, împotriva lui V. Goldiș, „...pentru a demonstra și a da o nouă garanție contra acelor cari urmăresc disolvarea”⁴⁰. Dacă basarabenii și I. Mihalache declarau că îl vor sprijini, Paul Bujor nu se mai arăta convins, așa cum o făcuses cu o zi înainte, de utilitatea acestei alegeri. Prevăzători, naționali transilvăneni au încercat să evite orice surpriză. Dar, Sever Dan și secretarul lui Iuliu Maniu, trimiși la șeful naționaliștilor democrați, pentru a afla dacă acesta îl va vota sau nu pe Goldiș, aveau să constate că profesorul evita să-și precizeze atitudinea, declarând că nu hotărâse nimic în această privință. Îngrijora însă indignarea lui N. Iorga față de compromisul cu Al. Averescu, deși Sever Dan pretindea că includerea generalului printre ministeriabili reprezenta „...un act de mare înțelepciune politică, după cum se va vedea în program”⁴¹. Dar, cu toate că existau unele temeri în legătură cu ale-

36 *Ibidem*, p. 286.

37 Gh. I. Florescu, *Liga Poporului (aprilie 1918 — martie 1920)*, în „Carpica”, Bacău, X, 1978, p. 345-346.

38 C. Argetoianu, *Memorii*, în „Magazin istoric”, nr. 3, 1968, p. 73; „Viitorul” din 12.XII.1919, p. 3.

39 Pamfil Șeicaru, *Nicolae Iorga*, Madrid, 1957, p. 62.

40 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 286.

41 *Ibidem*, p. 287.

gerea lui V. Goldiș, se părea că totul era hotărât. În prima ședință a Camerei, însă, după aceea în care Vaida-Voevod fusese ales președinte, N. Iorga, imediat după anunțarea listei ministeriale, cerea alegerea neîntârziată a succesorului aceluia ce devenise premier. „...De o săptămână și mai bine — declara el — țara trăiește în împrejurări de oriză, care apasă greu pe sufletul ei. [...] Camera este insultată și amenințată în fiecare moment din partea unor grupări politice pe cari nu greșala noastră le-a silit să nu se amestece în lupta electorală“⁴². Aprobându-se propunerea, N. Iorga urca din nou la tribuna Camerei, declarând că ceda stăruințelor acelor care îl voiau președinte al Adunării naționale, convins fiind că opțiunea sa nu contravenea înțelegerii că această demnitate să revină unui transilvănean, deci tot unui român. „Sunt — afirma el — din toate părțile românismului, unde munca mea devotată a putut să răsbată, creînd o conștiință, al cărui rezultat este între altele faptul de astăzi“. Consultându-se Camera, N. Iorga obținea 168 voturi, devansându-l pe V. Goldiș și reușind astfel a se impune ca președinte al primului Parlament al României întregite⁴³. Acceptînd noua demnitate, preciza N. Iorga, se vedea nevoit să-și întrerupă investigațiile științifice, sperînd că atunci cînd va părăsi fotoliul prezidențial, se va spune că „...aici a stat un om de treabă“. În scurta alocuțiune programatică rostită cu prilejul investiției sale prezidențiale, el sublinia faptul că „țara cere neîntârziat satisfacerea unor nevoi pe cari, cu o admirabilă resemnare, care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii cîțiva ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme cari să atingă curajos toate domeniile vieții naționale; ea cere ca jertfa de timp pe care a făcut-o părăsind grele ocupațiuni pentru a ne trimite aici și jertfa de bani pe care o face ținînd această Adunare, ca aceste jertfe să fie pe deplin răsplătite, fiind în stare să prețuim cu toții marea oasă istoric de care nimeni nu se poate face nevrednic, fără ca blestemul vremilor cari vor veni să apese asupra lui“⁴⁴.

Depunîndu-și candidatura pentru locul devenit vacant prin numirea lui Vaida-Voevod ca prim-ministru, N. Iorga, așa cum singur va mărturisi, n-a dat curs vreunei sugestii, călăuzit fiind de gîndul că acela care va oficia, de la înălțimea tribunei parlamentare, ca îndrumător al acesteia, va trebui să nu uite că prima rațiune a ființării ei era ratificarea unirii tuturor provinciilor românești. Trecînd peste voința unora dintre reprezentanții națiunii și rugămintile lui Iuliu Maniu, căre-i cerea retragerea în favoarea cărturarului transilvănean, N. Iorga a candidat împotriva acestuia, „...ca o protestare, va nota el, contra loviturii, de o neînchipuită naivitate, a Ardelenilor, cari, dînd Internele generalului Averescu, fără a mai întreba celelalte grupe din «bloc», credeau că pot imobiliza pe omul înzeit de foștii lui ostași...“⁴⁵.

42 D.A.D., 9 decembrie 1919, p. 68.

43 *Ibidem*, p. 69. V. Goldiș a obținut 151 voturi.

44 *Ibidem*.

45 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 18; idem, *Istoria unei legende: Iuliu Maniu, Vălenii-de-Munte, 1934*, p. 35.

Deși mărturisirea că totul a fost făcut cu intenția sinceră a menținerii Camerelor și a instaurării unui parlamentarism adevărat, gestul lui N. Iorga a avut consecințe dintre cele mai grave pentru guvernarea Blocului Parlamentar. Transilvănenii erau astfel îndepărtați de organismul politic constituit la 25 noiembrie 1919, convinși fiind, cum declara O. Goga, că nu peste mult timp, „Cămerele se vor dizolva, deputații noștri vor pleca la casele lor și «generalul» va organiza alte alegeri din care va reuși să scoată niște majorități cu care să se poată guverna“. Treptat, neînțelegerile și dezorintarea vor interveni și în rîndul celor care se declaraseră inițial alături de N. Iorga⁴⁶. Liberalii, nemulțumiți de ne-reușita lui V. Goldiș, condamnau manevra lui N. Iorga și acordul fără-niștilor, considerînd că singura rațiune a acestei acțiuni comune era „blamarea tovarășiei Averescu — Goga și a prezenței lor în guvern“⁴⁷.

Alegerea lui N. Iorga ca președinte al Adunării deputaților a fost interpretată și comentată în chip diferit de cei care s-au referit la actul din 9 decembrie 1919. Cei mai mulți i-au zis „lovitură“, întrucît, se știa că acela desemnat ca succesor al lui Vaida-Voevod era V. Goldiș. A doua zi după succesul lui N. Iorga, presa vremii, comentînd „lovitura de la Cameră“, conchidea, nu fără temei, că „...alegerea D-lui Iorga are o semnificație politică vizibilă“⁴⁸. Al. Marghiloman, prezent în Cameră, la 9 decembrie 1919, caracteriza tot ca o „lovitură“ manevra lui N. Iorga, îndreptată împotriva guvernului, dar mai ales a lui Al. Averescu⁴⁹. Nici odată cu trecerea anilor, gestul lui N. Iorga nu a fost uitat, continuînd a stîrni nemulțumirea sau chiar iritarea celor care vor fi puși în situația de a-l comenta. Astfel, la un an după căderea guvernului Blocului, un deputat transilvănean îi mărturisise lui N. Iorga că V. Goldiș considera drept dată de început a insucceselor fostului cabinet, 9 decembrie 1919, adică ziua în care se consumase cunoscuta „crimă politică“⁵⁰. În august 1922, Zaharia Boilă, nepotul lui Iuliu Maniu, readucea în actualitate alegerea din decembrie 1919, considerînd că N. Iorga a făcut atunci o „gafă“, atrăgîndu-și astfel „blamajul“ Camerei⁵¹. Victor Iamandi, la rîndul său, în cunoscuta-i filipică rostită la adresa fostului său îndrumător, la 4 noiembrie 1925, declara că N. Iorga a reușit să se aleagă președinte al primei Camere a României noi datorită abținerii liberalilor, conchizînd că „epoca aceea, scurtă din fericire, a rămas de pomină în analele parlamentarismului român“⁵². Unii, însă, judecau lucrurile altfel. Fostul colaborator al ziarului parizian „La Roumanie“, în anii pri-

46 „Viitorul“ din 13.XII.1919, p. 3; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 288; Arhiva C.C. al P.C.R., C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, partea a VI-a, nr. 1/1, caiet 31, f. 273.

47 „Viitorul“ din 13.XII.1919, p. 3.

48 A. W., *Lovitura de la Cameră*, în „Adevărul“ din 11.XII.1919, p. 1; Gh. Rosin, „*Lovitura*“ d-lui Iorga, în „Adevărul“ din 11.XII.1919, p. 2.

49 Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 424.

50 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 373. V. Goldiș nu-l va ierta niciodată pentru această „crimă politică“ (N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 334).

51 Idem, *Memorii*, vol. III, p. 324.

52 D.A.D., 4 noiembrie 1925, p. 75.

mului război mondial, Emil D. Fagure, nota că „în fața absenței oricărei politici pe banca ministerială în momentul cînd noul guvern se prezenta pentru înființarea Camerei, d. Iorga a prezentat o atitudine : aceea de a se manifesta prin alegerea d-sale ca președinte protestul contra ideii de dizolvare și dorința Camerei de a fi considerată Constituantă. Manifestația, remarcă el, corespundea adunării, căci care adunare vrea să fie dizolvată ?”. Ca și ceilalți, impetuosul ziarist considera alegerea din 9 decembrie 1919 un act opus generalului Averescu, care nu recunoștea Parlamentului Unirii mai mult decît un rol temporar⁵³. Generalul I. Rășcanu, apoi, membru al Blocului, afirma că ascensiunea lui N. Iorga în fotoliul prezidențial al Camerei „...a salvat Parlamentul de disolvare. Cu disolvare — continua el —, «13 Decembrie» ar fi dat o revoluție”⁵⁴. N. Iorga, la rîndul său, explicînd sensul și semnificațiile atitudinii sale, preciza că a procedat astfel pentru a evita orice imixtiune în activitatea guvernului și a Parlamentului, convins fiind că prezența sa în fruntea aleșilor națiunii nu va slăbi unitatea programatică a Blocului Parlamentar. Gestul său, mărturisirea marele profesor, avea valoarea unui act justițiar. „Mai mult decît restituirea unei personalități politice în drepturile sale evidente — releva noul președinte al Camerei —, el este o garanție că Parlamentul va trăi, va trăi de la sine, întărind Guvernul parlamentar tocmai prin puterea morală pe care el însuși o capătă”⁵⁵. Și, parcă pentru a nu lăsa nici o îndoială că totul pleca și de la raționamente politice sau poate în primul rînd de la acestea, el va adăuga, mai tîrziu, vechilor explicații, încă o declarație : „am crezut că soarta unui întreg regim puțintel revoluționar nu se poate lăsa unui filosof cam «depeisat» și fost ministru al lui Ioan Brătianu”⁵⁶.

Așa cum actul alegerii sale, pentru prima dată, ca deputat, s-a constituit, atunci, într-un eveniment politic, alegerea ca președinte al celei dintîi Adunări naționale a tuturor românilor a reprezentat un moment cu implicații deosebite atît asupra carierei politice a marelui patriot, cît și asupra evoluției ulterioare a realităților politice românești. N. Iorga, ctitor al *Unirii celei Mari*, odată coborît de pe baricada luptei pentru idealul național, se vedea ajuns în ipostaza de a părăsi un cîmp de luptă, pe care se afirmase ca tribun sau apostol al nemului, renunțînd, poate pentru totdeauna, la armele de pînă atunci. Desigur, idealuri mari continuau a fi, dar nici unul nu părea a se impune ca un vis, ca o aspirație a unui neam întreg și nu numai pe durata unei generații. România nouă se vedea confruntată cu alte probleme față de perioada de dinaintea războiului, încercînd să-și desăvîrșească și să-și consolideze unificarea politică și culturală, odată cu refacerea economică, acționînd, în același timp, pentru afirmarea sa pe plan european. Imperativele noilor vremuri se relevau a

53 Emil D. Fagure, *Între Cameră și guvern*, în „Adevărul” din 11.XII.1919, p. 1.

54 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 303. Este vorba de aniversarea evenimentelor din 13 decembrie 1918.

55 *Sensul alegerii de la Cameră*, în „Neanul românesc” din 11.XII.1919, p. 1.
N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 288 ; D.A.D., 29 iulie 1920, p. 539.

56 N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 333.

fi, așa cum lesne se poate observa, mai mult sau mai puțin de domeniul practicii politice, economice, diplomatice etc. Cei mai mulți dintre reprezentanții „generației Unirii” au reușit să-și racordeze, destul de repede, conștiințele la imperativele noilor vremuri. N. Iorga, se pare, a resimțit și a acuzat schimbarea survenită, izbutind să se alăture celorlalți și să se angajeze cu adevărat în viața publică a țării, după o oarecare descumpănire și nu fără eforturi. Convins fiind că odată cu încheierea războiului, meritele sale vor fi recunoscute, circumstanță care ar fi atras după sine și răsplata cuvenită, N. Iorga spera, cum a și mărturisit dealtfel, „...în restituirea unei personalități politice în drepturile sale evidente...”⁵⁷. Or, așa cum se știe, speranțele lui nu s-au împlinit. Nădărdindu-și, îndreptățit desigur, să ajungă unul dintre diriguitorii mecanismului politic românesc, el s-a văzut evitat la început, pentru ca treptat să constate că rolul care i se rezervase, mai ales de către I.I.C. Brătianu, era unul episodic, redus la sfera unui simbol. Suferind din cauza unui asemenea tratament, el a încercat sentimentul omului părăsit sau uitat, în momentul în care și-a dat seama că nici cei care abia intraseră în viața politică, ca urmare a reformei electorale, nu-i confereau rolul la care se așteptase. La toate acestea, se adaugă faptul că N. Iorga nu era omul zilelor obișnuite, ci al marilor momente sau al marilor idealuri. Acestea erau circumstanțele politice și starea de spirit a ilustrului patriot, în momentul desfășurării confruntării electorale din noiembrie 1919. Nemulțumit de ipostaza de lider al unei formațiuni politice neînsemnate, speranțele sale au renăscut în momentul în care voința țării, răsturnând planurile liberalilor, modificase configurația și compoziția socială a noului organism parlamentar. Ajuns printre cei care urmau a decide cursul vieții politice, N. Iorga nu se putea mulțumi totuși cu rolul de secundant al unor individualități partidiste lipsite adesea de suprafață politică. Orgoliul său, rănit atîta vreme, nu mai suporta condiția de consultant, rîvnind, desigur, la aceea de factor de decizie. Dar, în momentul în care adoptase această hotărîre, perspectivele nu-i erau prea favorabile. A intervenit, însă, numirea lui Vaida-Voevod ca prim-ministru, rămînînd vacant astfel fotoliul președinției Camerei. Așadar, opțiunea lui N. Iorga pleca de la raționamente de ordin personal și politic. De aceea, și implicațiile actului din 9 decembrie 1919 vor fi complexe, repercutîndu-se asupra întregului mecanism politico-parlamentar al României.

Odată ajuns președinte al Camerei, N. Iorga a înțeles să renunțe la orice considerații de partid, hotărît să respecte întru totul prerogativele parlamentare⁵⁸. Adresîndu-se aleșilor țării, în noua ipostază, el declară că „...eu reprezint nu ceea ce ași putea reprezenta ca individ, ci sentimentul de ordine și demnitate al acestei Camere”⁵⁹. Conștient de respon-

57 „Neamul românesc” din 11.XII.1919, p. 1.

58 D.A.D., 12 februarie 1920, p. 500-511. N. Iorga a optat pentru mandatul de deputat al județului Orhei. Ales președinte al Adunării deputaților, el a încredințat conducerea „Neamului românesc” unui comitet format din Z. Florian, R. Caracș, G. D. Scraba și Sc. Băluță (D.A.D., 10 decembrie 1919, p. 81; „Neamul românesc” din 16.XII.1919, p. 2).

59 D.A.D., 2 martie 1920, p. 861.

sabilitățile și gravitatea unei asemenea demnități, președintele primului Parlament al tuturor românilor declara că „...nu înțeleg a îndeplini un alt rol decît acela al unui conducător, fără nici o părtinire, al dezbaterilor acestei Adunări [...]. Eu pot avea părerile mele, eu pot avea legăturile mele de partid, legăturile mele de idei; cînd sunt însă aicea nu pot reprezenta nici partidul, nici asociațiunea de partide din care fac parte, nici credințele, nici sentimentele mele politice”⁶⁰. Afirmîndu-și principiile în conformitate cu care înțelegea să-și exercite mandatul prezidențial, N. Iorga făcea abstracție de orice alte considerente, convins că noul Parlament avea o misiune deosebită, care rezida în ratificarea actelor prin care se desăvîrșise unitatea națională, precum și a tratatelor internaționale încheiate în acest sens, la care se adăugau responsabilitatea normalizării situației interne și asigurarea păcii⁶¹.

Ocupînd fotoliul prezidențial, el s-a văzut confruntat de la început cu o stare de spirit care contravenea rosturilor parlamentare. Încercînd să preîntîmpine orice nemulțumire, noul președinte al Camerei s-a străduit, așa cum va recunoaște mai tîrziu, să renunțe la vechile resentimente, colaborînd cu toate partidele, indiferent de naționalitatea sau clasa socială pe care o reprezentau. Deputații naționalităților conlocuitoare se puteau adresa, de pildă, atunci cînd nu știau românește, în limba lor maternă. Nu o dată, a organizat excursii prin țară, pentru transilvăneni, basarabeni și bucovineni, cu scopul de a le face cunoscute arta și tradițiile culturale ale Vechiului Regat⁶². Cel dintîi gînd al său, mărturisit adesea, a fost acela de a asigura „...în mîgineea puținței mele dăinuirea și demnitatea Camerei”⁶³. Dorința aceasta, atît de intensă, care îl domina parcă, era generată, bineînțeles, de considerente de ordin politic. Nu putea accepta ca Al. Averescu, abia intrat în viața politică, să-și impună voința. În alocuțiunea rostită în momentul preluării funcției prezidențiale, precum și în unele declarații anterioare sau ulterioare, N. Iorga se arăta hotărît să se opună manevrelor averescane⁶⁴. Totodată, trebuia să preîntîmpine sau să evite, manevrele brătieniste. Și, nu în ultimul rînd, avea de luptat cu neînțelegerile sau resentimentele naționalilor transilvăneni care s-au constituit, din nefericire, într-o cauză a compromiterii vieții parlamentare din perioada ce a urmat primului război mondial⁶⁵. La toate acestea, se adăugau temerea și nesiguranța regelui, care, deși declara că n-a vorbit nimănui de dizolvarea Parlamentului, putea oricînd să-și schimbe hotărîrea⁶⁶. Dar, fără îndoială că N. Iorga era animat înainte de toate, de aspirația îndeplinirii marilor interese ale țării, la realizarea cărora era chemat să

⁶⁰ *Ibidem*, p. 864.

⁶¹ „Adevărul” din 20.XI.1919, p. 1; „Neamul românesc” din 18.XII.1919, p. 1.

⁶² N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 26; idem *Memorii*, vol. II, p. 291, 295.

⁶³ Idem, *Memorii*, vol. II, p. 288.

⁶⁴ Idem, *Supt trei regi*, p. 334. „Neamul românesc” din 9.XII.1919, p. 1; „Adevărul” din 12.XII.1919, p. 1; Eugen «T» Crăciun, d. Iorga la președinție, în „Fapta” nr. 27, 14 decembrie 1919, p. 559.

⁶⁵ D.A.D., 10 aprilie 1922, p. 494.

⁶⁶ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 288; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 25.

contribuie și Parlamentul. Vorbind, dealtfel, de opera guvernamentală, compromisă de la început de o atmosferă improprie unei întreprinderi de o asemenea amploare, el va conchide, cu o tristețe parcă neresemnată, că „...încă de atunci dizolvarea Parlamentului a fost neconținut pe tapet zi de zi, și anume ziare aveau misiunea de a spune zilnic”⁶⁷. Obsedat de spectrul dizolvării, misiunea sa căpăta dintr-o dată dimensiuni și semnificații deosebite. Și apoi, chiar de la primele ședințe ale Camerei, atmosfera în care se desfășurau dezbaterile nu era una obișnuită. Înfruntând opoziția celor care nu l-au vrut președinte, N. Iorga s-a afirmat, dintru început, ca apărător al ordinii și al demnității parlamentare. Ori de câte ori era nevoie, i-a sprijinit, cerînd să fie respectați, pe cei investiți pentru prima dată cu demnitatea de aleși al țării. A vegheat ca în organismele parlamentare să fie reprezentate toate formațiunile politice, indiferent de ideologia lor. Dînd, de pildă, cuvîntul lui Gh. Cristescu, reprezentant al Partidului Socialist, el se ridica împotriva celor care îl împiedicau să vorbească, rugîndu-i „...să ascultăm pe omul care reprezintă un puternic curent în această țară, căruia îi lipsește numai o dreaptă îndrumare pentru a fi folositor României”⁶⁸.

Acțiunea prezidențială a lui N. Iorga s-a complicat în mod deosebit în momentul în care a intervenit demisia lui Al. Averescu. Prin retragerea sa din cabinetul Blocului Parlamentar, generalul încerca să forteze, încă o dată, dizolvarea Parlamentului. N-a lipsit mult ca gestul său, atît de bine calculat, să compromită existența Corpurilor legiuitoare. Acuzîndu-l pe N. Iorga că nu reprezintă decît o treime din Cameră, liderul Ligii Populului reușea să-l determine pe Al. Vaida-Voevod să ceară demisia celui abia instalat în fotoliul prezidențial, pentru a fi reales. Generalul era sigur că procedîndu-se astfel, N. Iorga nu va mai reuși să dobîndească voturile necesare realegerii sale. Refuzul hotărît al aceluia care adusese atîtea servicii țării, nu ca general sau comandat de oști, ci ca îndrumător al conștiinței naționale, a salvat, încă o dată, existența primului Parlament al României întregite⁶⁹. Depășind aceste incidente, care păreau a se constitui în avataruri inerente ale mandatului său prezidențial, N. Iorga avea însă puterea de a reveni la tribuna parlamentară, de unde, referindu-se la luarea Plevnei, de pildă, să amintească tuturor că România de atunci reprezenta gloria dintotdeauna a unei nații, glorie care se cerea apărută și continuată în timp, nu umbrită de manevre politicianiste⁷⁰.

Demisia lui Al. Averescu n-a rămas, însă, fără consecințe. Gestul generalului a fost urmat de retragerea din cabinet a lui O. Goga. Unitatea Blocului Parlamentar se vedea din nou amenințată. V. Goldiș și cei din jurul său nu au întîrziat să reacționeze împotriva autorității prezidențiale⁷¹.

67 D.A.D., 29 iulie 1920, p. 534.

68 Idem, 11 decembrie 1919, p. 88, 90; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 289; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 25.

69 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 290-291.

70 D.A.D., 11 decembrie 1919, p. 87.

71 E«ugen» Cr«ăciun», *Săptămîna politică*, în „Fapta”, nr. 28, 21 decembrie 1919, p. 576; N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 296.

Speculind datele unei asemenea conjuncturi, liberalii au început să declare că Parlamentul în care țara își pusese atîta încredere nu corespundea înaltelor sale responsabilități, fiind dominat de intrigi politicianiste, patimi personale, etc. Adoptînd un ton justițiar, oficiosul liberal scria că forumul parlamentar avea înaintea de toate obligația „...să fie amvonul de unde să se audă glasul convingerilor desinteresate și sincere, și tribuna care să dea acces bunelor voințe și sufletelor încălzite de binele obștesc de a contribui la propășirea pe toate terenurile a vieții naționale. Parlamentul astfel trebuie să dea pilda preocupărilor mari, și lecția vie a cugețării robite numai marilor probleme”⁷². Campania declanșată de presa brătienistă era continuată și de deputații liberali care urcau la tribuna Camerei. Fără a se arăta intimidat de asemenea acte partidiste, N. Iorga reușea cu greu să mențină ordinea necesară dezbaterilor parlamentare⁷³. Eforturile sale erau adesea compromise nu numai de acțiunile forțelor opoziționiste, ci și de permanentele nemulțumiri ale transilvănenilor sau ale țărăniștilor, care mereu voiau ceva. Chiar și primul ministru se arăta nemulțumit, făcîndu-l răspunzător pe N. Iorga de votul de blam pe care l-au constituit demisiile ministeriale survenite după actul din 9 decembrie 1919. Nemulțumit și el, la rîndul său, marele istoric se arăta dispus să suporte toate consecințele unei asemenea conjuncturi, consolidîndu-se la gîndul că atîtea cărți îl așteptau și cu siguranță, revenind la ele, va avea mai multe satisfacții decît cele pe care i le oferea demnitatea de președinte al Camerei⁷⁴.

Dar, avînd tăria de a depăși asemenea stări de neîncredere, N. Iorga revenea la tribuna parlamentară cu gîndurile și hotărîrile de la început, trăind, nu o dată, momente de adevărată înălțare sufletească. Astfel, la 29 decembrie 1918, într-o zi de început de săptămîină, care voia parcă să sugereze un început pentru țară, primul Parlament al românilor de pretutindeni ratifica actele din 9 aprilie, 28 noiembrie și 1 decembrie 1918, prin care România devenea ea însăși. Cu acest prilej N. Iorga, vorbind în numele aleșilor țării, arăta că „în mijlocul celui mai mare și mai greu război pe care neamul nostru l-a purtat pentru dreptul său, Basarabia și Bucovina, țările smulse vechii Moldove, și acele mîndre părți ardelenene, bănățene, orișene și maramureșene, cari au fost cele dintîi răpite unității naționale și istorice a țării-românești integrale, au proclamat pe rînd reîntrarea lor în România deplină. Prin singur acest fapt, corespunzător celor mai sfînte principii proclamate de aliații noștri, dreptul nostru care fusese un ideal de veacuri devenise pentru totdeauna o realitate”. Dar, a fost nevoie ca hotărîrile rostite de români la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia să fie oficializate de Cameră. „Ca președinte al ei — declara în continuare N. Iorga — și ca unul dintre reprezentanții acestei Româniî dintre Carpați și Dunăre, care a purtat șase sute de ani prin cele mai mari primejdii, odată cu steagul românesc soarta însăși a neamului întreg, în numele României mutilate de ieri, care strîngea în inima ei rănită atîta

72 „Viitorul” din 18.XII.1919, p. 1.

73 D.A.D., 24 decembrie 1919, p. 252; N. Iorga, *op. cit.*, p. 297.

74 N. Iorga, *op. cit.*, p. 299.

din jalea și nădejdea ținuturilor înstreinate, în numele României care a plîns cu frații pierduți și a nădăjduit cu ei și în care n-a fost om cinstit, care să nu păstreze în sfînta sfintelor a sufletului său dorul desăvîrșitei uniri naționale și hotărîrea de a ne jertfi toți pentru aceasta, simt negrăita fericire de a putea face în numele d-voastră, al tuturor, acest legămînt solemn pentru viitorul neamului în sfîrșit și pentru vecie unit. România o avem, o vom apăra și o vom întregi⁷⁴. Ca de atîtea ori pînă atunci, N. Iorga se afirma, și de această dată, ca om al marilor zile. Făcînd apel la înțelegere și conlucrare, el cerea celor prezenți sub cupola Ateneului român, „...să arătăm, cecace poate nu s-a arătat pînă acum, [...] că cecace ne dezbină poate fi pentru o zi, dar cecace ne unește este pentru totdeauna⁷⁵”.

A doua zi, însă, după această ședință memorabilă, N. Iorga se vedea nevoit să asemene țara cu un „mic Bizanț”, arătîndu-se hotărît totuși de a proceda în așa fel încît Parlamentul să contribuie cu adevărat la înnoirea relațiilor românești⁷⁶. Dincolo de dificultățile inerente oricărui debut, activitatea Camerei începuse a se contura. Nu întimplător, se remarcă, printre altele, că „primul Parlament al României democratice și depline — se caută. El își făurește acum un suflet. Elementele așa de felurite care îl compun, cu ideologia, cu sentimentalitatea lor deosebită, se pipăie și se cearcă într-un contact care nu poate fi rodnic de la început⁷⁷”. Cu toate acestea, zvonurile despre apropiata schimbare de guvern, însoțită de dizolvarea Parlamentului, devenea tot mai insistentă⁷⁸. Șt. Cicio Pop, premierul interimar, terorizat de perspectiva demisiei, avansa ideea reluării dezbaterilor parlamentare, întrerupte pentru vacanța de iarnă, abia după 1 februarie 1920, sau după întoarcerea în țară a primului ministru. Refuzînd a da curs unor asemenea opinii, N. Iorga încerca să-l liniștească pe politicianul transilvan, declarîndu-i că o asemenea hotărîre nu putea fi adoptată fără a fi consultată, în prealabil, Camera. Dar, Șt. Cicio Pop, pentru care spectrul demisiei devenise o adevărată monomanie, se arăta inflexibil, declarînd că Ferdinand putea fi influențat în sesul adoptării unei prorogări parlamentare. Avînd în vedere faptul că presa opoziționistă discuta deja despre o asemenea intenție, punînd-o pe seama regelui și lansîndu-se, astfel, în nesfîrșite speculații și interpretări tendențioase, N. Iorga nu putea fi de acord cu această ultimă soluție, întrucît, consecințele ei ar fi fost de-a dreptul dezastruoase⁷⁹. Încercarea de a nu-l amesteca pe rege în probleme care priveau viața parlamentară demonstra faptul că președintele Camerei știa că suveranul nu avea o prea mare încredere în aleșii națiunii, neobișnuit de independenți și lansați într-o acțiune „...primejdios de incalculabilă⁸⁰”.

75 D.A.D., 29 decembrie 1919, p. 306; „Neamul românesc” din 31.XII.1919, p. 1.

76 D.A.D., 30 decembrie 1919, p. 310, 317 și 31 decembrie 1919, p. 338; N. Iorga, *op. cit.*, p. 305.

77 Eugen Crăciun, *Minciuna parlamentară*, în „Fapta”, nr. 30, 4 ianuarie 1920, p. 603-604.

78 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 314.

79 *Ibidem*, p. 322; idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 29; idem, *Supt trei regi*, p. 338.

80 N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 338.

Într-un asemenea context intern, au survenit alegerile parțiale, în care Liga Poporului a obținut un succes deosebit. Desigur, la acea dată, popularitatea generalului atinsese cote nebănuite. Nici o grupare politică nu ar fi reușit să o înfrângă într-o nouă confruntare electorală. Victoria sa, așadar, în alegerile parțiale era scontată. Totuși, explicând rezultatele dobândite de comilitonii generalului, N. Iorga va declara, nu peste mult timp, că succesul Ligii a fost favorizat și de faptul că guvernul n-a opus contracandidați în Transilvania⁸¹. Se intenționa să se procedeze la fel și în Vechiul Regat, dar aici fuseseră deja definitive listele de candidați, în momentul în care survenise declarația Blocului, prin care se abținea de la a face opoziție generalului. Această atitudine era justificată, în cazul lui N. Iorga, așa cum încerca el să se explice, de regretul său pentru lipsa lui Take Ionescu și Al. Averescu din Parlament⁸². Deși pare curioasă și nefondată o asemenea procedură, ea putea fi adevărată. Nu cu mult timp în urmă, N. Iorga se declara, și era într-adevăr, un adversar neînduplecat al generalului. Nici în ianuarie 1920, sentimentele sale nu erau altele. Dar, văzind că dizolvarea Parlamentului devenise o chestiune aproape iminentă, N. Iorga reușea să-și înfrângă resentimentele, afirmându-se, dintr-o dată, ca unul care voia să repare greșeala abținerii de la alegeri, în noiembrie 1919, a Ligii Poporului. Însă nu numai el gîndea așa. Întreg Blocul, dealtfel, semnase declarația care favoriza succesul Ligii în alegerile parțiale. Procedind astfel, atât guvernul, cît și N. Iorga sperau să amine demisia ministerului și dizolvarea Parlamentului. Și, pentru moment, au reușit. Era clar, însă, că un asemenea paliativ nu putea constitui o soluție. Nu întâmplător dealtfel, liberalii afirmau că Parlamentul era mai interesat de existența sa decît de activitatea pe care o așteptata țara. Referindu-se la perspectivele activității Corpurilor legiuitoare, același observator conchidea că pentru a evita dizolvarea, acestea ar fi trebuit să se orienteze către o altă combinație guvernamentală, în stare să garanteze unele realizări politice⁸³. Cursul realităților interne românești învedera faptul că guvernul Blocului Parlamentar se afla în pragul destituirii. În această conjunctură, activitatea parlamentară, minată de o asemenea stare de fapt, trenea, așteptînd schimbările preconizate⁸⁴. Ședințele Camerei erau din ce în ce mai agitate. Asaltul opoziției și mai ales presiunile liberale ajunseseră deosebit de insistente. N. Iorga era convins că schimbarea de guvern devenise iminentă⁸⁵. La începutul lunii martie 1920, Al. Averescu afirma că regele îl desemnase deja ca virtual succesor și numai faptul că nu i se garantase și dizolvarea Parlamentului l-a făcut să refuze⁸⁶. Bolnav și descurajat, N. Iorga se vedea obligat să reamintească deputaților că „...eu aci reprezint nu ceea ce ași putea reprezenta ca individ, ci sentimentul de ordine și demnitate al acestei Camere.

81 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 20.

82 D.A.D., 29 iulie 1920, p. 534.

83 *Cronica internă*, în „Democrația”, VIII, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1920, p. 33.

84 „Adevărul” din 10.II.1920, p. 1.

85 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 334, 340, 348.

86 *Ibidem*, p. 351.

Eu nu pot rămâne aci — încheia el — în fața unui tumult persistent⁸⁷. Și, din nou, a intervenit ceva care să însenineze, măcar pentru o zi, atmosfera dezbatărilor, oferindu-i lui N. Iorga încă un prilej pentru a-și rosti în fața întregii țări crezul său dintotdeauna. O telegramă trimisă din Londra, de I. Pelivan, anunța că reuniunea diplomatică întrunită în capitala engleză a recunoscut unirea Basarabiei cu România. Urcînd la tribuna Camerei, N. Iorga declara că „ceasul cînd dreptatea acestui neam se înfăptuiește în văzul lumii întregi, de pe urma jertfei întregului nostru neam, e desigur unul din cele mari din istoria noastră națională“⁸⁸. Ziua cînd a rostit aceste cuvinte, care exprimau gândurile tuturor românilor, a reprezentat pentru președintele Camerei o zi deosebită, de care își va aminti întotdeauna cu mindrie și recunoștință⁸⁹. Aceasta a fost desigur ultima zi strălucită a unui interludiu parlamentar ce n-a mai durat prea mult. De fapt, N. Iorga nici n-a avut timpul necesar pentru a îndrăzni să spere într-o îndreptare. La 9 martie 1920, la o întrevedere cu Ferdinand, acesta îi făcea cunoscută hotărîrea sa de a-l indica pentru investitura supremă pe Al. Averescu, fără a dizolva Parlamentul. Pus în fața unei asemenea decizii, N. Iorga, mărturisea că nu intenționa să demisioneze din funcția de președinte al Camerei, angajindu-se totodată să nu-l atace pe general. Desigur, aceste angajamente nu puteau evita o oarecare notă circumstanțială, impusă de cadrul în care se purtau discuțiile. Amîndoi interlocutorii se arătau condescendenți, încredințați de faptul că dacă împrejurările vor reclama abandonarea hotărîrilor adoptate de comun acord, se va proceda ca și cum suveranul nu se angajase cu nimic față de nimeni.

Convingerea lui N. Iorga, mărturisită regelui, era că în cazul în care Averescu ar fi fost silit să guverneze fără a dizolva Parlamentul, noul minister nu ar rezista prea mult. Or, într-o asemenea alternativă, regele, obligat să adopteze, declara că ar alege guvernul. La rîndul său, președintele Adunării deputaților nu se sfia să recunoască, deși se afla în fața suveranului, că în eventualitatea în care guvernul ar fi cel preferat, „...vom începe o înversunată opoziție și sper că voi putea da jos Ministerul în cîteva luni“⁹⁰. Jucînd afirmările regelui, N. Iorga a înțeles că hotărîrea fusese deja luată. Nu-i rămînea decît să aștepte. Dar el nu era omul obișnuit ca altcineva să decidă în locul său, atît timp cît nu era totul pierdut. Apoi, convins că în cele din urmă demisia guvernului, urmată bineînțeles de dizolvarea Parlamentului, nu vor putea fi prea mult timp amînate, N. Iorga, circumspect, și-a luat unele măsuri de prevedere. Așa se explică faptul că, la sugestia sa, au fost depuse din inițiativă parlamentară proiectele legilor privind asociațiile profesionale, locuințele și reforma agrară⁹¹. Cum nu mai avea nimic de pierdut, el a încercat să

87 D.A.D., 2 martie 1920, p. 861-862.

88 Idem, 6 martie 1920, p. 925.

89 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 28.

90 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 357.

91 Gh. Buzatu, op. cit., p. 144-145; Ioan Scurtu, *Politica internă a guvernului Blocului parlamentar (decembrie 1919 — martie 1920)*, în „Revista arhivelor“, nr. 1, 1975, p. 50-51; idem, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București“, Istorie, XVIII, nr. 2, 1969, p. 87-97.

procedeze în așa fel încât destituirea cabinetului Blocului Parlamentar să apară ca determinată de intenția punerii în practică a unor măsuri radicale, care contraveneau programelor afișate de celelalte formațiuni politice. Refuzînd a respecta indicațiile lui Vaida-Voevod, care îi ceruse să amîne depunerea în Cameră a reformei agrare, pînă la întoarcerea sa, sau sfi-dînd opoziția transilvănenilor, N. Iorga l-a determinat pe I. Mihalache să-și înainteze demisia, făcînd astfel posibilă inițiativa parlamentară în domeniul programului agrar al guvernului⁹². Recurgînd la modalitatea inițiativei parlamentare, Adunarea deputaților se afirma dintr-o dată ca un organism politic în stare să înfrunte prerogativele regale. În aceste împrejurări, la 13 martie 1920, guvernul Blocului Parlamentar, se vedea obligat să-și prezinte demisia. În aceeași zi, Al. Averescu depunea jură-mîntul, fiind apoi prezentat Parlamentului. Primit cu destulă răceală în Cameră, noul premier anunța prorogarea dezbaterilor parlamentare, pentru un interval de zece zile, timp în care miniștrii urmau a-și prelua departamentele, iar guvernul încerca să se edifice asupra situației existente în țară.

Succintul expozeu făcut de general cu prilejul prezentării în fața aleșilor națiunii a fost aplaudat de liberali, conservatorii takîști, o parte a transilvănenilor și de A. C. Cuza, dîndu-i-se a înțelege că majoritățile parlamentare îi erau și-i vor rămîne ostile⁹³. Chiar dacă primise asigurări de conlucrare parlamentară din partea liberalilor și a naționalilor, aceștia din urmă fixînd unele condiții, generalul se vedea confruntat, dintr-o dată, cu manifestările opoziționiste ale țărăniștilor, înțelegînd că nu-și va putea continua guvernarea fără a obține dizolvarea Parlamentului ales în noiembrie 1919. Acceptînd, de la început, recomandarea regelui de a nu se arunca țara în vîltoarea unor noi consultări electorale, premierul abia desemnat s-a convins, de la primul său contact cu vechile Camere, că orice colaborare cu acestea era dinainte exclusă.

La rîndul său, N. Iorga, la curent cu desfășurarea evenimentelor, se așteptase ca Parlamentul să fie dizolvat odată cu instalarea noului guvern⁹⁴. Dealtfel, își pregătise o demisie, care putea oricînd provoca dizolvarea Camerei. Prorogarea dezbaterilor parlamentare l-a făcut să renunțe la demisia pregătită⁹⁵. Folosindu-se de acest răgaz, va încerca să evite dizolvarea. Părînd a adopta o atitudine de forță, el declara că „...a se atinge cineva de Parlament ar fi o crimă politică“, lăsînd a se înțelege că dizolvarea acestuia ar întîrzia refacerea țării. Aceeași opinie o împărtășeau, așa cum era și de așteptat, și țărăniștii. I. Mihalache, dr. N. Lupu și I. Borcea semnau, alături de N. Iorga, o scrisoare în care Vaida-Voevod era asigurată că vor face totul pentru ca Parlamentul să nu fie dizolvat⁹⁶. În același timp, N. Iorga încerca să-i demonstreze regelui

92 N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 360 ; idem, *Memorii*, vol. III, p. 325 ; vol. IV, p. 146.

93 D.A.D., 13 martie 1920, p. 1081.

94 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 34.

95 Idem, *Memorii*, vol. II, p. 334.

96 *Ibidem*, p. 367.

că dizolvarea Parlamentului ar reprezenta o mare primejdie pentru dinastie, întrucît, insinua el, „cel nou, ori al lui Averescu, ori al nostru, ar lua garanții contra Regelui”⁹⁷. Ușor de influențat, Ferdinand se arăta convins de această dată să păstreze vechile Adunări legiuitoare. Dar, președintele Camerei nu mai avea încrederea în asemenea promisiuni, care puteau oricînd să fie emandate, surprinzîndu-l nepregătît. De aceea, nu renunțase la gîndul de a demisiona, gînd mărturisit lui I. Mihalache, Paul Bujor, dr. N. Lupu și Gr. Iunian, la 20 martie 1920⁹⁸. Dar, nu era sigur că aceasta era cea mai bună soluție, cu atît mai mult cu cît unii încercau să-l convingă că nu avea motive să demisioneze, întrucît, „Guvernul are de trăit patru luni cel mult ; apoi Regele va trebui să consulte președinții Camerelor”. Neștiind cum ar fi fost mai bine să procedeze, el apela la sfatul dr. N. Lupu și I. Mihalache, cărora le convenea demisia, deoarece, astfel, regele avea un motiv pentru a dizolva Parlamentul. În cele din urmă a hotărît să consulte mai întîi voința foștilor membri ai Blocului Parlamentar⁹⁹. Opiniile acestora erau foarte diferite. Transilvănenii, în frunte cu Vaida-Voevod, revenit în țară între timp, cereau ca declarația comună a Federației Democrației Național-Social să prevadă că Parlamentul „...înțelege a-și îndeplini misiunea și deci va susține orice Guvern”¹⁰⁰. O asemenea formulă însă nu putea fi acceptată de N. Iorga. Așadar, o reconciliere părea imposibilă, cu atît mai mult cu cît fruntașii Federației nu ajunseseră la adoptarea unui punct de vedere comun. Paul Bujor, de pildă, se arăta hotărît să demisioneze din funcția de președinte al Senatului și să se ridice împotriva guvernului. I. Mihalache intenționa să aducă în discuție proiectul său de reformă agrară și să provoace astfel dizolvarea. Numai intervențiile energice ale lui N. Iorga și dr. N. Lupu au calmat atmosfera¹⁰¹. Toate acestea se petreceau în ultima zi a prorogării. Or, la data prezentării înaintea Parlamentului, atît noul cabinet, cît și celelalte forțe politice erau obligate de împrejurări să-și afirme deschis atitudinea față de problemele care se ridicau în fața României. Al. Averescu, prezentîndu-și declarația, cerea, încă de la început, concursul tuturor pentru depășirea greutăților existente în țară, avînd în permanență grijă de a nu vexa pe nimeni. În următoare ședință a Camerei, primul care s-a referit la expozeul generalului a fost I. I. C. Brătianu, care se angaja să sprijine punerea în practică a programului guvernamental. Cuvîntul liderului liberal, însă, n-a avut consecințele scontate. În loc să-i calmeze, atitudinea sa i-a iritat pe cei abia înlăturați de la guvern. Imediat după I. I. C. Brătianu, la tribuna Camerei a urmat Iuliu Maniu. După ce declarase că

97 *Ibidem*.

98 *Ibidem*, p. 370.

99 *Ibidem*, p. 373.

100 *Ibidem*, p. 374. Federația Democrației Național-Sociale a fost constituită la 14 martie 1920. Noul organism politic, care reunea Partidul Naționalist Democrat, Partidul Țărănesc și gruparea independentă a dr. N. Lupu, era condus de N. Iorga.

101 *Ibidem*.

accepta ultima schimbare de guvern, aprobînd ca V. Goldiș și O. Goga să intre în componența acestuia, naționali transilvăneni au rămas surprinși cînd au aflat conținutul declarației ce urma a fi prezentată de șeful lor în Parlament¹⁰². Modificîndu-și atitudinea, președintele Consiliului Dirigent preciza că ultima schimbare de guvern nu s-a făcut cu respectarea principiilor parlamentare, întrucît, în fruntea țării a fost adus un cabinet care nu răspundea voinței Camerelor. Dintr-o dată, viabilitatea noii formule ministeriale era pusă sub semnul întrebării. O colaborare parlamentară a Partidului Național cu guvernul era, dintru început, exclusă. Actul dizolvării Parlamentului devenea, așadar, inevitabil. Prin declarația sa, Iuliu Maniu venea în sprijinul guvernului, fără a se gîndi la consecințe¹⁰³. Devenise clar faptul că toate acțiunile de reconciliere rămăseseră fără nici un rezultat. Declarațiile făcute de celelalte formațiuni politice vor releva faptul că dizolvarea Parlamentului nu mai putea fi amînată. Astfel, Gr. Iunian, vorbind în numele Federației Democrației Național-Sociale, se declara categoric împotriva guvernului, aducînd în discuție proiectul de reformă agrară preconizat de țărăniști. I. Mihalache respingea întregul program avansat de general, conchizînd că „guvernul acesta, în unire cu vechile partide politice, a venit ca să înăbușe reformele noi și cinstite și sincere democratice!”¹⁰⁴. O declarație asemănătoare făcea și I. Buzdugan, în numele Partidului Țărănesc din Basarabia. Discuția generală a expozeului făcut de Al. Averescu era încheiată de dr. N. Lupu. Acesta, pentru a pecetlui parcă soarta Parlamentului, conchidea, adresîndu-se averescanilor, că „împrejurările în care d-voastră ați venit la putere constituie o lovitură de Stat”. Răspunzînd atacurilor, primul ministru, aplaudat de liberali, mărturisea că l-a impresionat, în mod deosebit, acuzația formulată de Iuliu Maniu, după care guvernul pe care-l conducea era antiparlamentar. Și, spre surprinderea tuturor, Al. Averescu prezenta decretul de dizolvare a Camerelor¹⁰⁵. Convins că în fruntea țării trebuia să rămînă generalul, înainte ca dezbaterile expozeului acestuia să se încheie, Ferdinand semna decretul prin care pecetluia soarta primului Parlament ales în baza sufragiului universal, prin consultarea tuturor românilor uniți între granițele adevărate ale patriei lor.

Decretul dizolvării camerelor a declanșat manifestarea celor mai neașteptate atitudini a tuturor reprezentanților țării. Țărăniștii și naționaliștii democrați aplaudau, cîntînd „Deșteaptă-te române”. N. Iorga considera jocul de culise la care asistasă o „sinistră farsă”. O. Goga, de pildă, și nu numai el, nu-și puteau ascunde satisfacția¹⁰⁶.

O ultimă întrebare, totuși, a rămas fără răspuns. De ce N. Iorga, după ce își manifestase de atîtea ori intenția de a demisiona, a renunțat

102 Octavian Goga, *„Același luptă : Budapesta—București, București, 1930, p. 180.*

103 D.A.D., 26 martie 1920, p. 1089.

104 *Ibidem*, p. 1095.

105 *Ibidem*, p. 2004.

106 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 375 ; idem, „*Sinistră farsă*”, în „*Neamul românesc*” din 30.III.1920, p. 1 ; D.A.D., 26 martie 1920, p. 2004.

la această hotărâre? Procedînd astfel, ar fi evitat circumstanța unei concedieri umiltoare, care scotea în evidență faptul că în disputa sa cu generalul, acesta a avut cîștig de cauză. În primul rînd, șeful Federației se convinsese că președinția sa nu ar fi fost susținută, cu franchețe, de nimeni, evitîndu-i pe basarabeni. Apoi, cu siguranță, mai spera încă să-și păstreze scaunul prezidențial, contînd pe faptul că în viața politică românească oricînd putea interveni ceva care să modifice sau să anuleze vechile hotărîri. „Mă gîndeam — va recunoaște el mai tîrziu — să demisionez [...], dar mi s-a părut pe urmă că e mai potrivit să aștept desfășurarea, care putea reserva surprinderi, a împrejurărilor“¹⁰⁷.

Primul Parlament al României Mari își încheia existența înainte de a fi reușit să îndeplinească toate aspirațiile cu care fusese investit. Perioada în care a funcționat a fost foarte scurtă, iar problemele pe care trebuia să le rezolve erau deosebite și numeroase. La toate acestea, se adăuga faptul că noile Adunări legislative erau lipsite de experiență, întrucît, cei mai mulți dintre parlamentari se aflau pentru prima dată în ipostaza de aleși ai țării. Înainte de toate, însă, trebuie să amintim că forțele politice opoziționiste reprezentate în Cameră au adoptat o atitudine antigubernamentală, contribuind prin aceasta la amînarea dezbaterii în forumul legislativ al țării a programului de reforme anunțat de guvernul Vaida-Voevod¹⁰⁸. Indiferent, însă, de aceste circumstanțe politice, activitatea primei Camere a României noi justifica entuziasmul și încrederea cu care au fost întîmpinate și urmărite apoi dezbaterile celor care fuseseră investiți a croi drumul înaintării viitoare a românilor. Înfruntînd reticența unora sau rezistența altora¹⁰⁹, Adunarea națională chemată să ratifice hotărîrile care consfințiseră împlinirea idealului național s-a afirmat ca un corolar al celor mai înalte dintre aspirațiile dintotdeauna ale tuturor românilor. Nu putem vorbi, însă, de activitatea „Parlamentului Unirii“, fără a o lega de prezența în fruntea Adunării deputaților, pe care o va numi „Camera mea“, a lui N. Iorga¹¹⁰. „Imemorabil rămîne — aprecia Barbu Theodorescu — acel timp, durată întregii sesiuni parlamentare condusă de acest făuritor de ideal național. Sub strălucirea ochilor săi și sub vîlvătaia vorbirii sale s-a proclamat oficial, la 29 decembrie, Unirea tuturor românilor...“¹¹¹. Mulți dintre cei care s-au referit la ipostaza prezidențială parlamentară a marelui istoric au recunoscut rolul deosebit jucat de acesta în scurtă guvernare a Blocului Parlamentar¹¹². N. Iorga, la

107 N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 36.

108 Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918—1921*, Ediția a II-a completată, București, Ed. politică, 1976, p. 158-167; Mircea T. Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar*, în „Anale de istorie“, nr. 1, 1974, p. 59-64.

109 Cf. Gr. A. Levra, *Cum privesc străinii parlamentul și guvernul nostru*, p. 12-13.

110 D.A.D., 12 martie 1921, p. 121.

111 Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, Ed. tineretului, 1968, p. 360.

112 Cf. Șerban Cioculescu, *Amintiri*, București, Ed. Eminescu, 1975, p. 221; D.A.D., 8 decembrie 1921, p. 56.

rîndul său, ori de cîte ori s-a referit la prima Cameră a României noi, și-a exprimat bucuria de a o fi prezidat. Zilele în care proclamase, de la înălțimea tribunei parlamentare, unirea tuturor pămînturilor românești și, apoi, recunoașterea unirii Basarabiei cu țara, au reprezentat, așa cum va recunoaște, de altfel, cele mai fericite zile din viața sa¹¹³. Ales de reprezentanții țării pentru a le veghea și a le îndruma activitatea, N. Iorga s-a afirmat a fi, încă o dată, omul zilelor decisive, ale acelor zile în care un neam era chemat să-și hotărască singur viitorul. Încercînd a depăși emoția firească și a revedea semnificațiile adevărate ale zilei de 29 decembrie 1919, un cronicar al acelor vremuri nota că „dl. Iorga s-a dovedit în această zi președintele necesar. Superbă răsplată pentru domnia-sa, negrăită bucurie pentru noi“¹¹⁴.

Cel dintîi Parlament al României Mari marca începutul unui stadiu distinct în evoluția vieții parlamentare românești. Pentru prima dată în istoria țării, Parlamentul se constituia într-un forum al întregului neam, unde toți românii aveau dreptul să se rostească asupra destinului lor. Nu întîmplător, cel care s-a aflat la conducerea Camerei, în această perioadă, a fost N. Iorga. După ce, în 1907, cei care ridicaseră țara în picioare de la un capăt la altul îl desemnaseră, ca ales al lor, investindu-l, pentru prima dată, cu demnitatea parlamentară, în 1919, cei care hotărîseră, pe cîmpul de luptă, ca România să devină, în sfîrșit, ea însăși, l-au numit în fruntea sfatului care urma să confere legalitate actelor prin care se înfăptuise idealul național. Intervalul în care s-a aflat în fotoliul prezidențial s-a constituit, așadar, într-un adevărat început al unei noi etape a activității parlamentare a marelui istoric.

NICOLAS IORGA — PRÉSIDENT DE LA CHAMBRE DES DÉPUTÉS (1919—1920)

Résumé

En novembre 1919, eurent lieu les élections générales pour la Chambre des députés et le Sénat. Ces Assemblées avaient pour principal mission de ratifier l'union de tous les Roumains en un seul Etat, réalisée le 9 avril 1918, le 28 novembre 1918 et le 1-er décembre 1918. Pour la première fois en Roumanie, les nouvelles Chambres furent élues au suffrage universel. Elles siègèrent à Bucarest. Le 9 décembre 1919, Nicolas Iorga fut élu président de la Chambre des députés. Les représentants de la nation manifestèrent ainsi leur reconnaissance au grand professeur et homme d'Etat qui avait lutté sans répit pour que la grande Roumanie soit constituée.

¹¹³ N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 303 ; D.A.D., 13 martie 1924, p. 1804.

¹¹⁴ Cf. *Camera (Insemnările unui reporter)*, în „Fapta“, nr. 30, 4 ianuarie 1920, p. 615.

En qualité de président de la Chambre, Nicolas Iorga considéra que cette Assemblée avait une mission historique. Nicolas Iorga ne s'érigeait pas en chef d'un parti politique. Il a dirigé les débats de la Chambre avec impartialité. Il a eu en vue seulement les intérêts généraux de la Roumanie, et, selon ses conseils, les députés adoptèrent, pour les grands problèmes à l'ordre du jour, des solutions conformes à ces intérêts. Nicolas Iorga a présidé les séances de la Chambre des députés, lorsque furent approuvés les actes que avaient décidé l'union de tous les Roumains. Selon son propre témoignage, ce furent les journées les plus heureuses de sa vie.

Nicolas Iorga a cessé d'être président de la Chambre des députés le 26 mars 1920, lorsque l'Assemblée fut dissoute. Considérant ses grands mérites, les électeurs lui restèrent fidèles et il fut réélu députés jusqu'en 1932.

NICOLAE IORGA ÎN PARLAMENTUL ROMÂNIEI DIN ANII 1913 — 1914

MIHAI MATEI

Din vastitatea, complexitatea și extraordinara cuprindere a problematicii abordate de marele Iorga în studii, articole precum și în neobosită sa participare directă, efectivă la viața social-politică a României ne-am aplecat puțin, cu sfială asupra ceea ce cred că reprezintă o contribuție de prim ordin în viața parlamentară a țării anilor 1913—1914, ani furtunoși, de vîrf, pentru clarificarea pozițiilor partidelor, în înțelegerea necesității efectuării reformei agrare și a celei electorale. Pe scurt, contextul în care se desfășoară luările de poziție ale partidelor au cunoscut o dinamică pînă în anii 1913—1914, la care ne referim în cele ce urmează.

Acțiunile întreprinse de diferite guverne pe tărîm economic, în politica economică internă și externă sînt tot mai evidente în favoarea dezvoltării capitalismului industrial și bancar ca și a relațiilor burgheze în agricultură. Legile de încurajare și protecție a industriei în perioada 1886—1892 și îndeosebi cea mijlocie și mică, ca sprijin social-politic a celei mari, prin conținutul lor confirmă acest proces social-economic.

Pe de altă parte, după mișcările de masă, continue ale țărănimii, în special după 1907 o serie de legi și măsuri întreprinse de burghezie care nu îmbunătățeau situația țărănimii, dar lărgeau condițiile pentru dezvoltarea pe cale capitalistă a agriculturii, reduceau sfera rămășițelor feudale încă puternice în relațiile de la sate. Ca urmare în viața politică se înscriu tot mai mult și interesele țărănimii.

Componentă nouă, superioară, a vieții social-politice a țării, în perioada respectivă, se înscrie lupta maselor din provinciile de sub ocupația străină pentru eliberarea și unirea cu patria, dezvoltîndu-se o puternică mișcare națională care-și precizează tot mai clar pozițiile și care, antrenînd întreaga populație românească în lupta pentru desăvîrșirea unității naționale, avea s-o înfăptuiască în anul 1918 la 1 decembrie.

Pe plan ideologic se confruntă ideile progresiste în legătură cu dezvoltarea industrială a țării, în care era interesat poporul român și în etapa dată burghezia și, cele retrograde de menținere a României ca țară agrară înapoiată în care era interesată moșierimea.

Burghezia nu era atît de puternică încît să impună o politică economică netă în favoarea dezvoltării economiei capitaliste, a industrializării,

după cum nici moșierimea nu putea din aceleași cauze să promoveze măsuri de avantajare numai a sa.

În ce privește aparatul de stat, aceasta a jucat un rol deosebit în promovarea și înfăptuirea dezideratelor diferitelor guverne. În măsura în care statul înfăptuia o politică în favoarea forțelor de producție, a consolidării economice a țării, el juca în acea perioadă, cu tot caracterul său de clasă, un rol pozitiv, grăbind progresul social.

Trebuie să menționăm faptul că în ajunul primului război mondial, cu toate progresele înregistrate, agricultura rămâne extensivă prin excelență, cu predominarea caracterului cerealier și cu randament scăzut la hectar.

Problema centrală a agriculturii, în această perioadă, constă în caracterul relațiilor de producție, în puternicele antagonisme economico-sociale care confruntau viața socială și politică a țării. Problema agrară, nerezolvată provoca adânci frământări sociale. Axul ei central era în acest stadiu, împărțirea nedreaptă a pământului, insuficiența lui pentru masa țărănimii, exploatarea adâncă a moșierimii și arendaților.

Pentru a înțelege poziția fermă pe care N. Iorga a avut-o față de sprijinirea țărănimii în parlament, este necesar să reamintim dispunerea proprietății, rezultată din recensământul fiscal ce s-a efectuat, cu unele lipsuri, în 1913; din totalul gospodăriilor în număr de 920.932, aproape 292.000, deci aproximativ 32%, cu pământ între $\frac{1}{2}$ ha și 2 ha, nu puteau să-și asigure existența numai de pe pământul ce-l stăpâneau. La numărul acesta se adăuga încă 300.000 de țărani fără pământ care nu au fost înregistrați la recensământ pentru că nu plăteau impozite, astfel, peste 45% din gospodăriile țărănești aveau pământ insuficient, în contrast cu marea proprietate care deținea imense suprafețe.

Între anii 1905—1913, potrivit statisticilor oficiale, numărul proletarilor agricoli și al dijmașilor rămași fără pământ a fost în jurul cifrei de 300.000¹.

Răscoalele țărănești din 1907 au reliefat necesitatea acută a înlăturării relațiilor de producție feudale, a rezolvării problemei agrare în favoarea maselor largi ale țărănimii².

Datorită răscoalei din 1907 precum și dezvoltării mișcării muncitorești, în condițiile unor alte mari evenimente petrecute pe plan intern și extern, s-a ajuns la o nouă configurație a forțelor politice din țară. Față de această situație, clasele dominante au abordat și o politică mai elastică, de așa zise reforme, menite chipurile să vină în sprijinul țărănimii lipsite de pământ sau cu pământ puțin, să acorde dreptul de vot unor categorii mai mari de cetățeni, dar care în realitate urmărea înșelarea maselor exploatate și împiedicarea făuririi alianței dintre clasa muncitoare și țărănime.

1 Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921, Editura politică, București, 1967, p. 75.

2 Nicolae Ceaușescu, „P.C.R. — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și sociale din România”, Ed. politică, București, 1966, p. 20.

Anul 1913 marchează o etapă importantă în acțiunile țărănești. Condițiile de învoială tot mai grele, participarea la cel de-al doilea război balcanic, rechizițiile și samavolniciile autorităților au dus la intensificarea acțiunilor țărănești. Acest lucru îl face pe C. Stere să declare în parlament că „pentru toate suferințele vii ale acestui neam evenimentele din urmă și perspectivele viitorului apropiat nu mai îngăduie târăgănarea...”, el cerînd lărgirea dreptului de vot, pe baza colegiului unic pentru toți știutorii de carte și „întregirea reformei agrare, atît în ce privește ocrotirea muncii cît și pentru a trece în stăpînirea țărănimii fără întîrziere și la nevoie, prin expropriere silită, a cel puțin 2.000.000 ha.³ Se știe că mai înainte „manifestul-program” al partidului liberal din 1911 înscrie ideea reformei agrare alături de cea ce reformei electorale și modificarea constituției.⁴

În anii 1913 și 1914 problema agrară și a votului universal fac obiectul unor ample și furtunoase dezbateri în parlamentul țării, în presa de toate nuanțele, în studii profunde, ca urmare a unor puternice frămîntări țărănești cerîndu-se aproape în unanimitate așa cum spunea deputatul liberal Stelian Popescu în ședința din 29 noiembrie 1913 „măsuri grabnice pentru a evita o nenorocire”⁵.

La sfîrșitul anului 1913 este adus la putere un guvern liberal care în urma alegerilor își asigură o majoritate dominantă în parlament dar nu edificatoare pentru ceea ce preconiza teoretic și programatic să facă.⁶

Propunerea de modificare a Constituției a stîrnit în Adunarea deputaților furia conservatorilor : P. Carp luînd cuvînt arată că propunerile ce s-au făcut sînt pripite, dăunătoare clasei țărănești, atingătoare de temeliile dinastiei și periculoase chiar pentru existența țării.⁷

În parlamentul nou ales în decembrie 1913, în care guvernul liberal deținea majoritatea, problema reformelor devine centrală.

Din cine era formată Adunarea deputaților (Parlamentul) anului 1913, în care și N. Iorga era ales ? Redăm doar cîteva nume de deputați : P. P. Carp, M. Marghiloman, G. Mirzescu, C. Stere, I. Lahovary, Barbu Delavrancea, N. C. Filitti, Al. Rășcanu, N. Titulescu, V. Trăteanu, C. Bacalbașa, I. Duca, N. Fleva, Gh. Ghibănescu, S. Mehedinți, V. S. Mortun, Take Ionescu, dr. C. Anghelescu, Titu Maiorescu, M. Cantacuzino, I. Calinderu și mulți alții alcătuiind 189 deputați aleși de cele trei colegii.

Amintim că N. Iorga este ales deputat, aproape fără întrerupere din anul 1907, prima dată fiind candidat și ales la Iași. A fost un deputat, un parlamentar, de excepție, istoricul ce de fapt „pășea de la prima licîrare a vieții prin lărgile căi ale creatorilor de viață și demnitate națională... diplomă din Moldova, astfel că tot ce fusese mai bun la înaintași se pășdobîndînd arta vorbirii de la „Onu” Costache Iorga, primul avocat cu tra și lua forme majore în copilul avocatului Nicu Iorga.⁸ Liceul de la

3 „Viața Românească”, nr. 10-12, Iași, 1913, p. 106-107.

4 „P.N.L. Manifestul programatic al partidului”, București, 1911.

5 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința de vineri, 29 noiembrie 1913.

6 Almanahul ziarelor „Adevărul” și „Dimineța”, 1915.

7 Dezbaterile Adunării Deputaților, din vineri, 21.02.1914.

8 N. Iorga, Pagini de tinerețe, I, Ed. alcătuită, prefață și bibliografie de Barbu Teodorescu, Studii și documente, 1968, Ed. pentru literatură, p. V.

Botoșani, cel de la Iași îndeosebi îl pune în legătură cu socialismul ceea ce-l face să păstreze continuu „mila de oameni, de orice om, cu atât mai mare milă, cu cât e mai nenorocit“. ⁹

Cine era N. Iorga în furtunoasa Adunare a deputaților din anii 1913 și 1914 ? era recunoscut profesor la Universitatea din București, post ocupat prin concurs din 1894, membru corespondent al Academiei Române, conduce publicația „Neamul românesc“, „Floarea darurilor“, avea un număr impresionant de articole, lucrări de literatură, de istorie, expunea conferințe, conducea Partidul Naționalist Român, ținuse primul său discurs parlamentar dedicat problemei țărănești, înființează Institutul de studii sud-est Europene (1914) ceea ce-l făcea pe deputatul Gr. Procopie să declare că „este un câștig pentru noi.. faptul că adunarea are ca deputat un om de valoare d-lui Iorga, că un cugetător de talia d-sale este nu numai partizanul reformelor pe care le propunem, dar pare că ar vrea să mergem ceva mai departe“. ¹⁰

În luările sale de cuvânt sprijină cu argumentele istoricului problema țărănească, votul universal, lupta de eliberare a românilor din teritoriile ocupate, promovarea limbii române, inclusiv în raporturile diplomatice etc.

Este mereu împotriva luptelor sterile dintre partide pentru că spune el „luptele lor nu sînt altceva decît simple certuri de familie, lupta cîinilor în jurul unui os. Ele se ceartă pentru că fiecare vrea să stea la putere și să se ghiftuiască cît mai mult timp, dar se înțeleg de minune cînd e vorba să țină poporul în robie politică și economică“. ¹¹

Referitor la proiectele de reforme supuse dezbaterii Adunării Deputaților N. Iorga ia cuvîntul de mai multe ori. Iată ce declară în ședința din 13 decembrie 1913 : este bine totdeauna să gîndim că „vorbim avînd înaintea noastră o țară și un popor“... „știu că trăim într-o țară de adîncă suferință a acelor pe care se sprijină însăși existența statului român și am fost dintre aceia care am avut temei ca această suferință și simțul ce poate provoca să nu influențeze cumva asupra hotărîrii săracilor acestui pămînt“. ¹² N. Iorga face cu vehemență încă din 1907 în presă o operă critică celor două partide devenite „istorice“ arătînd că, „conservatorii sînt călăuziți de oameni care resping reformele... oameni care poartă pe steag reacțiunea în cea mai antipatică formă a ei“..., iar despre liberali afirmă că „deși împovărați de păcatul multului sînge vărsat, a cărui răspundere greea o poartă bătrînii lor... ei, liberalii sînt nehotărîți pînă acum din cauza alcătuirii lor. Sînt și printre dînsii proprietari și arendași egoiști, sînt burghezi care nu caută decît banul, sînt speculanți ai politicii“. ¹³ Dacă partidul conservator trebuie să se sprijine pe țaran, în rîndul întii pe forța veche a boierilor lui Ștefan cel Mare, mină în mină cu țărani care luptau sub steagurile sale“... „partidul conservator trebuie să opue

⁹ N. Iorga, O viață de om, I, p. 134-135.

¹⁰ Dezbaterile Adunării Deputaților, 1913, p. 125.

¹¹ Facla, An. II, nr. 1, ianuarie 1911, p. 5.

¹² Dezbaterile Adunării Deputaților, 1913, p. 118.

¹³ „Neamul românesc“, An. I, nr. 104, București, 3 mai 1907, p. 803.

planului de reforme al partidului liberal un alt plan, care să plece din simțămîntul continuității istorice, din durată marilor familii, care trebuie să învețe înainte de toate a avea ca mai mult patriotism, iubirea pentru tot trecutul țării și pentru acei oameni care în viața de astăzi reprezintă în forma cea mai autentică acest trecut, clasa urmașilor de mari și biruitori ostași cari sînt șerbii de pe moșiile arendașilor din Moldova și din Muntenia¹⁴.

N. Iorga era foarte dur față de unele interpretări minore, de discuțiile și răfuielele personale, ce amintesc de Zaharia Trahanache, Farfuride. De exemplu, în ședința din 16.XII.1913 deputatul Zaharaff, fost ministru de război, cere să i se pună la dispoziție dosarele aflate la prefectura poliției capitalei, cuprinzînd toate actele depuse de domnișoara Victorița Gălățeanu „în contra domnului director al ziarului „Dreptatea“ referitor la un inel.”¹⁵ Indignat de asemenea discuții în ședința din 17.XII.1913 N. Iorga îl întreabă pe președintele Camerei: „nu găsiți dumneavoastră, d-le președinte că această sală de ședință are un desavantaj? îi lipsesc ferestrele care să se poată deschide pentru a aeri mințile unor deputați.”¹⁶

Atitudinea fermă de sprijinire a țărănimii era afirmată de N. Iorga permanent, în orice ocazie, mai ales din 1907, începînd cu acel teribil epitafor și testament „Dumnezeu să-i ierte”¹⁷ publicat în „Neamul românesc”, continuînd cu numeroase articole critice la adresa stăpînirii în această revistă ca și în „Semănătorul” unde a fost peste un an director.¹⁸

Cu o claritate fără echivoc în ședința din 4 martie 1914 N. Iorga afirmă: „d-lor, eu cred că în materie de proprietate mică și de drept electoral dumneavoastră nu dați nimic, ci dumneavoastră restituiți numai ceva... cînd e vorba, dacă să se dea țăranilor pămînt, nu e vorba de o acțiune caritabilă, ci e vorba de restituirea vechiului proprietar în dreptul său, pe care nu l-a uitat niciodată. Căci atunci cînd țăranul simte că pămîntul acela are o legătură cu el, aceasta nu este o închipuire a minții lui, ci aceasta este o amintire istorică, care trăiește în sufletul lui și pe care nici o lege nici o administrație n-a fost în stare să le înlăture.”¹⁹

Cît privește reforma electorală N. Iorga și aici are o poziție franșă: „în materie de drept electoral trebuie să voteze acei care cunosc țara, care cunosc oamenii, care sînt legați de viața țării, iar nu cine știe ce fecioraș care cine știe cum a terminat patru clase... eu cred că oricî țăran care își dă birul în bani, în sînge, acela trebuie să participe la viața politică a țării...” în vremurile vechi toată țărănimea noastră a participat la viața politică..., constituțiile acestea noi, Regulamentul Organic și Constituția din 1866, acestea au despuiat pe țărani de dreptul de a conduce țara.”²⁰

În contrast flagrant cu aceste opinii iată una conservatoare: „dacă în loc de cuvîntul expropriere s-ar fi spus improprietărire, ne-am fi arătat

14 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 13.XII.1913, op. cit., p. 1913.

15 Idem, p. 132.

16 Ibidem, p. 133.

17 „Neamul Românesc”, an. I, nr. 87, București, 8 martie 1907.

18 N. Stoian, Moartea unui savant, N. Iorga, Ed. Eminescu, București, 1976, p. 303.

19 Dezbaterile Adunării Deputaților, op. cit., p. 122.

20 Idem, p. 130.

mai puțin îngrijorați — declara N. D. Ghica, mare moșier, că nu se poate da pământul țăranilor, că dacă s-ar face așa ar fi o „erezie economică“, „reacționară“, o crimă în contra neamului nostru.²¹

Se știe că izbucnirea primului război mondial a dat pretext guvernanților de a suspenda efectuarea lucrărilor prealabile exproprierii. În sesiunea din noiembrie 1914 P. Liberal sub pretextul „împrejurărilor grave“ a scos de pe ordinea de zi problema reformelor, care a rămas astfel înmormântată pentru o perioadă de trei ani, fiind pusă din nou la ordinea zilei în 1921. Luările de cuvânt la obiect, pline de patos ale deputatului N. Iorga rămân aspre și indubitabile rechizitorii despre regimul inuman aplicat țăranului român și contribuind astfel la măsurile ulterioare pe care statul le va lua în continuarea dezvoltării sale istorice.

Résumé

Par la plume — dans ses études et articles —, de même que par une infatigable participation directe, effective, à la vie sociale et politique roumaine, le grand homme qui fut Nicolae Iorga s'est attaqué aux problèmes complexes, étonnants par leur portée et variété; nous en avons sélectionné ce qui représente, à notre avis, une contribution particulière à la vie parlementaire des années 1913—1914, années orageuses, décisives, où l'on vit se définir les positions des partis vis-à-vis la nécessité d'une réforme agraire et d'une réforme électorale.

Après les mouvements continus des paysans et spécialement après 1907, une série de lois et mesures émanant de la bourgeoisie élargissaient les conditions favorisant un développement capitaliste de l'agriculture (en réduisant la sphère des relations féodales qui encombraient encore les villages) mais sans rien faire pour améliorer la situation des paysans. Par conséquent, les intérêts de la paysannerie s'affirmèrent de plus en plus dans la vie politique du pays.

La question agraire, pas encore résolue, provoquait des mouvements sociaux profonds; le „clou“ en était l'inéquitable répartition de la terre, son insuffisance pour les masses larges de la paysannerie, les arriérages, l'exploitation impitoyable des grands propriétaires terriens.

Dans ses prises de position dans l'Assemblée des députés Nicolae Iorga met les arguments de l'historien au service de l'homme politique pour soutenir la cause des paysans, le suffrage universel, le combat de libération des Roumains des territoires occupés, la promotion de la langue roumaine, dans les rapports diplomatiques inclusivement.

Nicolae Iorga manifeste une attitude ferme et constante, nette, sans équivoque, en faveur de la réforme agraire et de la loi électorale, il critique vivement l'injuste répartition de la propriété, l'ordre social, en démolissant les répliques de ses opposants à l'aide de brillantes argumentations, en apportant une contribution particulière dans la tentative de résoudre le problème des paysans en Roumanie.

C'est une des raisons pour lesquelles aujourd'hui nous le vénérons et le respectons.

21 Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 21.02.1914.

NICOLAE IORGA ÎN CONȘTIINȚA NEAMULUI ROMÂNESC (DECEMBRIE 1940 — VARA ANULUI 1944)

TRAIAN UDREA

Era într-o miercuri, 27 noiembrie 1940, când o bandă de legionari după zmulgerea profesorului Iorga dela masa de lucru din Sinaia au comis scelerata faptă de a curma viața acestui titan al științei și culturii românești și universale.

Cel care își făcuse crez din reîntregirea întregului neam românesc într-un singur stat unitar, care apoi de pe pozițiile unui naționalism democratic își pusese scrisul său în slujba apărării fruntariilor țării amenințate de fascism și revizionism sfârșea într-un șanț, căzut victimă legionarilor trădători de țară, la mai puțin de trei luni după dictatul fascist de la Viena.

Asasinatele de la Jilava, uciderea lui Virgil Madgearu și a marelui savant și om de atitudine patriotică Nicolae Iorga au provocat un val uriaș de indignare împotriva legionarilor și patronilor lor hitleriști. Ecoul acestor fărâdelegi a zguduit însăși conștiința generalului Ion Antonescu și colaboratorilor săi apropiați provocând o confruntare dură în cadrul consiliului de miniștri extraordinar din 28 noiembrie 1940.

Generalul I. Antonescu, întărit de asigurările și dovezile de încredere personală ce i le arătase Hitler recent, la Berlin, cu prilejul aderării României la Pactul Tripartit, adopta o poziție vehementă contra asasinilor legionari cerându-le chiar demisia în bloc din guvern pentru o nouă remaniere din care să fie excluși cei care ordonaseră masacrele. Spre a-l sprijini, colaboratorul său apropiat Mihai A. Antonescu și-a prezentat chiar demonstrativ demisia din funcția de ministru al Justiției ca protest împotriva crimelor comise de legionari, demisie care, bineînțeles, nu i-a fost acceptată. Miniștrii legionari în cap cu Horia Sima pretind a nu fi știut nimic despre asasinatele comise; rămân mai departe în guvern dar, în schimb, sînt siliți să accepte desființarea poliției legionare și interdicția portului de armă și prezența gărzilor legionare în fața sau înăuntrul unor instituții sau întreprinderi.

Revolta generală a opiniei publice împotriva asasinatelor comise și în primul rînd ecoul uciderii năprasnice a marelui Iorga a determinat stoparea pentru o vreme a bestiilor legionare de la noi fărâdelegi.

Conduc pe ultimul drum în afara familiei de un grup restrîns de devotați admiratori, temători pînă în ultima clipă să nu cadă ei înșiși vic-

time ale bandelor legionare, profesorul Iorga nu a putut fi momentat cinstit și pomenit în țară. Zeci de academii, instituții științifice și de învățămînt din numeroase țări, în unele țări (Turcia) chiar proclamarea unui doliu oficial pentru un mare prieten și cunosător al istoriei Turciei au arborat consternați și uluiți însemnele de rămas bun pentru marele dispărut. Și nu întîmplător, prima evocare — e drept fără a-l pomeni nominal pe profesorul Iorga — avea s-o facă un tinăr — pe atunci — istoric, într-o revistă a tinerei generații „Flamura“ : „În primele sale două numere din 1 și 15 noiembrie 1940 revista aproape în întregime conținuase articole, poezii (colabora între alții M. Beniuc), fragmente de Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, N. Bălcescu, evoca nedreptatea dictatului de la Viena și căuta să țină trează nădejdea restabilirii granițelor mutilate în 1940.

În al treilea număr din 1 decembrie 1940, închinat Unirii de la Alba Iulia, Ion Dimitrie Suciș în articolul *1 decembrie 1918* evocînd situația grea existentă. „Astăzi, într-o țară supusă, înfrîntă, fără război, cu Ardealul sfîșiat“ ținea să precizeze că „orice român trebuie să considere starea actuală de înfrîngere ca ceva provizoriu care la prima reacție românească mai puternică se va sfărîma ca un turn de carton“.

În același articol, I. D. Suciș găsea prilegul să evoce pe unul din cei mai vajnici luptători pentru reîntregirea neamului și apărător pînă la ultima suflare a drepturilor istorice ale românilor asupra întregului teritoriu locuit de ei din cele mai vechi timpuri, de totdeauna.

Evocînd perioada premergătoare asasinării profesorului Iorga, I.D. Suciș se exprima textual : „Cînd un om a încercat să ne arate declinul și prăbușirea spre care mergem, cînd a încercat să ridice tot ceea ce este românesc la gradul de sfînt, a fost disprețuit, prigonit și omorît“.

Critica virulentă a politicii de cedare în fața dărmătorilor hotarelor românești, dar mai ales articolul care încredința asasinarea profesorului Iorga au atras interzicerea „Flamurei“.

Același I. D. Suciș pe atunci asistent universitar, va evoca într-o nouă revistă „Tineretea“ (nr. 1, 15 martie 1941) figura fostului său profesor universitar într-un articol („Nicolae Iorga“) însoțit de fotografia ilustrului dispărut în care condamnînd faptul că acesta fusese asasinat ca un criminal de rînd conchidea cu curaj : „E cea mai mare pată ce va acoperi istoria românească. Un geniu care n-a cunoscut liniștea, care toată viața a luptat pentru izbînda românismului a fost omorît. Istoria va judeca“.

După acest articol, I. D. Suciș care era codirector al revistei este scos din conducerea revistei.

Dar după prăbușirea rebeliunii, multe alte voci s-au deslegat. Însuși dictatorul Antonescu dorînd să se detașeze și crezînd că în felul acesta nu va mai fi asociat în ochii opiniei publice cu crimele și asasinatele din cele cinci luni de guvernare legionaro-antonesciană, va permite apariția unor reviste („Tineretea“, mai sus citată ; „Viața nouă“, „Luceafărul“ — serie nouă, „Vremea“ sub o nouă conducere după 26 ianuarie 1941 ; „Tribuna“ — Brașov ; „Transilvania“ — Sibiu ; „Pămînt românesc“ dar mai ales „Ar-

dealul“ officiosul expulzaților și refugiaților ardeleni etc.) sau organizarea unor manifestații de atitudine culturală și patriotică. Și dintre acestea — alături și prefatînd apariția *Istoriei literaturii române* a lui G. Călinescu sau ancheta sociologică *60 de sate românești* nu putea să lipsească evocarea strălucitului savant, om de litere și cultură Nicolae Iorga de la a cărui naștere se împlineau în iunie 1941, 70 de ani.

Seria manifestărilor și articolelor celei de a 70-a aniversări a nașterii sale a fost deschisă — făcînd abstracție de articolul lui I. D. Suciul mai înainte amintit — de Gheorghe I. Brătianu într-un articol *Nicolae Iorga* apărut în nr. 4 (1 iulie 1941) al „Revistei Fundațiilor regale“¹.

„În urma tragediei — amîntea nu mai puțin ilustrul urmaș la catedra și la conducerea Institutului de istorie universală — de-abia de s-a ridicat un glas răsleț pentru a rosti un cuvînt de pomenire“.

Un alt valoros istoric român N. Bănescu deschidea primul număr pe 1941 al lui „Revue historique du Sud-Est européen“ cu un articol omagial la adresa fondatorului revistei.

Nesemnăt, dar datorat penei lui C. C. Giurescu — cu care defunctul dusesese polemici pătimașe în deceniile trei și patru — dedică profesorului Iorga un articol în care după ce se sublinia opera lui enormă ca proporții și variată ca formă, declarînd că era prea de vreme spre a se putea rosti o judecată dreaptă și senină cuprinzînd întreaga activitate a lui N. Iorga conchidea: „Noi ne închinăm în fața mormîntului său și aducem omagiu convenit acestei personalități excepționale“².

După o primă ședință intimă a membrilor Academiei Române din 28 martie 1941 consacrate comemorării celui ce adăugase prin activitatea sa prodigioasă noi străluciri acestui înalt for de cultură, știință și atitudine românească, la 15 mai 1941 Academia va organiza o ședință comemorativă publică.

„Evenimentul zilei“ consacră două din cele mai patetice articole omagiale“.

„Academia Română — arată într-unul dintre ele Nicolae Jianu — comemorează astăzi pe Nicolae Iorga. Și întreaga țară, oel puțin tot ce are această țară curat, demn și înalt va participa la această sărbătoare.

Este taina destinului său frîngerea această apocaliptică a unei vieți de mucenic al culturii și al naționalismului“³.

Ion Vinea, o zi mai tîrziu, în acelaș ziar își intitula articolul său *Un titan* și după ce evoca marile merite ale lui Nicolae Iorga pentru progresul științei și culturii românești el sublinia: „Fără îndoială, Iorga făcea parte din rasa stinsă a Titanilor, de oare natura ne reamintește la răstimpuri prin cîte un trimis izolat. Acest trimis ne-a iubit și a crezut în noi. La sufletul lui a crescut flacăra conștiinței noastre naționale“⁴.

1 Gheorghe I. Brătianu, *Trei cuvîntări*, 1944.

2 „Revista istorică română“, t. X, 1940, p. 491. (Deși revista poartă ca dată de apariție 1940, în realitate a apărut cu o mare întîrziere în primăvara anului 1941.

3 „Evenimentul zilei“, 15 mai 1941.

4 Idem. 16 mai 1941.

Și un final angajament : „întu amintirea ta, pentru odihna ta, vom învinge“⁵.

Vor mai evoca pe Iorga în acea întunecată și prevestitoare de noi încercări pentru neamul nostru primăvara 1941, Victor Eftimiu despre *Teatrul lui Iorga*⁶, Penpessicius despre *Stilul lui Iorga*⁷, Ion Pillat *O personalitate cu relief de Renaștere italiană*⁸, C. Rădulescu-Motru *Destinul unui cărturar român* („Moartea-i tragică : o apoteoză pentru el, un memento dureros pentru neamul nostru“) ; Liviu Rebreanu despre *Animatorul incomparabil* („N. Iorga a fost — spunea autorul „Răscoalei“ — a fost cel mai formidabil creier pe care l-a produs neamul românesc pînă astăzi“⁹ ; Radu R. Rosetti *N. Iorga, istoric militar*, I. Simionescu *Virful de munte*¹⁰ ; Ionel Teodoreanu *Noapte bună*¹¹.

Numărul omagial N. Iorga din 15 iunie 1941 al revistei „Vremea“ la a cărui pregătire organizatorică un rol important l-a jucat și pe atunci neobositul Vasile Netea, cunoscutul istoric și publicist de mai târziu.

Șerban Cioculescu semna de asemenea un articol omagial *N. Iorga*¹² din care îmi voi permite să citez un fragment : „Nu ne mai e îngăduită întrebarea, în ce chip festiv s-ar fi desfășurat ziua de 17 iunie care l-ar fi găsit pe N. Iorga la masa de lucru. Sîntem siguri însă că sărbătoritul, simțitor la asemenea manifestări ar fi refuzat-o pe aceasta între hotarele sfîrșitece. Ne-ar fi îndemnat sever, abținerea de la orice bucurie, pînă ce ne vom învrednici să fim iarăși cu toții la un loc, în zările pe care le-a cuprins cu pasul și cu visul“¹³.

Angajarea României în război de partea Axei a înăsprit cenzura, a împiedicat largi manifestări omagiale în continuare a tuturor celor ce-l admiraseră pe Iorga. Ion Antonescu și echipa lui antrenată în aventura hitleristă antisovietică nu mai erau dispuși să permită omagierea autorului „Sfaturilor pe întuneric“ a ultimelor articole și luări de poziții de netă poziție față de revizionismul teritorial agresiv al Axei pe care-l profesase savantul Iorga pînă în ultima clipă a vieții sale¹⁴.

Iorga fusese răpus fizicește. Istoricul Iorga constituia pentru orice patriot român simbolul reîntregirii neamului într-un singur stat unitar, ceea ce era în contradicție cu politica antonesciană de aservire economică și politico-diplomatică a României la interesele imperialismului german hitlerist.

În anii ce vor urma evocarea sa și a operei sale va mai fi permisă doar în circuitul închis al activității academice.

5 Ibidem.

6 „Vremea“, 15 iunie 1941.

7 Ibidem.

8 Ibidem.

9 Ibidem.

10 Ibidem.

11 Ibidem.

12 „Curentul literar“, 21 iunie 1941.

13 Ibidem.

14 Articole adunate și publicate recent într-un volum prin grija cercetătorului Ștefan Neagoe.

Era firesc ca o serie de discipoli și foști colaboratori ai săi N. Bănescu, Mihail Berza, Aurel Saferdoteanu și în primul rând urmașul său la conducerea catedrei, Institutului și la fotoliul de academician Gheorghe Brătianu să caute și să găsească prilejuri pentru evocarea omului, profesorului și savantului Iorga.

Un prilej îl va constitui redeschiderea Institutului de Istorie universală „N. Iorga”, care ca un omgiu potrivit mentalității epocii a avut loc la mai bine de un an de la asasinarea sa, anume de ziua numelui său, adică pe 6 decembrie 1941.

Au rostit discursuri evocînd personalitatea marelui dispărut Gh. I. Brătianu, directorul Institutului, Ion Petrovici, ministrul Culturii Naționale, I. Simionescu, președintele Academiei Române și N. Bănescu, directorul Institutelor Sud-est european și de Bizantinologie¹⁵.

Ales academician în 1941, Gh. I. Brătianu își va ține discursul de recepție la 26 mai 1943, avînd ca subiect o amplă evocare a operei predecesorului său¹⁶.

„Va veni o vreme — spunea Gh. I. Brătianu — în partea finală a discursului său — în care se va putea vorbi și despre sfîrșitul lui, tragedie asemănătoare doar aceleia în care Miron Costin și-a lăsat cu două veacuri și jumătate în urmă frumosul cap de cronicar și gînditor”¹⁷.

Se rublinia că profesorul Iorga a fost smuls de la masa de lucru „în plină putere de gîndire și de muncă”¹⁸.

După mutilarea teritorială a țării se părea că nimic n-ar mai fi putut zgudui mai mult și trezi conștiința publică a țării. Și totuși conștiința țării a fost șocată de „vestea brutală a sfîrșitului său. În freamătul de groază cu care a întîmpinat-o revolta unui neam întreg, această conștiință s-a regăsit așa cum proorocul ei o vestise din timpurile uitate ale tinereții sale”¹⁹.

Manifestîndu-și credința că după el vor trece „vremurile tumburi și nesigure de azi” se va restabili „integritatea românească”²⁰, Alexandru Lapedatu spunea în încheiere și cu aceasta vom încheia și noi comunicarea noastră :

„Firește oameni ca N. Iorga depășesc generațiunile. Ei sînt sortiți să rămînă sus, pe culmile ce nu mai pot fi ajunse ale acestora. Nu pe ei deci sîntem ținuți a-i întrece în goana noastră după progres, ci pe semenii lor. Totuși moștenirea lor apasă pe umerii celor rînduiți a le-o lua”²¹.

15 *Institutul de istorie universală „N. Iorga”. În amintirea lui Nicolae Iorga*, București, Imprimeria națională M.O. 1942.

16 *Academia Română, Discursuri de recepțiune, LXXXI. Nicolae Iorga, istoric al Românilor. Discurs rostit la 26 mai 1943 în ședința publică solemnă de Gheorghe I. Brătianu. Cu răspunsul d-lui Alex. Lapedatu*, București, Imprimeria națională, M.O., 1943.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 Ibidem, p. 25.

20 Ibidem, p. 37.

21 Ibidem, p. 38.

PROBLEME ALE POLITICII EXTERNE A ROMÂNIEI OGLINDITE ÎN „MEMORIILE” LUI NICOLAE IORGA

VALERIU-FLORIN DOBRINESCU

„Memoriile” lui N. Iorga, publicate încă din timpul vieții autorului, ne demonstrează că istoricul cunoștea în detaliu pulsul vieții noastre social-politice, precum și problemele de bază cu care se confrunta diplomația României. Intrăm astfel într-o vastă problemă față de care N. Iorga formulează propriile sale judecăți, multe din ele de o reală valoare științifică. „Memoriile” conțin, însă, și unele aprecieri cu caracter subiectiv, datorate omului politic care le-a scris, șef de partid burghez, iar în perioada 18 aprilie 1931 — 5 iunie 1932 prim ministru al României.

Ne propunem să analizăm, aici, câteva aspecte ale politicii externe a României, prezente în „Memoriile” lui N. Iorga. Opțiunea noastră se datorează și faptului că istoricul a fost unul din marii artizani și, apoi, apărători ai *Unirii* realizate de masele populare în cursul anului 1918. De altfel, ca o profesiune de credință, în prefață la volumul I, Iorga ne mărturisește că în „Memorii” se va vedea cum „*ideea unității naționale m-a preocupat toată viața*” (s.ns.)¹.

Dorința sinceră a poporului român de a realiza statul național unitar nu prin participare la război nu era posibilă. În contextul situației generale singura posibilitate de îndeplinire a *idealului național integral* era folosirea conjuncturii internaționale din acel moment. Participând la război, afirma N. Iorga, țara noastră „a dorit să asigure libertatea populației românești celei mai autentice, mai sănătoase și mai doritoare de a forma *aceiași corp politic cu noi*” (s.ns.)². În pofida unor dificultăți de moment, Iorga avea certitudinea că „unul din marile daruri sufletești ale acestui război crâncen va fi *reîntregirea istorică a popoarelor*” (s.ns.)³.

Nu insistăm aici asupra rolului jucat de N. Iorga și de ziarul său „*Neamul Românesc*” în anii marilor încercări prin care a trecut țara noastră, 1916—1918. Amintim doar că discursul ținut de el în Camera Deputaților, la 14 decembrie 1916, a reprezentat unul din momentele cele mai înălțătoare din anii războiului și a influențat puternic opinia publică românească, încrezătoare în victoria deplină asupra Puterilor Centrale și

1 N. Iorga, *Memorii*, vol. I, Ed. Națională „S. Ciornei”, 1931, p. 8.

2 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, vol. II, Craiova, Ed. „Ramuri”, f.a. p. 239.

3 *Ibidem*, p. 220.

în realizarea *Marii Uniri*. Crearea statului național unitar român nu a fost, desigur, opera unui singur om și nici a unei singure generații. Năzuința fierbinte a poporului român s-a înlăptuit prin dreptatea istorică și prin ceea ce veacurile au adunat ca putere de voință a tuturor generațiilor, un rol deosebit revenind cărturarilor între care se numără și N. Iorga.

La sfârșitul primei mari conflagrații, reprezentanții țării noastre au mers la Paris pentru a prezenta spre confirmare și recunoaștere internațională, în fața Marilor Puteri și a forumului păcii din capitala Franței, *Hotărâri plebiscitare de Unire* din 27 martie, 15 noiembrie 1918 și 1 decembrie 1918. Delegația română a fost primită nefavorabil la Paris unde i s-au adus nedreptăți și jigniri; un contemporan aprecia de altfel că pentru noi a fost un adevărat „calvar al păcii”. „De la început — scrie N. Iorga — Conferința, apoi cei patru au fost intratabili. Nici o jignire n-a fost cruțată. Deciziunile inapelabile li se comunicau cu câteva ceasuri înainte de data lor de a semna. Orice amabilitate și omenie ar fi lipsit din aceste procedee tiranice”⁴. N. Iorga considera revendicările românești „moderate” și sublinia că noi „am renunțat la hotărele naturale pentru a nu cuprinde, în țara noastră de miine, prea multe elemente străine”⁵. Omul politic sublinia, în același timp, dezinteresul manifestat de unele cercuri anglo-americeane față de revendicările României⁶ și indica motivele, îndeosebi economice,⁷ care determinau Marile Puteri să aibă o atitudine nefavorabilă față de țara noastră. El constata că unele clauze ale tratatului de la St. Germain erau inacceptabile⁸, un eventual aviz al Statelor Unite, în această problemă, fiind socotit drept „periculos”⁹.

Față de atitudinea negativă a Conferinței în problema Tratatului cu Austria, I. I. C. Brătianu a decis să plece din Paris, considerînd că țara noastră este „un stat suveran, căruia nimeni nu i-a contestat independența”. Poziția României în chestiunea Tratatului de la St. Germain a fost apreciată favorabil de presa franceză și de unii deputați din această țară, în timp ce Statele Unite și Anglia se făceau remarcate „ca autori ai politicii agresive a Conferinței contra României”¹⁰.

Apărarea independenței și suveranității naționale a fost scopul principal și elementul esențial care a călăuzit activitatea delegației române la Paris. Din nefericire, Marile Puteri au nesocotit acest deziderat. Considerînd că „nimănui nu-i plac clauzele Tratatului cu Austria”¹¹ și că „indignarea în opinia publică este mare”¹², N. Iorga nota cu amărăciune

4 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 272-273.

5 *Ibidem*, p. 175.

6 *Ibidem*, p. 188.

7 *Ibidem*, p. 216-217.

8 *Ibidem*, p. 273-274.

9 *Ibidem*, vol. III, p. 9.

10 Arh. M.A.E., Fond 71, Conf. Păcii, vol. 224, f. 243.

11 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 273.

12 *Ibidem*, p. 281.

că „Aliții n-au fost nici drepți, nici măcar amabili“¹⁵ și că „în Parlamentul român e un adevărat proces făcut Aliților care, evident, au și ei greșelile lor față de țară“¹⁶.

La Conferința de Pace, în general, Marile Puteri au sprijinit revendicările naționale ale României dar, în unele momente, au condiționat recunoașterea *Hotărîrilor de Unire*, din cursul anului 1918, de satisfacerea unor probleme economice, îndeosebi a petrolului, și recunoașterea clauzelor minorităților în Tratatul cu Austria. Delegația română condusă în prima fază a Conferinței de primul ministru I. I. C. Brătianu, a adoptat o poziție de intransigență față de atitudinea Marilor Puteri, care prin modul cum înțelegeau să rezolve diverse probleme politico-teritoriale, economice, financiare, navale etc. — afectau suveranitatea și independența țărilor mici. În timpul lucrărilor Conferinței, delegații României s-au pronunțat pentru principiul egalității statelor mari și mici, atitudinea lor avînd în vedere, în primul rînd, comandamentele superioare ale țării care se chemau atunci și se numesc și astăzi: *Integritate teritorială, Independență, Neamestec în treburile interne, Egalitate în fața legilor internaționale*. Totuși, unii contemporani, între care și N. Iorga, au condamnat politica de rezistență¹⁷ adoptată de I. I. C. Brătianu la Conferința Păcii, făcîndu-l vinovat de intransigență și de deteriorarea raporturilor cu Marile Puteri. Iorga scria, de exemplu, că I. I. C. Brătianu nu a obținut rezultatele scontate poate și pentru faptul că „n-a știut să-și facă simpatii, datorită firii sale dictatoriale“¹⁸ și nu a avut curajul „de a ataca marile probleme“¹⁹. S-a pus în balanță atitudinea șefului guvernului român cu aceea a unei politici de „tranzacțiuni“ care, după părerea noastră, atunci și oricînd trebuie condamnate, deoarece în problemele de interes național nu pot fi admise concesii. Noi credem ca, fără intransigența lui I. I. C. Brătianu și a celorlalți delegați români la Conferința de Pace, revendicările noastre naționale ar fi avut de suferit. Conferința, este adevărat, a validat principiul naționalităților, bazat pe dreptul popoarelor de a dispune de ele însăși²⁰ Ceea ce trebuie reproșat Marilor Puteri a fost tendința lor de a folosi Conferința pentru a-și menține și lărgi sferele de influență economice și politice. Conferința Păcii de la Paris a acordat consacrare juridică noțului statut teritorial și politic al României, consfințind principiul de dreptate și de libertate în numele cărora țara noastră se alăturase Marilor Aliți în 1916. *România constituia dealfel un exemplu clasic de aplicare a principiului naționalităților*, conformația sa teritorială corespunzînd regulilor și comandamentelor istorice ce decurgeau din firea și dezvoltarea națiunii noastre.

Deși a fost convins că atitudinea Marilor Puteri era revoltătoare, N. Iorga nu a înțeles și aprobat total intransigența primului ministru I. I. C.

15 *Ibidem*, p. 283.

16 *Ibidem*, 294.

17 *Idem*, O îndreptățire a „politicii de rezistență“ în 1919, București, 1940.

18 N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 248-249.

19 *Ibidem*, p. 193.

20 J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Cinquième édition, Paris, Dalloz, 1971, p. 10.

Brătianu, poziție ce avea în vedere apărarea independenței și suveranității statului român. Cu toate acestea, savantul, animat și el de un profund patriotism, era departe de a sprijini o asamblare prea pronunțată a politicii României la politica Angliei și Franței.

Imediat după Marea Unire, diplomația română a urmărit ca, prin acțiuni numeroase și variate, să *consolideze unitatea națională* prin apărarea integrității teritoriale și respectarea clauzelor Tratatelor de Pace. În acest context, sistemul alianțelor sale interbelice s-a manifestat pe trei planuri: a) general, universal (sprijinirea unei formule de securitate colectivă); b) regional (alianțe și relații pașnice cu vecinii); c) continental. Politica internațională a țării noastre era deci determinată de poziția geografică²¹, păstrarea nealterată a fruntariilor țării rămânând, până în anul 1940, principalul obiectiv al diplomației.

N. Iorga a apreciat pozitiv această opțiune internațională care deriva din tradițiile progresiste ale diplomației române și întrunea adeziunea tuturor factorilor politici din țara noastră.

„Memoriile” conțin date sugestive privind raporturile țării noastre cu Marile Puteri. Orientându-se spre Franța și Anglia, țări interesate, cel puțin în primii ani postbelici, în respectarea clauzelor de Pace, România nu și-a însușit întotdeauna integral punctele de vedere ale diplomaților celor două state, ci a ținut cont de realități și, mai ales încă de *interesele naționale*²². N. Iorga sesizează în mai multe rânduri această poziție. Astfel, vorbind de prințul Barbu Știrbei, care se pronunța pentru strînse legături cu Franța istoricul recomandă prudență²³, considerînd, pe bună dreptate, că orice act pornit din cancelariile Quai d'Orsay-ului trebuie privit cu mult discernămint. Totodată, istoricul își exprima temerea față de „rațiunile” politicii tradiționale a Foreign Office-ului²⁴, arătîndu-și totodată dezacordul față de inițiativele engleze în privința „revizuirii pe cale pașnică” a clauzelor Tratatelor de Pace. Vorbind despre pactul celor patru, la ale cărui origini se aflau inițiativele lui Ramsay Macdonald și Mussolini, N. Iorga nota cu amărăciune: „Evul Mediu n-a murit cu totul”²⁵.

O altă chestiune, prezentă de mai multe ori în „Memorii”, privește relațiile dintre România și Italia, țară de care ne leagă originea latină comună și raporturi tradiționale de prietenie. Dar, după marșul asupra Romei și instaurarea fascismului, această țară, în cadrul politicii sale sud-est europene, a făcut eforturi repetate pentru a subordona, economic sau politic, unele state dunărene, între care și România²⁶; marele istoric

21 G. Sofronie, *La position internationale de la Roumanie. Etude juridique et diplomatique de ses engagements internationaux*, Bucarest, 1938, p. 83-84.

22 B.C.S., St. Georges, Arh. V. Antonescu, CVIII, 5-20, Telegramă 264, 22 noiembrie 1923, I. Gh. Duca către V. Antonescu.

23 N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 141.

24 *Ibidem*, vol. VI, p. 302.

25 *Ibidem*, vol. VII, p. 93.

26 *Ibidem*, vol. III, p. 212. Vezi unele detalii în studiul lui D. Șandru, *Despre pătrunderea imperialismului italian în economia statelor balcanice și a României între anii 1924 și 1926*, în „Studii și cercetări științifice”, Istorie, Filiala Iași, XII, fasc. 2, 1962, pp. 185-206.

n-a ezitat să dezaprobe aceste încercări. Savantul amintește, între altele, faptul că „în materie de petrol, italienii se plîng de clauzele împiedicătoare ale legislației liberale”²⁷, regimul minelor elaborat în 1924 fiind, așa cum s-a demonstrat, incontestabil superior celui anterior și favorizînd, într-o largă măsură, progresul industriei petrolifere²⁸, *întărirea vieții noastre economice și apărarea națională*²⁹. Guvernul condus de generalul Al. Averescu a acționat, în anii 1926 și 1927, în vederea strîngerii raporturilor cu Italia. În acest scop s-a semnat cu această țară un tratat, eveniment, despre care N. Iorga scria: „Averescu a făcut cu Mussolini un tratat care ne asigură de sprijin politico-diplomatic dacă am fi atacați... nimic despre hotarele țării”³⁰. N. Iorga insistă asupra poziției potrivnice a Camerei Deputaților față de acest tratat, asupra atitudinii antiromânești a presei italiene. Tot el sesizează că N. Titulescu, datorită poziției anti-revizioniste³¹, nu se bucura de simpatie la Roma.

Diferendul italo-etopian, care avea să însemne, pe planul raporturilor politice anglo-române, momentul de vîrf al colaborării dintre diplomațiile celor două state³² este sugestiv evocat de N. Iorga în „Memoriile” sale. După cum se știe, diplomația română, prin N. Titulescu, a sprijinit și susținut din toate puterile, atît în cadrul lucrărilor comisiilor tehnice, cît și în dezbaterile plenare, politica de sancțiuni a Foreign Office-ului. N. Iorga, subliniînd, totuși, că Italia „s-a băgat dans une mauvaise affaire”³³, nu era adeptul politicii de sancțiuni față de această țară. În final, politica sancțiunilor împotriva Italiei, datorită neînțelegerilor anglo-franceze de la Geneva, a dat greș, iar țara noastră și-a atras resentimentul Italiei. Societatea Națiunilor și întreaga organizare a securității colective primeau astfel o lovitură fatală.

Istoria Germaniei și politica acestei țări, mai ales după 1933, a reținut, de asemenea, atenția istoricului N. Iorga. Nu ne propunem aici, să prezentăm toate opiniile istoricului asupra politicii germane, antifascismul robust al lui N. Iorga și dezaprobarea totală a ceea ce savantul numea metode „hitleriene”. Subliniem doar că Iorga a intuit foarte exact că la originea refacerii Germaniei s-au aflat, în primul rînd, finanțele americane și că politica de concesiuni a Angliei și a Franței a favorizat reinvierea militarismului și a atitudinii revanșarde a Reichului. Încă din 1922, N. Iorga vedea în Germania o primejdie viitoare pentru România³⁴ iar trei ani mai tîrziu atunci cînd Hindenburg cîștiga alegerile prezidențiale, își exprima îngrijorarea în ceea ce privește menținerea păcii europene³⁵. Remilitari-

27 N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 138.

28 Gh. Buzatu, *Rezultatele aplicării Legii Minelor din 1924 în industria petrolului din România*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”, Iași, XII, 1975, p. 734-735.

29 Arh. M.A.E., Dosare Speciale, vol. 63, f. 143.

30 N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 8.

31 *Ibidem*, p. 150, 151, 277; vol. III, p. 151.

32 Arh. M.A.E., Fond 71, Angha, Relații cu România, vol. 39, 1920-37, f. 7.

33 N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, p. 274, 317.

34 *Ibidem*, vol. III, p. 330.

35 *Ibidem*, vol. V, p. 12.

zarea Germaniei³⁶ și politica de revizuire a Tratatelor de Pace prezentă în doctrina hitleristă au primit dezaprobarea totală a istoricului. Semnificativ pentru atitudinea patriotică a savantului este conținutul scrisorii prin care anunță că refuză să participe la recepția Ambasadei Germaniei la 13 martie 1935. *Nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura din București. „Nu pot veni la recepția Ambasadei germane — scoria lorga lui Hitler, ca unul care sint legat de libertatea de gândire, căpătată prin atâtea secole de luptă“* (s. ns.)³⁷. Iar pe cei care credeau că viitorul țării noastre se află alături de Germania îi avertiza du intuiția și experiența trecutului. *„D-ta te bucuri — îi mărturisea lorga la 24 ianuarie 1937 lui Octavian Goga — căci vrei să mergem cu nemții. Vom fi siliți să mergem ca slugi“* (s. ns.)³⁸.

Diplomația română nu s-a lăsat antrenată în acțiuni care să-i lezeze raporturile cu vecinii. Conștiința că nici o idee și nici un act politic, oricare ar fi amploarea lor, nu se pot sustrage determinismului geografic, aducând receptat de popoare în toată evoluția lor istorică, țara noastră a acordat o atenție deosebită relațiilor cu vecinii. Una din constantele diplomației românești interbelice a fost de altfel promovarea unor relații de bună vecinătate cu Rusia Sovietică. Procesul de normalizare a raporturilor româno-sovietice a fost dificil și îndelungat, necesitând eforturi suplimentare din partea ambelor diplomații. Găsim, în „Memorii“, mai multe informații asupra evoluției relațiilor româno-sovietice.

Mai întâi, istoricul amintește contactele de la Londra și Copenhaga din anul 1920³⁹, apoi pe cele din anul următor, din capitala Angliei⁴⁰, unde confereau Ciotori și sovieticul Crasin. „A făcut bună impresie — nota lorga la 26 februarie 1921 — faptul că n-am primit pe denikinisti“⁴¹. lorga apreciază rolul lui Al. Vaida-Voevod⁴² în cadrul contactelor cu vecinul de la răsărit și scria că „în ce privește Uniunea Sovietică nu se poate duce o politică definitivă față de adversar nedefinit ; propaganda lor — accentua el — mă sperie mai puțin decât pe alții“⁴³. Nici discuțiile dintre I. I. C. Brătianu și comisarul poporului pentru afacerile externe, Cicerin, la Genua în primăvara anului 1922, nici convorbirile de la Lausanne dintre Duca—Cicerin—Racovschi, sau cele de la Viena, din 1924,⁴⁴ nici alte contacte diplomatice stabilite dinainte sau realizate accidental în anii următori n-au reușit să apropie data stabilirii relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică. În cadrul acestor contacte⁴⁵, care urmăreau normalizarea raporturilor cu Uniunea Sovietică, țara noastră nu a acceptat niciodată teza potrivit căreia ar fi existat un

36 *Ibidem*, f. 148.

37 *Ibidem*, vol. VII, p. 229.

38 *Ibidem*, p. 396.

39 *Ibidem*, vol. III, p. 103.

40 *Ibidem*, p. 108.

41 *Ibidem*, vol. II, p. 356.

42 *Ibidem*, p. 354.

43 *Ibidem*.

44 *Ibidem*, vol. V, p. 331.

45 Arh. M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., vol. 96. 1942—1944, f. 16-20.

litigiu teritorial între cele două state ⁴⁶. Protocolul de la Moscova avea să joace rolul unei adevărate punți de legătură între diplomația românească și cea sovietică, trasind cele dintâi jaloane spre normalizarea raporturilor dintre cele două state vecine ⁴⁷. N. Iorga s-a situat de partea acelor oameni politici din țara noastră care doreau normalizarea raporturilor româno-sovietice, prin recunoașterea integrității teritoriale a României și a principiilor de drept internațional. Atât timp cât a funcționat ca șef de guvern, au fost angajate negocieri pentru încheierea unui tratat de neagresiune între România și Uniunea Sovietică. Datele din „Memorii” ne conduc la concluzia că Iorga împărtășea poziția diplomației noastre de a nu angaja negocieri dacă nu se recunoaște statu quo-ul teritorial al României ⁴⁸; omul politic își manifesta, de altminteri, scepticismul în ce privește respectarea unui atare acord de către statul vecin ⁴⁹. Atunci când s-au stabilit raporturi diplomatice între România și Uniunea Sovietică, N. Iorga a aprobat și a apreciat poziția lui Titulescu în această direcție ⁵⁰, considerind acțiunea ministrului român „folositoare” ⁵¹. N. Iorga s-a pronunțat, deci, pentru normalizarea relațiilor cu Uniunea Sovietică prin recunoașterea de către această țară a integrității teritoriale a României. În același timp, avind în vedere experiența istorică, el avertiza la circumspecție în ce privește angajamentele politico-diplomatice ale uneia din marile puteri ale lumii.

Raporturile economice și financiare ale României sînt și ele prezentate în „Memorii”. Problema bonurilor de tezaur ⁵², a despăgubirilor ⁵³ și consecințele ⁵⁴ adoptării legii minelor pentru raporturile României cu Marile Puteri sînt analizate subtil. De asemenea, încercările puterilor imperialiste de a-și subordona economia românească. „Trebuie — nota istoricul — să respingem. Astfel de „cadouri” ne asimilează cu Turcia lui Abdul Hasiz” ⁵⁵. N. Iorga înțelegea că concursul capitalului străin e o necesitate, dar cerea ca el să fie acceptat cu prudență, pentru a nu fi acaparați ⁵⁶ economicște. În perioada crizei economice el s-a pronunțat împotriva concesiei telefoanelor ⁵⁷ și a dezaprobat împrumuturile externe ⁵⁸ care impuneau țării condiții financiare extrem de împovărătoare ⁵⁹. Atunci cînd sînt aduși în țară experți străini N. Iorga exclamă cu amărăciune „Aicea am ajuns” ⁶⁰. Isto-

46 Arh. St. București, Fond Carol II-personal, dosar 158, 1932, f. 2.

47 I. M. Oprea, *O etapă rodnică. Din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice, 1928—1936*, București, Ed. politică, 1967, p. 31.

48 N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 302, 274, 289, 290.

49 *Ibidem*, p. 375.

50 *Ibidem*, vol. VII, p. 299.

51 *Ibidem*, p. 168.

52 *Ibidem*, vol. III, p. 157.

53 *Ibidem*, p. 207.

54 *Ibidem*, vol. IV, p. 177.

55 *Ibidem*, vol. II, p. 314.

56 *Ibidem*, p. 356.

57 *Ibidem*, vol. VI, p. 11.

58 *Ibidem*, f. 63.

59 *Ibidem*, p. 24, 351, 385.

60 *Ibidem*, vol. V, p. 339.

ricul se pronunța pentru stabilirea unor raporturi economico-financiare echitabile, care să nu lezeze personalitatea și independența țării. Găsim aici încă o dovadă că N. Iorga aprecia rolul schimburilor economice în promovarea și amplificarea relațiilor între state și popoare. Mai mult, el se pronunța pentru condiții financiare acceptabile și avantajoase, ceea ce conferă afirmațiilor lui în această direcție o valoare practică de mare actualitate.

„Memoriile“ conțin și aprecieri asupra unor evenimente internaționale mai importante, date privind raporturile interbalcanice și diverse alte chestiuni cu care s-a confruntat diplomația noastră în anii perioadei interbelice.

Am putea aprecia faptul că N. Iorga s-a situat, în raport de problemele internaționale ale României interbelice, pe o poziție corectă, ca adept al unei politici externe clare, demne, *de respectare a integrității teritoriale a statului nostru*. Față de Marile Puteri, N. Iorga considera că trebuie promovată o politică prudentă, corectă, atentă la învățămintele istoriei. Optica sa asupra politicii externe a României interbelice se subsumează unui curent larg de opinie care a dominat viața politică a țării noastre între anii 1919 și 1940 și care solicita, îndeosebi, *apărarea integrității teritoriale*, prin excluderea intervenției Marilor Puteri în treburile interne ale micilor state. În ceea ce privește orientarea internațională a statului nostru, N. Iorga afirma cu îndreptățită mândrie: „România are a politică pe care o hotărăște ea și numai ea“⁶¹.

PROBLEMS OF ROMANIA'S EXTERNAL POLICY REFLECTED IN N. IORGA'S „MEMOIRES“

S u m m a r y

We are presenting in this paper some of N. Iorga's opinions concerning Romania's policy. We are having in view the historian's appreciation of the Romanian officials position at the Peace Conference in Paris (1919—1920), Romania's relations with the Great European Powers, our country's attitude in some important international problems, etc.

We draw the conclusion that N. Iorga was the partisan of a clear-cut foreign policy, observing the territorial integrity and the principles of international rights, always dignified and taking into consideration the advanced traditions of the Romanian diplomacy. As far as the Great Powers are concerned, N. Iorga considered that we had to adopt a prudent and correct policy, not forgetting, at all the lesson history had taught us. This is the reason why his conception on interwar Romania's international problems coincided with a large flow of ideas which was governing our country's political life from 1919 to 1940.

61 T. Georgescu, *N. Iorga împotriva hitlerismului*, București, Ed. științifică, 1966, p. 30.

NICOLAE IORGA DESPRE CARACTERUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

MIHAI IACOBESCU

Despre primul război mondial s-a scris foarte mult și continuă încă să se scrie, după cum dovedesc numeroasele studii și mai ales lucrările de sinteză, recent apărute¹ Este și explicabil, datorită consecințelor economice, social-politice, demografice, datorită mutațiilor profunde determinate de geografia lumii, în fizionomia și structura statelor, în relațiile politice.

Dar, cu toate acestea, relevarea concepțiilor lui Nicolae Iorga — cel mai mare dintre istoricii români — despre primul război mondial în general și despre caracterul acestuia în special, reprezintă un aspect major, în cea mai mare parte încă foarte puțin cunoscut și asupra căruia merită cu prisosință să se stăruie. Acesta, deoarece se trece, adesea foarte ușor peste concluziile juste, deja formulate și bogat argumentate, în legătură cu acest eveniment. Astfel, în nici una din lucrările valoroase, elaborate după 23 August 1944 și pînă în zilele noastre, nu se face o analiză atentă obiectivă, a contribuției aduse de istoriografia contemporană primului război mondial, pentru a se constata, în mod îmbucurător, că o bună parte din concluziile cele mai recente și mai viabile, cu privire la acest eveniment — cu privire la caracterul imperialist al scopului și acțiunilor întreprinse de marile puteri, cu privire la mobilurile, țelul și conținutul just al participării României — au fost deja afirmate, demonstrate, reprezentînd un bun de preț, de la care trebuie să se pornească mai departe și pe care nu trebuie să ni-l mai prezinte unii, ca fiind abia acum și recent descoperit, pentru prima oară. Ignorarea unor astfel de concluzii juste și-a găsit explicația, mai ales înainte de 1962, într-o oarecare concepție proletcultistă, într-o anume tendință negativistă, de a respinge, în bloc, tot ceea ce aparținea trecutului burghez, istoriografiei din trecut — erori de care s-a făcut vinovată și istoriografia noastră de după 23 August 1944, la primele ei începuturi și căutări, mai ales în epoca stalinistă, reprezentată la noi de pseudoistorici de felul lui Mihai Roller.

1 Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914—1918*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979; Victor Atanasiu, Anastase Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Popescu, *România în primul război mondial*, Ed. militară, București, 1979.

Valorificarea critică a concepțiilor și concluziilor istoriografiei românești interbelice reprezintă un proces în plină desfășurare, din care istoricii și cercetătorii zilelor noastre nu au decît de cîștigat.

Spațiul relativ foarte restrîns, afectat unei astfel de comunicări², nu ne permite să elucidăm întreaga problematică, extrem de complexă și vastă, referitoare la concepția lui Nicolae Iorga despre primul război mondial în ansamblu, ci, doar să relevăm, succint, concluziile sale esențiale despre scopul și caracterul acestui război.

Definind caracterul imperialist al primului război mondial, în raport cu țelurile și acțiunile marilor puteri imperialiste, *Programul Partidului Comunist Român* relevă că, în acel moment „legitățile dezvoltării istorice impuneau cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa”³. În lucrările sale, secretarul general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu a subliniat în chip magistral că România nu se afla în stadiul dezvoltării imperialiste, că ea nu exporta capital și nu participa la împărțirea lumii, ci, dimpotrivă, se găsea în sfera de influență a marilor puteri imperialiste, că făcea ea înșiși obiectul acestei împărțiri, că monopolurile străine pătrunseseră adînc în economia ei.⁴ De aceea, trăsăturile pe care Lenin le distinge ca fiind specifice marilor puteri imperialiste, nu pot și nici nu trebuie aplicate mecanic la realitățile României, deoarece, așa cum se demonstrează într-una din lucrările cele mai noi ale istoriografiei marxiste din țara noastră, „România a intrat în luptă pentru eliberarea acelor părți ale teritoriului național aflate sub dominația străină. Spiritul de masă, eroismul ostașilor, adeviziunea fraților subjugați dovedesc caracterul just și popular al participării României la primul război mondial. Scopul urmărit era, deci, realizarea statului național unitar.”⁵

Analizînd lucrările, studiile și articolele lui Nicolae Iorga, trebuie menționat din capul locului că, dintre evenimentele contemporane istoricului, asupra nici unuia nu s-a oprit cu atîta atenție, stăruință, migală, responsabilă și amănunțită pronunțare, ca asupra primului război mondial. Nimeni dintre toți martorii oculari ai evenimentului nu s-a angajat cu atîta forță și dăruire, cu un inegalabil simț de răspundere și nepărtinitoare judecată, prin viu grai și prin scris, prin conferințe și articole zilnice, în presă, prin intervenții în forurile diriguitoare ale țării și pe lângă toți factorii de decizie, pentru a-și face auzit glasul între multele glasuri ce răsuna în acele clipe, pentru a-și impune opinia, izvorîită din erudiția și înțelepciunea istoricului, într-un moment în care opiniile atît de diverse se cereau limpezite, omogenizate și fundamentate pe baza învățămintelor incontestabile ale istoriei și subordonate imperativului esen-

2 Lucrarea a fost prezentată la Colocviul comemorativ „Nicolae Iorga”, 21-22 noiembrie 1980, Botoșani.

3 *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Ed. politică, București, 1975, p. 37.

4 Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul dezvoltării construcției socialiste*, vol. I, București, Ed. politică, 1968, p. 343.

5 Victor Atanasiu, ș.a., *op. cit.*, p. 11.

tial al împlinirii idealului secular: unirea tuturor românilor. Or, din această perspectivă, a formării, a clarificării, a luminării opiniei publice românești, în preajma și în timpul primei conflagrații mondiale, marele savant a fost, ca nimeni altul, dintre contemporani, un ostaș neobosit în tranșeele păcii, cu mult mai grele și mai importante prin semnificația lor. Iorga s-a afirmat, s-a pronunțat, s-a impus, s-a încreștat cu cei ce hotărau, respingînd, demascînd deciziile sau opiniile neconforme cu aspirațiile poporului nostru și cu idealurile de progres și civilizație ale omenirii; și, dincolo de aceasta, Iorga a determinat luarea unor decizii, care s-au dovedit nu numai drepte, dar și realizabile — fapt ce îi conferă și un loc de seamă, ca ctitor al statului național unitar român, făuritor în 1918.

Acest titlu, de binemeritată și supremă glorie, îl atribuie o parte din ideile, aprecierile, observațiile, concluziile cele mai multe din cele rostite atunci, valabile și astăzi, rămase în articolele, însemnările și conferințele adunate ulterior în cele trei volume, *Războiul nostru în note zilnice*⁶, sau în capitolul IV, volumul al X-lea al lucrării sale de sinteză, *Istoria Românilor*, capitol dedicat acestui eveniment și intitulat semnificativ, *Războiul voinței naționale*.⁷

I. Iorga definește caracterul primului război mondial în raport cu ceea ce înseamnă acest eveniment pentru progresul și civilizația omenirii, precum și în raport cu scopurile, mijloacele și acțiunile întreprinse de marile puteri. Din această multilaterală perspectivă, lupta dezlănțuită de cele două mari tabere, îi apare, de la început, drept: „cea mai monstruoasă sălbătăcie, înaintea căreia, omul peșterilor, sprijinit în măciuca-i de piatră, plină de sânge, ar vărsa lacrimi”⁸. El face, în același timp, constatarea îndreptățită, că „anacronismul acestui război” constă în aceea că este „purtaș de stafiile crude ale trecutului”, de forțele retrograde, sortite pieirii⁹, deoarece, precizează Iorga „imperialismul are dușmanul său, tot așa de puternic, ca și fălcile sale uriașe. Acest dușman — zice cu bună dreptate Iorga — nu e altul decît el însuși. Și opera lui de destrucție a și început”, făcînd aluzie directă la lupta socială și națională, de eliberare, care submina orînduirea capitalistă, intrată în noua sa fază. Astfel, la data de 17 august 1914, cînd războiul abia începuse, el are meritul de a fi intuit profetic cu înțelepciunea pe care i-o dă omului cunoașterea profundă a istoriei, că marile puteri vor ieși istovite, slăbite, ruinate „pentru decenii întregi”, sugerînd — ceea ce evoluția istorică ulterioară avea să confirme — declinul economico-financiar al Europei, al principalelor mari puteri, al imperiilor existente.¹⁰

O primă caracteristică a războiului care îl deosebea de toate de pînă la această dată, era, în concepția sa: proporțiile uriașe, incomparabile cu

6 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, I, (1914—1916), II (1916—1917), III (1917—1918), Craiova, Ed. Ramuri, f.a.

7 Idem, *Istoria României*, vol. X, *Intregitorii*, București, 1939, p. 343-415.

8 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 6.

9 *Ibidem*, II, p. 44.

10 *Ibidem*, I, p. 18.

tot ce cunoscuse omenirea pînă la această dată. Această idee este limpede exprimată în iulie 1914, cînd comentînd declanșarea războiului, istoricul afirmă : „va fi unul din cele mai mari ale istoriei omenirii, prin mărimea oștilor (...) prin perfecția mijloacelor de distrugere, prin învățătura tacticienilor și strategilor, prin imensele pagube, pe care le aduce culturii umane“. ¹¹

Dar necesitatea condamnării războiului nu rezultă atît din amploarea conflictului, din natura mijloacelor de distrugere, cît mai ales din scopul urmărit de principalele state beligerante, de marile puteri : „sub raportul ideilor — sorie Iorga — sub acela al îndreptării morale, al scopului de atins, acest odios masacru va fi unul din cele mai josnice acte de ură idioată, care s-au săvîrșit vreodată pe fața pămîntului“. De la această constatare, cu caracter general, Iorga pătrunde în analiza care îl duce la relevarea, stabilirea și demascarea veridică, argumentată științific, a scopurilor imperialiste ale Puterilor Centrale sau ale Antantei, arătînd că este vorba „pretutindeni de lăcomia capitalurilor în căutare de debușeuri, nevroza unci burghezii stricate, delirul unei prese destrăbălate și fără vreo răspundere, turbarea băloasă a demagogilor, care umblă după reputație, cu prețul nenorocirii sutelor de mii de văduve și orfani, crima rece, calculată a unor diplomați și ofițeri, alergînd după cariere strălucite, peste rîuri de sînge și de lacrimi“ ; este vorba, adaugă Iorga, nu de vre-un ideal social sau național, ci, de manifestarea unui „imperialism, tot așa de brutal, ca și călcîiul unui biruitor beat, care strivește, cu țeasta unui rănit, o lume întreagă de cugetări și de simțire“. Și, continuă istoricul, lămurînd opinia publică românească „Acest imperialism, care de la Londra stăpînește cinci continente, de la Petersburg cere și Balcanii și Manciuria, de la Viena urmărește și Serbia și Ucraina, de la Berlin visează Asia Mică și drumul Bagdadului, peste noi toți, meniți a fi vasali, batjocoriți și despuiați, acest product bastard al ambițiilor nelegiuite din veacul trecut, acest monstru brutal, oare sfarmă națiunile și drepturile, ca un Luxemburg, ca o Belgie oarecare, acesta este dușmanul cel mare al nostru“. ¹² Aceste scopuri sînt dezvăluite de Iorga încă din primele zile ale războiului, cînd se întreabă ce dorește, ce urmărește fiecare dintre marile puteri : „Ce vrea Germania ? Domnia în Europa, pentru economia sa națională, pentru puterea sa politică. Ce vrea Rusia ? Aceeași domnie politică în Europa și, dacă se poate, și mai departe ! Ce vrea Anglia ? Păstrarea domniei mărilor și a cîștigurilor ce aduce ! Ce vrea Austro-Ungharia ? Întărirea și întinderea ambițiilor în Carpați și în Balcani“. ¹³

Cu o pană neiertătoare ca o sabie, cu un verb care arde prin limpezimea și forța argumentației, cu înțelepciunea neobișnuită a istoricului care, cercetînd trecutul și prezentul, știe să întrevadă exact și viitorul, Iorga dezvăluie și demască țelurile imperialiste ale marilor puteri din ambele tabere, acuzațiile reciproce ce și le aduc partizanii pangermanis-

¹¹ *Ibidem*, I, p. 7.

¹² *Ibidem*, I, p. 8. 17

¹³ *Idem*, I, p. 18-19.

potriva intrării României în război alături de Puterile Centrale, în ciuda tratatului din 1883, Iorga se face purtătorul de cuvânt al tuturor românilor, relevînd : „nu pot înțelege ca forțele adunate ale României să fie risipite în aventuri, lingă un stat a cărei politică internă a fost întotdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc cuprins în el, precum e Austro-Ungaria.“ De aceea chiar la 20 iulie 1914, susținînd cu argumente incontestabile adoptarea neutralității de către statul român, Iorga subliniază cu greutatea și prestigiul omului de știință „ori ce altă politică e menită să întîlnească dezaprobarea opiniei publice“. ¹⁸

II. Pronunțîndu-se astfel, pentru neutralitate, pînă cînd ceasul desfășurării evenimentelor va permite să se întrevadă posibilitatea reală a împlinirii idealului secular al dezrobirii și unirii tuturor românilor, Iorga dezvăluie în fața contemporanilor și a posterității — cu îndrăzneala și elocvența unui magistrat judecător în fața tribunalului suprem, care e istoria, „această conștiință în veșnic mers a lumii“, cum o spune el ¹⁹ — *drama poporului român, din clipa dezlănțuirii războiului*, dramă generată de tirfirea în luptă, sub steag străin și pentru țeluri străine lor, a românilor aflați sub dominația celor două imperii vecine, habsburgic și țarist : „gîndul nostru — soria Iorga — se duce mai ales, către acei bieți săteni români, din văile Ardealului, de pe cîmpiile mînoase ale Banatului și Ungariei, din munții Maramureșului, care, ca ai lor și ai noștri, de același sînge, din preajma mănăstirilor Bucovinei, s-au dus să-și verse sîngele pentru steagul care este al unuia și al altuia, dar al nației românești nu e.“ ²⁰ Pentru a-i momi pe românii din aceste teritorii să plece la război, în vederea împlinirii țelurilor expansive ale habsburgilor, autoritățile imperiale îi îndeamnă pe români să cînte „Deșteaptă-te române“, „La arme“, „Pe-al nostru steag“ sau „Cîntecul tricolorului“, ba chiar le oferă și steag românesc, tricolor, ca un mijloc prin care îi ademenesc de fidelitatea confrăților lor față de tratatul din 1883, dar, notează Iorga, ca un binemeritat avertisment : „Românii din monarhie au dus totdeauna dorul steagului lor. Căci, ce e acest steag decît forma materială, care flutură în aerul liber și îndeamnă la luptă, a tuturor avînturilor către neamul românesc, către războiul neamului ?“. Și, remarcă Iorga „șefi politici și militari isteți ca un precupeț de bilci, care strecoară bani falși și vînd stofă putredă, clipesc din ochi cu bucurie că au găsit momeala valahului, care-l face să spumege, să turbe, să biruiască și să moară“. Dar, adaugă istoricul : „Bucurați-vă, isteți domni, dar eu cred că nu prea aveți de ce. Va fi biruință — cum credeți voi — va fi înfrîngere, cum bănuiesc eu, deși nu sînt profet — dar, după luptă, să știți că acel steag se întoarce. Cu siguranță că se întoarce ! Puțini vor fi cei ce-l vor aduce, dar cu atît mai strîns îl vor ține ! O să-l vadă sate și țîrguri, în Ardeal : o să-l vadă și o să-l ție ! Și un steag nu e ce credeți dumneavoastră, momeală pentru va-

18 „Neamul românesc“, nr. 28/20 iulie 1914, p. 1.

19 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 91.

20 Idem, I, p. 12, 15, 27.

lahul care, în folosul vostru, trebuie să turbe, ci ideal, dorință de neatir-nare și sete de luptă.“²¹ Să mai reținem că acest avertisment, pe care istoria avea să-l confirme, Iorga îl făcea la 31 august 1914, atunci când trupele atât de eterogene sub raport etnic, ale imperiului bicefal, înaintau victorioase pe teritoriile sârbești, în sudul Dunării. Drama poporului român în anii neutralității izvora din această „conținută și zădarnică pierdere de singe“, din această „risipă de vieți în robie, iremediabilă și deplorabilă“²², precum și din permanenta amenințare din sud, a țării, prin intrarea în război a Bulgariei și Turciei, care doreau să modifice frontierele din zonă.²³ Exista, așa, dar, „o stare de spirit populară, hotărât contrară Centralilor“²⁴, pentru felul cum erau tratați românii din Transilvania, Banat și Bucovina, iar simplul fapt că regele era un Hohenzollern nu putea inclina balanța în direcția intrării României în război, alături de Austro-Ungaria.

În anii neutralității, când trimișii Bulgariei fac planuri la Berlin asupra modului cum trebuie împărțită zona Balcanică, iar un ministru sîrb declară la Petersburg că, în viitor Bulgaria nu va mai ființa, după trădarea ei“, adică după alăturarea de partea Puterilor Centrale, Iorga respinge categoric ori ce ofertă care se face României și care vizează teritorii ne-locuite de români, în majoritate: „ori ce român, care trăiește pe lumea aceasta și nu-și închipuie că un stat e lagărul de unde se poate porni la jaf în toate direcțiile (...), va răspunde acestei oferte de cine știe ce nou „cadrilater“, cum am răspuns toți la oferta vieneză, de a ni se da, de la sîrbi, valea Timocului. Pirateria politică se face, de secole, în jurul nostru, ea s-a făcut și în dauna noastră, de jur împrejur, dar noi n-o facem, nu e genul nostru, nu e chemarea noastră, nu e obiceiul nostru“,²⁵ scrie Iorga, cu un îndreptățit temei, avînd martor de necontestat întreaga noastră istorie milenară.

Dar, în pofida numeroaselor planuri care se fac pentru împărțirea și reîmpărțirea lumii, în ciuda jertfei nedrepte și inutile pe care o dau pentru o cauză străină lor românii din teritoriile imperiilor habsburgic și țarist, istoricul rămîne o conștiință vie, care îmbărbătează, care întreveđe lumina viitorului, lumină pe care o arată cu dărnicie semenilor săi, pentru a nu-și pierde nici o clipă încrederea în idealul care trebuie să fie realizat: „Este o dreptate pe lume. Desigur că este. Și această dreptate face ca ori ce silință, ori ce jertfă a unui individ, ca și a unui popor, oriunde și oricum s-ar face, să se reverse peste oricîtă vreme și împotriva oricărei piedici, asupra lui.“ Și adresîndu-se direct fraților din Banat, din Transilvania sau din Bucovina, Iorga scrie: „Să fiți, deci, voioși, acei cari, în strigăte de comandă străină, sub steag străin, muriți! Undeva un alt steag se ridică, în măsura în care voi vă cheltuiți vitejia, vă dați singele

21 *Ibidem*, I, p. 27.

22 *Ibidem*, II, p. 6.

23 Nicolae Iorga, *Istoria României*, vol. X, *Intregitori*, București, 1939, p. 344.

24 *Ibidem*.

25 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 70-71.

tinăr, fără să-l vedeți. El se ridică, tot mai înalt, tot mai larg, săltat în sus și răsfirat de fiecare silință desnădăjduită a puterii voastre, care se stinge. Și să știți că urmașii voștri, în ciuda tuturor puterilor lumii, sub acest steag pe care în neștiință, în durere și în întuneric voi l-ați înălțat, desfășurat și sfințit, vor fi toți împreună".²⁶

Încrederea nestrămutată în izbînda luptei pentru dreptate națională, în credința implacabilă că fiecare popor are dreptul la o viață liberă, independentă și suverană reprezintă un element statornic în ideile, concepțiile și convingerile propagate de Iorga în rîndul opiniei publice : „Nici un stat nu poate pieri, fiindcă nimeni nu-l poate distruge prin fulgerul unei biruințe complete și definitive”.²⁷ Pentru Iorga sensul major al vieții este conferit omului de gradul în care s-a angajat permanent și plenar în lupta neconținută pentru triumful dreptății. De aceea, privind drama Europei și mai cu seamă tragedia românilor, obligați să lupte sub steag străin și mai ales pentru țeluri străine, fie în cadrul trupelor habsburgice, fie a celor țariste, Iorga își afirmă răspicat și limpede crezul său de neclintit : „Cred în dreptate ! Cred că fără dreptate, viața n-are nici o valoare, ci singurul lucru care-i crează vieții o valoare este dreptatea, pe care o reprezintă, pe care o apără cineva și în biruința căreia crede”.²⁸ Însuflețit de această convingere, Iorga nu se sfiește să avertizeze Germania pentru cruzimile și fărâdelegile pe care le comite în război, în numele pretenției sale superiorități și a unei „îndreptățiri” spre dominație universală : „cu cît va fi mai aspru, mai nedrept cuceritorul, cu cît va arăta mai multă neomenie, va manifesta mai mult dispreț pentru tot ce e mai sfînt unui popor, cu atît pregătește pentru propriile sale cheltuieli de puteri, loviturile pe care le va primi în ziua următoare”, prefigurînd astfel, încă de la 1 mai 1916, înfringerea Germaniei și a Puterilor Centrale.²⁹

III. Cît privește *intrarea României în război pentru eliberarea și unirea tuturor românilor*, Iorga susține că „lucrurile au ceasul lor”,³⁰ dar un astfel de moment nu vine de la sine, nu este dat de Providență, ci pregătit cu grijă, cu atenție, cu maximă responsabilitate și printr-o temeinică lucrare. Trebuie formată opinia publică în acest sens, trebuie sădită, într-un întreg popor, convingerea deplină în dreptatea cauzei pentru care luptă, trebuie înfierate, demascate și lăsate deoparte interesele meschine, trebuie întreprinsă o neobosită activitate în stare să transforme o astfel de acțiune, într-un avînt al voinței naționale. În acest sens, într-o emoționantă și elocventă conferință, rostită la 24 ianuarie 1916, ziua aniversării unirii din 1859, ziua fondării României moderne, istoricul — referindu-se la imperativul unirii într-un singur stat național a românilor, — conchidea astfel : „nimeni nu crează hotare, care să rămîie pentru totdeauna, decît numai dacă este o garanție de suflet în dosul fiecărei

26 Idem, I, p. 13.

27 Idem, II, p. 47.

28 Idem, II, p. 51.

29 Idem, II, p. 53.

30 Nicolae Iorga, *Pagini alese*, II, București, 1965, p. 367.

cuceriri, a fiecărei întregiri“, adică, explică Iorga, este nevoie de „o revoluție interioară“, de o pregătire temeinică și multilaterală : „adune-se muniții, adune-se tunuri, adune-se provizii și tot ceea ce trebuie, pentru ca ori ce român în stare a lupta să aibă o armă în mână și tot ce-i trebuie, ca s-o poată întrebuința ; dar ori care dintre noi, fie măcar pentru el însuși sau pentru cei mai de-aproape de dînsul, trebuie să pregătească celălalt factor al victoriei, fără de care toate lucrurile acestea nu înseamnă nimic : inima caldă, voința nezguduită, pornirea frățească spre concordie,uciderea, în conștiința fiecăreia dintre noi, a acelui demon mai rău decît toți demonii, care este grija intereselor proprii și satisfacerea propriei vanități.“³¹ De aceea, Iorga înfierează și demască interesele „unei clase politice de uzurpație, împărțită de formă în partide, prin care se putea primbila în voie ori ce ambiție și ori ce interes“, dezvăluie și stigmatizează demagogia și rapacitatea politicianismului epocii sale, care îi ilustrează istoricului că „adeseori, cel mai focos orator e cel mai puțin gata să facă pentru țară și neamul său cel mai simplu sacrificiu“. ³² Fără să întreprindă o critică de dragul criticii, Iorga își îndeamnă contemporanii să învețe din momentele de răscruce ale istoriei, de la virtuțile înaintașilor, de la revoluționarii anului 1848 și de la ctitorii unirii Moldovei cu Țara Românească, de la 1859, de la bărbații care au știut să se ridice deasupra intereselor înguste, personale, slujind luptei pentru împlinirea aspirațiilor unui întreg popor însetat de dreptate ; soluția lansată de Iorga în 1916, pentru pregătirea clipei multășteptate a eliberării tuturor românilor și a întregirii statului național unitar, este următoarea : „nu coborînd oamenii trecutului după interesele zilei de astăzi, ci silind pe oamenii de astăzi să muncească pentru a se ridica la înălțimea oamenilor trecutului“, numai așa, concluzionează el, „se face moralizarea unei societăți.“³³

Pentru Iorga, realizarea marelui deziderat național nu se face cu o ceată de entuziaști și nici măcar numai cu armata, ci cu o întreagă națiune ; deoarece, comparînd momentul 1916 cu momentul 1859, pentru ca intrarea României în războiul *voinței naționale* să fie pregătită ea și actul unirii Moldovei cu Țara Românească, istoricul scrie : „cînd o societate întreagă este în stare să înlocuiască o armată — și așa era societatea de la 1859 — ei, bine, se poate zice că societatea aceasta are tot atîta putere cît o societate contemporană, sprijinită pe cea mai puternică armată : sînt soldații, fiecare, ai idealului lor“. Este nevoie, subliniază Iorga, de un efort general, pentru „prefacerea societății într-o adevărată oștire, îndreptată spre atingerea unui scop clar“. Acest lucru însă nu se poate realiza cu vorbe, ci printr-un ansamblu de reforme, între care, în concepția lui Nicolae Iorga, pe primul plan se situează înproprietărirea țăranilor — pentru că țăranii formează marea majoritate a țării, pentru că țăranii sînt în primul rînd și cei chemați să poarte greul luptei pentru

31 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 16-17.

32 Idem, *O viață de om*, II, 1934, p. 217-218/și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Ed. Tineretului, f. a. p. 238.

33 Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 18.

făurirea României întregite. În acest scop, Iorga cere forurilor supreme ale țării, la 24 ianuarie 1916, să fie abrogate acele articole ale Constituției, care împiedică realizarea reformei agrare, încît, astfel, să putem, zice istoricul, „să spunem soldaților viitorului: veți pleca gospodari neliberi, și vă veți întoarce gospodari liberi; din pămîntul altora ați plecat, în pămîntul vostru, dacă veți avea zile, vă veți întoarce, dacă nu, măcar ai voștri vor stăpîni pămîntul, pe care-l veți fi meritat prin vitejia voastră.“³⁴

Pledind statornic și cu înflăcărare ca, într-o țară de țărani, truditul de la coarnele plugului să nu fie trimis pe front cîtă vreme n-a devenit, mai întîi, stăpîn îndreptățit pe ogorul și pe roadele muncii sale, Iorga, înfruntă cu curaj pe ministrul — pe primul ministru I.I.C. Brătianu și — atunci cînd acesta, cu prilejul discutării în parlament a chestiunii agrare ezită să ceară modificarea imediată a Constituției și eliberarea reformei agrare, motivînd că „se vor răscula proprietarii“ — istoricul îi răspunde sentențios, cu aluzie directă la tragedia din 1907: „cum ai împușcat pe țărani pentru proprietari, vei împușca și pe proprietari pentru țărani.“³⁵

În concepția lui Nicolae Iorga, eliberarea și unirea tuturor românilor este deopotrivă un act de dreptate națională, dar și „un act de dreptate socială“, deoarece „solidaritatea românească“ trebuie fundamentată; într-o țară agrară, pe țărani stăpîni „pe pămîntul muncii și vitejiei lor“, stăpîni „pe moștenirea părinților și moșilor lor îndreptății“. ³⁶

Lupta istoricului, pentru pregătirea țării prin reforme, se îmbină cu acțiunea de înfierare a politicienilor venali și corupți, reprezentați în vremea sa, apreciază Iorga, printr-un „nou tip de boier“, altul decît cel de la 1848 și 1859, „noul boier“ scrie el, este „fără profesie, fără iubire pentru vre-o muncă, ușuratic și flecar, vorbăreț, fără idei, pretențios fără merite“, care, în plin război mondial e preocupat de „convorbiri și comploturi, intrigi cu oamenii de casă, club și joc de cărți, sport politic în Parlament, ură contra rivalului, care-i răpește zilnică porție de onoruri, pe care ar avea-o fiind la guvern“ și caracterizat într-un cuvînt, prin „toată lipsa de contact cu țara reală. Ce poate face acest om, decît să dărîme, fără a putea clădi vreodată?“³⁷

Primejdioase i se par lui Iorga și jocurile nestatornice, ascunse și perfide ale unor politicieni cu reprezentanții marilor puteri acreditați în capitala României, diversele mașinațiuni diplomatice, compromițătoare, — pe care le condamnă și le demască, deoarece sînt în contradicție flagrantă cu aspirațiile unui popor întreg: „Astăzi, cînd noi sîntem în mîinile noastre, arhivele legațiilor gem de dovezi de complicitate, care ar putea omorî de zece ori un om politic“. ³⁸

34 *Ibidem*, II, p. 24, 33.

35 Victor Atanasiu, ș.a., *op. cit.*, p. 258.

36 Nicolae Iorga, *La comemorarea zilei de 3 mai 1848*, București, 1914, p. 16 și Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 238.

37 *Idem*, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 36.

38 *Ibidem*, p. 38.

Intrarea României în război, în 1916, este pentru Iorga „singura politică externă, pe care o poate îmbrățișa și servi cu devotament neamul românesc“, deoarece „tinde la grăbirea luptei de eliberare a românilor și liți a-și da viața în marginile monarhiei austro-ungare, care n-a găsit nici odată dreptate pentru dînșii“. ³⁹ Acest pas însemna „cea din urmă jertfă de răscumpărare, pe care neamul nostru din Ardeal, îl aduce pentru robia lui de 2000 de ani.“ ⁴⁰ Acțiunea temerară pe care o începea cu dreptate poporul român, avea în vedere, scrie Iorga „toate părerile, pînă acolo unde masa compactă a neamului încetează și încep graiurile străine, că-rora noi, fără invidie și cu sinceritate le dorim aceeași dezvoltare liberă și mîndră, pe care o cerem și pentru poporul român“. ⁴¹

Despre activitatea neobosită, multilaterală și cu o profundă forță de înrîurire desfășurată de marele istoric, „Acțiunea Română“ consemna în 1917 : „din clipa în care s-a decretat intrarea României în război, Nicolae Iorga n-a cugetat decît cum să se facă folositor țării, prin grai și scris, contribuind în măsura cea mai largă, cu talentul său, cu patriotismul ce l-a caracterizat întotdeauna, la însuflețirea celor mulți“. ⁴² Prin intermediul Ligii Culturale, prin publicațiile sale „Neamul românesc“ și „Neamul românesc pentru popor“, prin conferințe și articole, prin discursuri în Parlament și comunicări la tribuna Academiei, prin cursuri universitare și prin „Istoria lui Mihai Viteazul“ tipărită în 1915, pentru săteni și „ostași României“, prin toate mijloacele și cu toate puterile sale, Iorga militează pentru mobilizarea tuturor resurselor umane și materiale ale neamului, în scopul realizării idealului național. ⁴³

Însuflețindu-i pe români la luptă dreaptă, Iorga este, în același timp, adînc și permanent preocupat de necesitatea consolidării viitorului stat român unitar. „Miine — scrie Iorga — după ce vom hotărî soarta pămînturilor, la care ne uităm de atîta vreme, nu cu ochii plini de foc ai cuceritorului sălbatic, lacom de alte țări, ci cu ochii duioși ai fratelui care se uită la brazda pe care de două mii de ani fratele său muncește, cu sudoare amestecată cu sînge, pentru ca, ridicîndu-se de jos, să primească pe față loviturile de palme ale stăpînilor săi, cînd vom fi stăpîni pe aceste teritorii, oare crede cineva că s-a isprăvit ? Nu ! Problema românească face parte dintr-o problemă mondială — și prea o uităm des.“ ⁴⁴ Unirea va trebui consolidată printr-o activitate complexă, permanentă, profundă, de durată, deoarece, una este a ocupa un teritoriu, alta este a-l păstra militar și al treilea lucru, cel din urmă și cel mai însemnat, este a ști să-l menții. „Din acest mult prea îndreptățit unghi de vedere, Iorga scria în 1916 : „E atîta de lucru, chiar după ce vom fi în munții Maramureșului și vom oglindi steagurile noastre în apele Tisei, încît nu o generație, ci generații întregi vor trebui să muncească“. ⁴⁵

39 Nicolae Iorga, *O viață de om*, II, 1934, p. 222.

40 Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 238.

41 *Ibidem*, p. 239.

42 „Acțiunea română“, I, nr. 101/12 mai 1917.

43 Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 235-246.

44 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 33.

45 *Ibidem*, p. 34-35.

Aprecierile complexe și nuanțate ale lui Nicolae Iorga despre primul război mondial sînt o latură prețioasă a gândirii sale. Valoarea extraordinară a acestora rezidă în capacitatea sa de a analiza evenimentul prin prisma marilor învățăminte ale istoriei, idealul permanent care-i călăuzește fiecare afirmație, încrederea de neclintit în dreptatea cauzei popoarelor oprite, umanismul și viziunea sa asupra viitorului.

NICOLAE IORGA SUR LE CARACTÈRE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

Résumé

L'auteur montre que Nicolae Iorga définit — avec exactitude et différentielle-ment pour les grandes puissances, pour les petits pays et les moyens, parmi lesquels la Roumanie — le caractère de la première guerre mondiale. Iorga élabore sa définition par rapport à ce qu'a signifié cet événement pour le progrès de la civilisation et de la culture humaine, en fonction de buts concrets historiques suivis par les états belligérants. Mettant en évidence l'anachronisme de cette guerre¹, inspirée et soutenue par les fantômes cruels du passé², Iorga considère que, dans le cas des grandes puissances, l'Allemagne, l'empire autrichien-hongrois, la Russie, l'Angleterre, la France, la guerre exprimait l'avidité des capitaux à la recherche de débouchés³, le désir d'acquérir et d'exploiter des nouveaux territoires et populations. Iorga a l'intuition et préfigure le procès d'écroulement des empires européens, en particulier dans le cas des „deux empires fantômes”, c'est-à-dire „le tumultueux revenant, qui est l'empire ottoman”, et „l'empire, de musée et d'ancien vestiaire, autrichien-hongrois”, mais également quand il s'agit des empires allemand et tsariste, la dissolution de ces créations artificielles, basées sur la force et sur l'oppression des autres peuples, étant „le résultat naturel de la culture”, de la lutte pour le progrès.

S'agissant d'une guerre juste dans le cas des petits et moyens états, d'une guerre de défense pour la Serbie et de complètement de l'état national unitaire — pour la Roumanie, Iorga analyse avec attention le drame du peuple roumain, dans le moment d'éclat de la guerre, drame engendré par l'obligation imposée aux roumains trouvés sous la domination des empires des habsbourges et tsariste, de lutter sous un drapeau étranger et pour des buts également étrangers.

L'entrée de la Roumanie dans la guerre, en 1916, est pour Iorga „la seule politique externe qui peut embrasser et servir avec dévouement la nation roumaine”, car elle „aspire d'accélérer la lutte de libération des roumains, forcés de mourir aux périphéries de la monarchie autrichienne-hongroise”, la libération ayant pour but pourtant „toutes les régions, jusque là où la masse compacte de la nation cesse et commencent les langages étrangers, aux quels, sans envie et avec sincérité, nous souhaitons le même développement libre et fier, que nous demandons aussi pour notre peuple”.

MOARȚEA UNUI TITAN*

GH. I. IONIȚA

S-a spus adeseori — pe bună dreptate — că, dacă în plan politic, devierile conștiințe ale Gărzii de fier au culminat în așa-zisul guvern legionar de la Viena, din toamna anului 1944, când tenebroasa organizație s-a identificat total cu cauza hitlerismului împotriva României, în ordinea morală lugubra ei criminalitate a atins culmea neimaginabilă în uciderea savantului de faimă mondială Nicolae Iorga, precum și a altor numeroase personalități remarcabile și militanți de seamă ai mișcării comuniste și antifasciste din țara noastră.

Procedeeul smulgerii de la domiciliu a celor aflați pe lista neagră fiind același în toate cazurile, arată că echipele morții au fost alcătuite întru aceeași cauză, de aceiași oameni, au fost instruiți să procedeze în același mod și au executat aceiași poruncă, precum au mărturisit în fața justiției asasinii, firește cîți au putut fi prinși. Horia Sima, de altfel, se dă singur pe față în broșura „Cazul Iorga-Madgearu“, publicată la două decenii după oribilul asasinat, cînd declară: „Oamenii aceștia erau vinovați și își merituau soarta. Ei trebuiau împușcați“¹.

Precum se vede, declarația aceasta nu este a unuia pe care l-ai putea numi doar cinic, ci a unei fiare care, după ce și-a omorît prada, n-are nici un fel de rușine că privești cum o devorează.

În istoriografia noastră a fost consemnat de mult că Nicolae Iorga a fost nimicit de legionari numai atunci cînd interesele Germaniei hitleriste au cerut-o². Răzbunarea legionară a fost doar un pretext pentru a tăinuși cauza acestei morți care a zguduit inima României și nu numai a României.

Mizerabila justificare pe care o propune naivilor instrumentul principal al Gestapoului — Horia Sima —, în aceeași penibilă broșură, precum că măsura s-ar fi impus pentru că Nicolae Iorga ar fi uneltit împotriva Grăzii de fier împreună cu Elena Lupescu și cu alți (nu mai are credem rost să-i cităm) este revoltătoare. Grotescul acestei asocieri de

* Comunicare susținută la 26 noiembrie 1980 în cadrul sesiunii științifice organizată de Institutul de istorie „Nicolae Iorga“ în vederea comemorării a 40 de ani de la dispariția lui Nicolae Iorga.

1 Horia Sima: „Cazul Iorga-Madgearu“, Ed. „Carpați“ — Madrid, 1961, p. 6-9.

2 Vezi — în mod special — Mihai Fătu, Ion Spălațelu: „Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist“, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ed. politică, București, 1980.

nume numai un obsedat cu minte bolnăvicioasă ca Horia Sima putea să-l inventeze. Nicolae Iorga, conspirator întovărășit cu Elena Lupescu pentru a-l asasina pe Corneliu Zelea Codreanu !

Un savant de renume mondial întovărășit cu o cocotă de stradă, fie ea chiar „regală“ — iată firul călăuzitor al încercărilor de justificare pe care le propune Horia Sima în broșura sa, vermină ce colcăie de minciuni vulgare, propunându-și să înjosească memoria marelui savant.

Dacă uciderea lui Nicolae Iorga ar fi fost circumscrisă în sfera răzbnării legionare, și nu și-ar fi avut cauza în afară de ea, crima s-ar fi întâmplat încă de mult, imediat după dispariția lui Corneliu Zelea Codreanu, când ura ciracilor ardea de nerăbdare să se descoce prin țeava revolverului.

Pentru a-l ucide pe Iorga — oricând și oriunde — nu era nevoie de nici o pregătire specială. Era un om care n-avea ce să ascundă și pe care nimeni nu-l păzea. Era un om care, după orele intense de studiu și de creație frenetică, obișnuia să umble pe jos, totdeauna pe aceleași străzi — spre Universitate, spre Academie sau spre Parlament. Cine dintre cetățenii orașului nu cunoșteau aceste plimbări ? Nicolae Iorga era, practic, ținta cea mai facilă, la îndemina ultimului desoreierat dintre asasinii legionari. Și, totuși, în pofida hidoșeniei legionare, prea bine cunoscute, nimeni nu l-a atacat ca să răzbune moartea lui Codreanu.

Se știe că, după ce Adolf Hitler a instaurat regimul legionar în România, Nicolae Iorga trăia retras în mijlocul familiei la Vălenii de Munte. Încă din prima zi, casa i-a fost înconjurată de o ceată de declasați în cămăși verzi, cu revolverele la șold, care îi supravegheau toate mișcările. De la București venea presa legionară, care deslănțuise campania cea mai sălbatică împotriva lui pentru a-i pregăti suprimarea.

Profesorul era profund deprimat — o spun toți cei care l-au întâlnit în acele zile de tristă amintire. Albise cu desăvârșire în câteva săptămâni, el care, atunci, nu avea decât fire cărunte.

Sub teorarea sub care trăiau toți ai casei a fost implorat de cei apropiați să plece în străinătate pînă se va limpezi situația. Și cît de bine ar fi procedat dacă i-ar fi ascultat !

El a refuzat însă, spunînd că ar face un act de lașitate dacă și-ar părăsi țara tocmai în această vreme. Refuzul acesta repeta ținuta lui din timpul primului război mondial cînd, înaintea luptei de la Mărășești, se părea că armata germană va invadea și Moldova, cum cotropise Muntenia. Se știe că, atunci cînd s-a preconizat faimosul „triunghi al morții“, adică rezistența pînă la moarte pe ultimul petec de pămînt al patriei, atîția și atîția politicieni care aduseseră țara la dezastru au ales calea fugii peste hotare. Rușinoasă dar sănătoasă — după părerea unora.

Nicolae Iorga a rămas în mijlocul poporului său ca singura forță morală, care, din chinul deznădejdiei, își trimitea zilnic presei fulgerătorul scris de îmbărbătare a soldaților care aveau să biruie la Mărășești.

De data aceasta însă, Adolf Hitler inundase România mai întîi prin avangarda legionară, cu ordinul să sugrume glasul care strigase fără încetare împotriva cotropirii României de către germani. Să ne amintim de

imensul material, tulburător de valoros în esențialitatea lui, cuprins nu de mult de Stelian Neagoe în excelența luorare-monument, intitulată „Ultimele...“, act de cultură, din toate punctele de vedere binevenit.

Se cunoaște că marele cutremur de pământ din noaptea de 9/10 noiembrie 1940 dărimase casa de la Vălenii de Munte și familia Iorga a fost nevoită să se mute în vila de la Sinaia, de unde echipa lui Traian Boieru — căci așa se numea principalul călău din trista zi de 27 noiembrie 1940 — avea să ridice pe distinsul profesor spre a-l lichida.

O vină grea în acest asasinat apasă pe numele lui Ion Antonescu, omul care nu numai că a lipsit de apărare pe savant, dar, într-un anume chip, a îmbărbătat pe asasini. E adevărat că în certurile de suburbie ale consiliilor ministeriale el a protestat câteodată contra erupției de ură împotriva lui Nicolae Iorga, izbucnită în presă. Dar, recunoscând că e vorba de „un om care a adus servicii neamului“ a ținut să declare : „N-am nimic care să mă unească cu d. Iorga. Totul ne desparte, îl detest pentru că a făcut campanie în „Neamul românesc“ împotriva mea“.

Era dictatorul României care vorbea și pentru asasinii pregătiți să-și descoceze revolverele, asasini care îl auzeau. Ura lui Ion Antonescu punea gaz peste focul ațîțat de Gestapou. Totul îl despărțea pe Antonescu — care se întrecea pe atunci cu Horia Sima în slugărnicie față de puterea germană — de Nicolae Iorga, care, pînă în ultimul moment dusesse campanie împotriva fenomenului sălbatic al hitlerismului, numindu-l pe Hitler „Atilla motorizat“.

Ion Antonescu nu-i putea ierta lui Nicolae Iorga că s-a opus cînd ambițiosul și grandomanul general a vrut să devină membru al Academiei Române, obiectînd că este imposibil deoarece n-are nici o pagină publicată.

Făcîndu-se că îl apără în ședința amintită a Consiliului de Miniștri, ura lui josnică îndirjea pregătirea de asasinat a legionarilor.

Pentru orice om de bună credință nu încapе nici o îndoială că dacă Antonescu ar fi vrut — cum era dator s-o facă —, l-ar fi putut salva pe marele savant. El i-ar fi putut asigura o pază militară la domiciliu, din moment ce știa campania împotriva lui și vedea crimele ce se comiteau în toată țara. Cum în noaptea anului nou a pus pază armată în toate orașele la domiciliile foștilor demnitari, împiedicînd masacrul general, plănuît de Horia Sima, cu atît mai ușor ar fi putut asigura o pază întărită pentru savant.

Crima lui Ion Antonescu, pornită din ură personală și — cine știe — poate din sugestii — exprese hitleriste, constă în aceia că l-a lăsat izolat pe marele savant — bătrîn și bolnav cum era —, pradă revolverelor uci-gașe. Istoria astfel trebuie să-l judece, astfel e datorare să-l judece !

Chiar dacă voci insuficient formate ale unor cercetători ai istoriei nu mai vorbim de cele ale unor scriitori nu prea obișnuiți cu respectul elementar pentru cerințele zeiței Clio, eludează asemenea fațete, încercînd — din motive pe care n-are sens a le numi — să-l dezvinovătească pe Ion Antonescu de toate în fața istoriei !

Cu tristul episod de-acum 40 de ani al fărâdelegilor comise asupra lui Nicolae Iorga și asupra multora asemenea lui este cazul să le amintim tuturor acestora că se găsesc într-o primejdioasă și păgubitoare derivă.

E drept, se spune că timpul aduce uitare, cu scurgerea lui, dar tot atât de drept este că nu orice poate și trebuie să fie uitat. Mai ales când este vorba de pagini de beznă și de singe, precum cele pe care le rememorăm aici.

Împrejurările omibilului asasinat sînt cunoscute. S-a scris mult despre ele și se va mai scrie, în chip necesar. Amintesc aci doar strădania încununată de succes a lui Mihai Stoian, autorul cărții „Moartea unui savant: Nicolae Iorga“, apărută în Editura Eminescu acum cinci ani de zile, o meritorie încercare de epuizare a subiectului.

Pentru rememorare, acum și aici, doar cîteva secvențe socotim necesare.

Părăsind cadavrul lui Virgil Madgearu în pădurea Snagovului, echipa morții s-a întors în Capitală, în Aleea Vulpache, pentru a raporta „șefului“ — Traian Boeru — „eroica“ faptă.

Satisfăcut, însuși „șeful“ a pornit imediat cu aceeași echipă a morții pentru a-l suprima pe marele savant. Răfuiala cu savantul impunea — cum se vede — prezența însuși a șefului clanului ucigașilor. L-au căutat mai întîi la locuința sa din Capitală, unde au aflat că profesorul era la Sinaia. După o goană nebună, echipa a năvălit în vila de la Sinaia pe ușa din dos, către orele 17,00.

Nicolae Iorga lucra, deși bolnav, la finisarea unui monument al istoriografiei universale, pentru care doar o statuie din marmură de Carara reprezentîndu-l pe savant ar fi putut răsplăti munca depusă. Și poate și asta ar fi fost prea puțin. Știința de proporții uriașe a savantului, unită cu o energie fenomenală de muncă, împinsă pînă la sacrificiu, se întilneau însă, acum, într-o mansardă, cu gorila legionară.

Asasinii și-au dat „cuvîntul de onoare“ — pe care, implicit, pretindeau că-l au — că nu i se va întîmpla nimic rău, dar l-au grăbit să ia loc în mașină, între ei. Astfel a început ultimul drum al savantului. Astfel i l-au pus la cale ucigașii săi !

A doua zi de dimineață, șeful de post din comuna Strejnic l-a descoperit mort în cîmp, la marginea șoselei, la 1 km de sat. Zăcea cu fața în sus, cu inima zdrobită de gloanțe, cu mîna dreaptă în lături, avînd degetele adunate ca pentru rugăciune. Chipul lui Nicolae Iorga era atât de desfigurat încît soția lui, văzîndu-l, a strigat îngrozită : „Acesta nu mai e profesorul !“

Banda ucigașilor a fost identificată la întoarcerea prin Ploiești între orele 23—24.

Ce s-a întîmplat în acest interval de 7—8 ore de la arestarea din Sinaia pînă la trecerea mașinii prin Ploiești ?

La instrucția crimei, 10 martori au declarat că — potrivit unor informații sigure de care dispuneau — Nicolae Iorga a fost dus mai întîi în comuna Teișani, de lingă Vălenii de Munte, în casa unor cunoscuți

legionari. Acolo a fost judecat și schingiuit — după cele mai cutremurătoare „reguli“ ale întinericului verde —, după aceea dus la Strejnic, unde a fost lichidat.

În ziua tragică de 27 noiembrie, în timp ce bestiile legionare efectuau cu sînge rece masacre după masacre, la Președinția Consiliului de Miniștri se duceau lupte înverșunate pentru șefia Gărzii de fier în prezența întregului guvern³. În prim planul penibilei răfueii — Horia Sima și Ion Antonescu.

Către orele 19,00, pe cînd Nicolae Iorga era judecat în comuna Teișani, la Președinție a apărut Herman Neubacher, care, nepoftit, a dat buzna în ședință. În acel context politic se putea chiar și așa ceva! În broșura amintită de noi, Horia Sima prezintă episodul, la p. 59, în termenii următori: „Pe la orele șapte seara, cînd criza se apropia de momentul ei culminant, apare Neubacher, ministru pentru chestiuni economice de la Legația germană. Venise într-o misiune de conciliere“. Între altele, citim mai departe: „A stat mai mult timp de vorbă cu mine în biroul meu. Apoi s-a dus la Antonescu. A venit iarăși la mine. Scena aceasta s-a repetat de cîteva ori. Teza lui, expusă ambelor părți, era că nu trebuie dramatizată situația. A evocat întîmplări analoage din istoria tuturor revoluțiilor. Răzburările sînt la ordinea zilei cînd se produc schimbări radicale de regim“.

Vijeliosul Ion Antonescu s-a împăcat cu situația și, după cearta furi-bundă ce avuse loc cîva timp în Consiliu, a invitat pe Horia Sima la o cină amicală. Era între orele 19,00—20,00, exact în timpul cînd Nicolae Iorga era schingiuit și judecat la Teișani.

Horia Sima știa că savantul fusese arestat. Îi telefonase și familia lui Nicolae Iorga de la Sinaia, imediat după arestare.

O declară și el în broșura amintită, spunîndu-ne totodată chiar mai mult, anume că știa și Antonescu și întreg guvernul. Informație întrutotul credibilă de altfel!

Întrebarea ce rămîne înscrisă în istorie cu litere cernite este): De ce Ion Antonescu n-a luat nici o măsură de salvare a lui Nicolae Iorga, cînd era clar ce avea să urmeze, știindu-se bine la acea oră că echipa morții își trecuse deja la activ suprimarea lui Virgil Madgearu?

Și mai sînt și alte întrebări, ca de pildă: De ce nici unul dintre miniștri n-a ridicat glasul să evite catastrofa? Și de ce Horia Sima n-a plecat imediat pe urmele asasinilor sau n-a telefonat autorităților din Sinaia să-i oprească?

Istoria a consemnat că la acele ore de tristă amintire Ion Antonescu și Horia Sima, împăcați, serveau liniștiți masa, o masă acoperită de vinovății și de complicații.

Liniștea și împăcarea (*penibil*, dar absolut adevărat) le-o adusesese Herman Neubacher de la Legația germană, care-i sfătuisese să nu facă nici unul, nici altul o dramă din toate cele ce se petreceau.

Către miezul nopții, la fostul palat al Elenei Lupescu din Aleea Vulpache, istoria avea să înregistreze sărbătorirea după ritualul macabru al legionarilor a cumplitelor asasinate. „Erau transfigurați! Erau transfigurați!” — exclamă din adâncul sufletului ucigașul principal, Horia Sima, prezent și în acest episod, alături de oriminalii ce veneau la întâlnire de pe diversele trasee ale morții. „Un fel de împăcare supremă, de liniște dintr-o altă lume se citea pe fețele lor — ne informează cu cinism Horia Sima. În numele tuturor a luat cuvântul Traian Boeru. A vorbit în accente mistice de răzbunarea căpitanului”.

Și acum iată starea sufletească a lui Horia Sima, părtaș la „mistica” sedință: „Am trăit un moment de mare emoție. Ținuta tuturor m-a impresionat profund” — ne mărturisește el. După cum se vede, bestia era în delir. Singele celei mai groaznice crime din istoria culturală a României îl exalta.

Cînd a doua zi s-a aflat de crima oribilă de la Strejnic, a încremenit întreaga țară de groază. Monstruozitatea legionară luase proporții apocaliptice. Fiecare om își vedea sfîrșitul apropiat.

Ceea ce este interesant și concludent de reținut este că, simultan cu hoarda legionară intrată în delir colectiv, jubila triumfătoare lumea Legației germane. Nici la prăbușirea Franței — constatau unii martori oculari la aceste jubilări — nu s-a putut observa pe chipul ziariștilor germani, acreditați la București, atîta strălucire victorioasă.

În ziua aceea, legionarii și hitleriştiîi fremătau satanic ca la un praznic walpurgic, desfășurat peste doliul culturii românești.

Înmormîntarea savantului la cimitirul Belu s-a făcut sub o teroare de nedescris. Și totuși, sute de oameni, înfruntînd orice risc, au adus ultimul omagiu tragic celui care cobora în pămîntul pentru integritatea căruia a mistuit întreaga-i viață de savant și de animator patriot.

Dacă era un om care merita funeralii naționale, acela ar fi fost Nicolae Iorga. Dar, Ion Antonescu care, numai la două zile după aceea, urma coșciugul cu oasele deshumate ale ucigașului Codreanu și ale celor „13 martiri” asasini, ca un ciine cu coada între picioare, a refuzat ultimul semn de pietate pentru Nicolae Iorga.

Mai mult decît atît, ziarul „Cuvîntul” — organul de presă al Gărzii de fier — care devenise oficiul statului, a publicat după înmormîntare o listă a principalilor participanți la trista ceremonie, amenințîndu-i cu moartea.

Cenzura germană n-a permis nici un panegiric și nici un necrolog. S-ar cuveni adăugat că și atunci cînd a decedat la 17 martie 1941 Nicolae Tiulescu, cenzura germană a permis presei românești să insereze numai o notă biografică incoloră despre cel care fusese de două ori președintele Societății Națiunilor. Cît îl privește pe Ion Antonescu, el a interzis sub semnătură plecarea din țară a tuturor acelor care și-au declarat intenția de a participa, la Cannes, la funeraliile marelui dispărut.

Întinsecate împrejurări interveniseră în viața politică a țării. S-o mai spunem și azi, aici, acum, comemorînd pe marele savant.

Instruirea oribilelor asasinate de la Snagov și Strejnic, ca și aceea a masacrului de la Jilava a început abia în martie 1941, adică după patru

luni de la săvârșirea lor. Colaborase la ele Garda de fier și Gestapoul și, atîta vreme cît guvernau legionarii, Ion Antonescu nu putea să ordone cercetările. Dacă membrii echipei Traian Boieru ar fi fost arestați imediat și cercetați, adevărul coloborării hitleristo-legionare ar fi ieșit la iveală. De aceea, instrucția a început abia după căderea legionarilor și după ce asasinii fuseseră trecuți în Germania de organele S.S. Dintre cei destinați să facă parte din echipa de ucigași, unul singur a fost prins : Ștefan Cojocaru, dar instanța l-a achitat, negăsindu-l vinovat. Erau vremuri de tristă amintire în care orice putea fi posibil.

Inițierea procesului după salvarea tuturor asasinilor a fost autorizată pentru a da iluzia satisfacției morale spiritului public românesc, nedumerit că nu se aplică nici o sancțiune.

Oricît de mare masoarada din timpul acelui proces și din timpul altor inscenări dubioase asemenea lui, împrejurările asasinării marelui savant — împrejurări care, cum am văzut, ascund multiple complicități și vinovății au acuzat și acuză pe toți făptașii lor — de mult timp și pe drept repudiați de istorie.

În urma doborîrii gigantului, copleșitoarea sa personalitate a rămas și rămîne vie — mai întîi de toate — prin vigoarea zecilor de mii de pagini cîte-i numără inegalabila operă. Astfel, prin tot ceea ce a izbutit să făptuiască, Nicolae Iorga rămîne nemuritor. El este contemporan cu noi — prin marile idei pe care le-a zămislit — și — prin valoarea acelorăși idei — va fi pururi contemporan cu generațiile care vor veni.

NICOLAE IORGA ȘI BOTOȘANI

I. D. MARIN

Registrul de stare civilă arată că Nicolae Iorga s-a născut în orașul Botoșani, „în seara de 5 iunie 1871 pe la ora 12 noaptea“, într-o casă închiriată de părinții săi, „pe strada Copoului“ — azi strada Dobrogeanu Gherea, în dreptul casei parohiale, de la biserica Sf. Spiridon. Tatăl său, Nicu Iorga, în vîrstă de 33 ani, se ocupa cu avocatura, iar mama sa, Zulnia Iorga, de 25 ani, era casnică¹. Pentru N. Iorga, locul nașterii sale s-a păstrat destul de vag, numai cu ce a aflat din spusele altora. „Se pare că m-am născut undeva în „casele Cuza“, pe care nu le-am văzut nicio dată pe urmă și care nu s-au înscris în mintea mea². În anul următor, familia avocatului Iorga locuia tot cu chirie, dar în altă casă, „pe strada Drumului ferat, la nr. 549“, aproape de gară. Aici i s-a născut al doilea fiu, Gheorghe, la 24 noiembrie 1872³. Din cauza unei vieți neregulate și înclinată spre petreceri, „Nicu Iorga a murit de tînr, în anul 1876, la 28 martie, ora 7 și jumătate sara“ avînd acum altă locuință închiriată, pe strada nouă, din cvartalul I⁴.

Rămasă văduvă cu doi copii, fără o profesiune sigură și fără avere, Zulnia Iorga a trebuit să-și rezolve singură problemele, pe care viața i le-a impus. Fiind foarte strîmtoară de lipsuri, la 26 septembrie 1876 a cerut un ajutor, la Primăria orașului Botoșani, arătîndu-și sărăcia tristă și apăsătoare: „Sînt văduvă cu doi copii și lipsită de cele mai de pe urmă mijloace, chiar și pentru zilnica hrană“. Consiliul comunal i-a acordat un ajutor de 50 de lei mensual, cu începere de la 1 ianuarie 1877⁵. Cu acest ajutor lunar, cu unele ajutoare primite cînd și cînd de pe la unii și alții și cu ce mai putea aduna din ocupația de croitoreasă, pe care a deprins-o de nevoie, ea și-a crescut copiii în mod foarte calculat, fiind

1 Arhivele Statului din Botoșani, fondul Primăria comunei Botoșani — Starea civilă, nescuți în anul 1871, actul nr. 492.

2 N. Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, Editura Minerva, ediția a III-a 1976, p. 18.

3 Arhivele Statului din Botoșani, fondul Primăria comunei Botoșani, Născuții din anul 1872, vol. V, actul 932.

4 Ibidem, Morții din anul 1876, vol. II, actul 35.

5 Ibidem, *Fondul Primăria orașului Botoșani*, dosarul 55/1876: „Bugetul de venituri și cheltuieli a casei comunale, pe anul 1876“ — nepaginat.

mereu în căutarea unei căsuțe, a cărei chirie să coste cât mai puțin. Nicolae Iorga își amintea vag de o căsuță dintre Podul de Piatră și medeanul cu lemnele⁶, apoi de o casă cu două odăițe, către bariera Suliței, proprietatea a două armence⁷, de altă casă, din fața bisericii Sf. Ioan⁸, pe cînd copilul N. Iorga avea 9 ani⁹ și, în sfîrșit, de o jumătate de casă, luată cu chirie de la cucoana Marmghioala Vizdogaș, pe strada dintre Biserica nemțească și Bariera Curteștilor. Din vremea cînd a locuit în ultimele două case, aflate amîndouă în parohia bisericii Sf. Ioan, avocatul Nicu Iorga a dăruit bisericii Sf. Ioan o icoană ferecată în argint. Pe spatele icoanei se află pirogravat următorul text : „Această Icoană este îmbrăcată de mine, spre aducerea amînte a minunei ce au fost cu mine, la Boala grea ce am suferit, la anul 1868. Nicolae Iorga“. Fața icoanei este ferecată în întregime, afară de capul sfîntului Ioan Botezătorul, care a rămas pictat. Pe partea dreaptă a sfîntului, este gravat „Neculai“, iar pe partea stîngă, lîngă inima sfîntului, este gravat „Zoe Iorga“. 1869“. Icoana este trecută în inventarul bisericii, la nr. 68 și are dimensiunile 36 x 27 cm.

Copilul minune, N. Iorga, a crescut în aceste condiții modeste. La 6 ani, — deci înainte de școala primară — el știa să scrie și să citească. „Eu — mărturisește Iorga — n-am învățat a ceti și a scrie ; sînt lucruri care mi-au venit de la sine. Nu-mi aduc amînte de nici un ceas de pregătire „pedagogică“, pentru a descoperi literele și a le îmbina în silabe, care pe urmă să-mi dea cuvîntul“¹⁰. Citea în limba franceză *Orientalele* lui Victor Hugo și *Fabulele* lui La Fontaine, ori ale lui Florian, pe care le traducea cu ușurință, spre mirarea aceloră care erau de față. În limba română citea *Letopisețele* publicate de Kogălniceanu, în ediția a II-a. Se pare că anii de școală primară nu i-au adus prea multe noutăți, în bagajul său intelectual. După o boală care îl ținuse la pat toată iarna, la 25 aprilie 1878 a fost înscris în clasa I, la școala Marchian. După două luni de cursuri, a fost promovat în clasa a II-a, oa premiant. Premiant a fost și la promovarea claselor următoare. În toamna anului 1880, fiind bolnav învățătorul clasei, Ioan Bălușescu, elevul Iorga a ținut o lecție de istorie, colegilor săi din clasa a IV-a. În septembrie 1881 a fost înscris în clasa I, la liceul din Botoșani, care funcționa pe atunci în casa ocupată azi de Inspectoratul sanitar al județului, lîngă biserica Sf. Gheorghe. Și în clasele de liceu a fost tot premiant. Două aspecte care s-au observat la el în acea vreme, ni-l face și mai de admirat. Primul aspect privește învățarea limbilor străine. Dacă franceza o cunoștea din familie, apoi greaca, latina, italiana și germana le-a învățat singur, „prin citiri personale“, fără a-i sta profesorii la îndemînă, iar cînd profesorii de la liceu greșeau, elevul Iorga îndrăznește să-i corecteze, în fața elevilor. Al doilea aspect : Deși, ca elev, era ocupat cu pregătirea lecțiilor și cu un mare număr de

6 N. Iorga, *O viață de om*, p. 21, 25, 41.

7 *Ibidem*, p. 41.

8 *Ibidem*, p. 42.

9 *Ibidem*, p. 25.

10 *Ibidem*, p. 11.

Din cele șapte mii de lei, strinși de Iorga, printr-o listă de subscripție, el a trimis la Botoșani 500 de lei, pentru a fi împărțit familiilor rămase, de pe urma țăranilor împușcați. Restul de bani l-a împărțit în același scop, la Galați, Vaslui, Iași, Vlasca, Olt, Mehedinți și Dolj. Profesorul N. Răutu a confirmat primirea acelor 500 lei, subliniind și faptul că „în atît de neagră sărăcie se găsesc unele din numitele familii, încît sumele ce li se vor da, vor fi ca un adevărat dar ceresc“¹⁴. Iar cînd guvernul cel nou, instalat la conducerea țării, a făcut din Iorga un mare vinovat pentru izbucnirea răscoalelor țăărănești și l-a silit să stea închis în casă, Alexandru Callimachi i-a scris, printre altele, la 7 aprilie 1907 : „N-ar fi fost mai nimerit să mergi cu mine — cum am și propus — la Stîncesti, în marginea codrului cîntat de Eminescu, unde se vede vechea casă a lui ?... Dar pentru ce aceste măsuri caraghioase, în contra d-tale ? Poporul a vrut să scrie și el pagina sa de istorie, asupra acestei domnii și, nefiind academică, se vede că s-a supărat vacarul pe sat. Cîteva rînduri, pentru a mă liniști. Al d-tale, Callimachi“¹⁵.

La 19 decembrie 1923, Asociația foștilor elevi ai liceului „Laurian“ a inaugurat, pe strada Ștefăniță Vodă nr. 1, o casă de sfat și citire, cu numele de N. Iorga. Pentru ziua de 12 iulie 1924, Iorga a fost invitat la Botoșani, ca să vorbească despre sine, ca fiu al Botoșanilor și ca fost elev al liceului de aici. În scrisoarea de răspuns, către profesorul Iacobeanu, Iorga a motivat că „amintirile sînt grele de pus pe hîrtie, pentru un suflet discret“, mai ales că „am avut acolo — să spun drept puține zile bune, dar multe foarte rele, de altmîntrelea ca în mai toată copilăria mea“¹⁶. Totuși, Iorga a răspuns invitației, însă a ținut conferința despre „Literatura de azi“.

La 27 decembrie 1924 a fost inaugurată *Universitatea populară „N. Iorga“*, din Botoșani. Inaugurarea s-a făcut în sala teatrului „M. Eminescu“. Iorga a fost de față și a ținut în ziua aceea, 3 prelegeri, despre „Istoria sufletului omenesc“. Măcar o dată pe an, cam prin decembrie, Iorga venea la Botoșani și ținea o conferință, în cadrul Universității populare. La 12 decembrie 1926 a conferențiat „Despre trecutul botoșănean“ iar la 11 decembrie 1927, *Ce este un oraș* ?

Opera lui Iorga, prin dimensiunile sale și prin diversitatea sa istorică, publicistică, literară și politică este uriașă, de-a dreptul copleșitoare. Numai opera tipărită cuprinde — după socoteala lui Barbu Theodorescu, fostul său secretar — 1250 de cărți și 25.000 de articole, iar după altă socoteală, mai nouă, 1003 volume, 12755 articole și 4963 recenzii¹⁷. O statistică întocmită de revista „Gîndirea“ privind activitatea lui Iorga, ara-

14 Idem, *Scrisori către N. Iorga*, II, Edit. Minerva, 1979, p. 421-422.

15 I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, X, București, 1940, p. 120, 130.

16 Ștefan Cervatiuc, *Nicolae Iorga și începuturile universității populare Botoșani*, în *Hierarșus-Anuar '78*, Botoșani, 1980, p. 503-511.

17 St. Ștefănescu, *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 183-184.

tă, numai pentru anul 1928 : „A publicat 45 de volume, a ținut 8 cursuri universitare, în 370 de prelegeri, apoi 52 conferințe și nenumărate discursuri în întruniri publice și la Cameră ; a ținut 12 comunicări la Academie, a scris 500 de articole, în diferite ziare și reviste ; a condus efectiv 11 publicații periodice ; a vizitat 7 țări străine, vorbind în 5 limbi și a fost primit în audiență de 3 regi ¹⁸.

La 17 aprilie 1931, Iorga a fost numit Președinte al Consiliului de Miniștri. Peste aproape două luni, el a împlinit vârsta de 60 de ani. Cu această ocazie, comisia interimară a orașului Botoșani, întrunită în ședință extraordinară, l-a declarat pe Iorga *cetățean de onoare al orașului*, expediindu-i și următoarea telegramă : „Spre cinstea și mindria vechiului și frumosului oraș moldovean, Botoșani, proclamându-vă în semn de modest omagiu și de sinceră recunoștință *primul cetățean de onoare*, vă urăm multă sănătate și mulți ani. Tot atunci, comisia interimară a hotărât ca „pe viitor, strada Liceului se va numi strada „N. Iorga“ ¹⁹.

În seara de joi, 18 iunie 1931, Iorga a fost sărbătorit de botoșăneni, în sala teatrului „M. Eminescu“. Din partea oficialităților au participat : avocatul Mihai Ciutea, prefect al județului, avocatul Ioan Missir, președinte al comisiei interimare a orașului și generalul de brigadă Nicolae Toderiță, comandantul garnizoanei. Fanfara regimentului 37 infanterie a deschis festivitatea, cu un marș. Bătrînul profesor N. Răuțu și-a amintit, cu duioșie, de fostul său elev N. Iorga, care încă din anii de liceu „se ridică un luceafăr, ale căror raze, deie-i Dumnezeu zile, vor străluci mult și departe“. Apoi tot profesorul N. Răuțu i-a trecut în revistă „succesele universitare, cunoștințele bogate din cimpul istoriei și al literaturii și darul său oratoric, cum rar s-a văzut“. Profesoara de franceză, Lucia Oprescu, a citit din opera poetică a lui Iorga, profesorul Tiberiu Crudu a prezentat cugetările lui Iorga, iar revizorul școlar Constantin Iordăchescu, l-a prezentat pe Iorga ca fost elev, la școala primară „Marchian“. Un cor, condus de Mihail Gr. Poslușnicu și cîțiva recitatori au completat programul festiv. Însă, pe vremea aceea, Iorga privea cu durere cum pe relieve scumpe — nu numai pentru botoșăneni — se apăsa pecetea nepăsării, pînă la desființare. De șapte ani, casa copilăriei lui Eminescu de la Ipotești devenise o grămadă de moloz, iar casa copilăriei lui Iorga era amenințată de aceeași soartă. Încă de la 1 ianuarie 1922, se întreba Iorga : „Oare va veni odată vremea ca botoșănenii culți să înțeleagă de ce în Apus nu este un oraș cît de mic, unde să nu se poarte cu iubire grija trecutului local ?“ ²⁰ Este locul să adaug și aici, ca să se știe, că dacă azi mai există biserica cea veche de la Ipotești, numai lui Iorga se datorește ! ; numai el s-a opus categoric, la o dărîmare, pentru care autoritățile dăduseră mai multe ordine.

18 „Gîndirea“ din iunie 1931 (număr omagial) de unde și ziarul botoșănean „Vestea“, anul V, nr. 144, de sîmbătă 20 iunie, 1931.

19 Ziarul „Vestea“, citat mai sus.

20 N. Iorga, *Trecut botoșănean*, în „Revista Moldovei“, anul I (1 ianuarie 1922), p. 1-2.

În dimineața de miercuri 29 iunie 1938, Iorga a sosit în gara Botoșani. După o scurtă vizită pe la bisericile cu trecut istoric, el s-a îndreptat spre Teatrul Eminescu, unde a deschis Congresul Ligii Culturale. Să desprindem câteva rinduri, din amintirile poetului George Lesnea, sosit atunci la Botoșani, din dorința lui Iorga, care voia să-l cunoască. „Am ajuns în sala de conferință, cu mare întârziere. Profesorul Iorga tocmai se întreținea de pe scenă, cu asistența. Era formidabil. Lascarov Moldoveanu m-a luat de mină și m-a dus pe scenă. Iorga m-a întrebat : „Te numești George Lesnea?“ — „Da“. M-a îmbrățișat și m-a sărutat. După terminarea conferinței, m-a luat într-o plimbare prin oraș : „Hai, să vezi casa unde am locuit!“ Cînd am ajuns acolo, am găsit un cizmar. Acela s-a ridicat, s-a șters pe miini și i-a sărutat mîna lui Iorga...

La prînz, în parc, s-a organizat un banchet cu 1.000 de tacîmuri. S-a întîmplat să întîrzii puțin. Am mai găsit cîteva locuri libere, într-un colț. După cîteva minute, a venit un om, cu un aparat de fotografiat și ne-a întrebat : „Cine este domnul George Lesnea?“ „Eu“. „Domnul profesor Iorga vă poartă la dîmnealui“. Iorga păstrase două locuri, pentru noi. Soția mea s-a așezat în dreapta profesorului, eu în fața acestuia. Pe masă erau sticle de *Monopol*, pline cu vin alb. Iorga a spus : „Domnilor, vin roșu n-aveți? Din cel din care beau numai voievozii“. Apoi am mîncat din aceeași găină, cu Iorga“²¹.

Către seară, Iorga a vizitat Ipoteștii, unde se executau construcții noi, în cinstea lui Eminescu, pentru care și Iorga contribuise bănește, încă din februarie 1937, prin lista de subscripție publică, deschisă de el, în ziarul „Neamul românesc“. A regretat mult dărimarea casei, în care a copilărit Eminescu, dar — a zis el —, „vina este a cui a săvîrșit acest act de vandalism, din nenorocire prea obișnuit, într-o societate lipsită de pietate“. I-a plăcut stilul în care a fost construită biserica cea nouă — „biserica lui Eminescu“ —, însă l-a întristat starea de dărăpănare, în care ajunsese biserica cea veche.

Seara, tîrziu, Iorga s-a înturnat la Botoșani, unde încă nu începuse festivalul artistic-muzical, din sala teatrului Eminescu. Luînd cuvîntul el a spus cîteva cuvinte, despre *Cum nu trebuie înțeles Eminescu* și a cerut să i se studieze manuscrisele, ca să ni se deie adevăratul Eminescu. „S-a cam repezit în Călinescu“ — mărturisește George Lesnea, în aceleași amintiri fugare, pe care le-am menționat mai sus.

A doua zi, după festivitatea de premiere a elevilor fruntași, de la școlile primare și secundare din oraș, la ora 11, însoțit de o parte din congresiștii urcați în 20 de automobile, Iorga s-a îndreptat spre Coșula. Cine ar fi bănuît atunci, că aceasta va rămîne *ultima* vizită a lui Iorga, la Botoșani? De aceea consider că nu vor părea de prisos două adrese oficiale, pentru acoperirea unor cheltuieli, legate de această vizită.

Cu adresa nr. 18962 din 7 iulie 1938, Chestura de poliție arăta prefectului că „pentru măsuri de ordine, în zilele de 29 și 30 iunie a.c. s-au

21 „*Luceafărul*“, anul XVIII, nr. 46, sîmbătă 15 noiembrie 1975, p. 3.

consumat 80 litri de benzină și 4 kg. ulei, plătindu-se și 1200 lei, pentru automobilul 29 BT, care în zilele arătate a transportat echipa de poliști, ziua și noaptea, pe urma d-lui consilier regal N. Iorga, pentru supraveghere și măsuri de ordine, socotindu-se câte 600 lei pe zi²². Prefectul, colonel D. Craiu, a scris în rezoluție : „a) Benzina, din fondul respectiv, b) Mașina, din fondul Serbării“ (sic !).

A doua adresă, din 11 iulie 1938, primită de la Primăria comunei Coșula, însoțea un borderou de cheltuieli făcute, „cu ocazia venirii d-lui prof. N. Iorga“ : 4 kg. sirmă subțire, pentru coroane, lei 112 ; 3 kg. cuie mari și mici, lei 66 ; 22. oale tricolor, lei 60 ; două căruțe pentru adus frunze de stejar, 90 lei ; 3 cutii pionieze, lei 20 ; 9 pui pentru masă — la spital, lei 200 ; 12 pui pentru masă — la școala Coșula, lei 240 ; 4 cutii sardele, lei 68 ; zece litri vin, lei 160 ; zece piini albe, lei 80 ; 4 kg. brinză caș, lei 80 ; Muzica : Subcentrul premilitari a organizat jocuri naționale, cu premilitarii, conduși de slt. rez. D. C. Ciupercă, comandantul subcentrului Coșula, lei 200. *Total lei 1376.*

Rezoluția prefectului : „Momentan nu avem fonduri“²².

Casa în care a copilărit „primul cetățean de onoare al orașului Botoșani“ chiar dacă se află pe strada *Neculai Iorga*, a fost lăsată să se dărîme literalmente. Iorga nu putea cerși, pentru ea, atenția cuvenită. Cînd Iorga a fost asasinat, în mod atît de odios (27 noiembrie 1940), drapelele de doliu de la 47 universități din lume s-au aplecat în bernă, pentru a saluta un savant român, cu renume mondial. Viața sa, luată ca exemplu, ne obligă să salutăm cu respect nașterea oricărui copil din lume, pentru că nu știm ce om mare poate deveni.

Să trecem în revistă colecțiile de documente botoșănene, cercetate și publicate de N. Iorga, precum și studiile sale de istorie botoșăneană. Începutul l-a făcut o telegramă, prin care Alexandru Callimachi, proprietarul moșiei Stîncești, îl anunța pe Iorga, că-și ia asupra-și toate cheltuielile, pentru tipărirea celor două volume, din *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821)²³. „Pe binefăcătorul Alex. Callimachi — mărturisește Iorga — nu-l văzusem niciodată, cu el n-avusesem nici o relație, nici o atingere“. Din ediția aceasta, Callimachi n-a reținut decît cîteva exemplare, pentru prieteni. Apoi, prin grija lui Iorga și cu cheltuiala tot a lui Alexandru Callimachi au fost tipărite, în anii 1902 și 1903, *Documentele privitoare la familia Callimachi* — două volume mari de peste 1600 de pagini, cu 2916 documente. Au fost tipărite separat 189 de documente, cu titlul : „*Documente relative mai ales la Botoșani și împrejurimi, din colecția D-lui Al. Callimachi*“²⁴. În legătură cu familia

²² *Arhivele Statului Botoșani*, fondul Prefectura județului Botoșani dosarul 117/1938, „Ordonanțe de plată din bugetul județului, pe anul 1938/1939“, nepaginat.

²³ Vezi mențiunea lui N. Iorga, în prefața sa la *Studii și documente*, vol. VII, București, 1904, p. 5 și în *O viață de om, op. cit.*, p. 301.

²⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V (1903), p. 209-230.

Callimachi, Iorga a mai scris *Cartea neamului Calmăș din Moldova, zis Callimachi* — 72 de pagini²⁵, cu câteva completări ulterioare²⁶.

Altă achiziție, de 200 de documente, a făcut-o din colecția lui Grigore Goilav. Și din acestea a publicat separat 127 de documente, sub titlul „*Documente botoșănene*”²⁷. Apoi 222 documente, din „*Documentele ramurii Canta, a Cantacuzinilor moldoveni*”²⁸, apoi o parte *Din condica Delenilor*, dată de Ghica-Deleni²⁹ și alte documente de la familia Cananău, fosta proprietară a moșiei Corni³⁰.

În anul 1905, Iorga a tipărit, la editura Minerva, o broșură de 32 de pagini, intitulată „*Inscripții botoșănene*”, cu o prefață despre istoria Botoșanilor. Broșura are următoarea dedicație : „La toți ai mei care au trăit și au murit în Botoșani, orașul nașterii mele”. Prefața, cu titlul *Cîteva cuvinte despre Botoșani*, ocupă în broșură 14 pagini, după care urmează inscripțiile copiate de la bisericile din orașul Botoșani și inscripția de la biserica curții din Stîncești. Prefața aceasta cu cîteva mici adaosuri, a fost retipărită în volumul său. *Istoria românilor în chipuri și icoane* (Craiova, Edit. Ramuri, 1921), însă cu un titlul nou : *Un oraș românesc : Botoșanii*, ca să arate că nu era de acord cu pretenția lui Grigore Goilav, cum că toate orașele din partea de răsărit a Europei, ar fi fost întemeiate de armeni³¹. Ideile principale din acest studiu au fost folosite de Artur Gorovei, în *Monografia orașului Botoșani*, redactată de el, iar Tiberiu Crudu a trecut studiul în întregime, fără modificări, în volumul *Botoșanii în 1932 — schiță monografică*.

În luna octombrie, 1908, Iorga a găsit, în pod la mănăstirea Coșula, manuscrisul unei traduceri după „*Istorie ce (a) veche și de multe feluri a marelui învățătoriu Irodot* — de fapt copia făcută în 1816, de „Ion, ficiorul lui Tudurii Blănariulu denu Botoșani”, după altă copie „vlet 7254 iulie 24” — deci din 1746, care și aceea a fost făcută după prima traducere a lui Herodot, în românește, de către Evstratie biv tretii logofăt, prin anii 1645—1646. Valoarea acestui manuscris nu este numai istorică, fiindcă cuprinde opera lui Herodot în întregime ; de foarte mare valoare este și pentru faptul că cei doi copişti (din 1746 și 1816) au păstrat întocmai forma traducerii din anul 1645 și n-au ştirbit inestimabila bogăție a locușunilor noastre, care se vorbeau în Moldova, cu un secol înainte de vremea

25 Idem, *Cartea neamului Calmăș din Moldova, zis Callimachi*, Vălenii-de-Munte, 1910.

26 N. Iorga, *Scrisori private ale familiei Callimachi și Cananău*, în *Studii și documente*, vol. XXI (1911) ; N. Iorga, *Încă un act privitor la tatăl lui Ion Vodă Callimachi*, în „*Revista Istorică*” (1931), p. 299-300 ; N. Iorga, *La istoria Callimachilor*, în „*Revista istorică*”, anul XVIII (1932) p. 215-216.

27 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII (1904), p. 102-121-151.

28 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII (1904), p. 175-265.

29 Ibidem, p. 359-368.

30 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XI, p. 73-84.

31 Gr. Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, București, 1909, p. 7 — Extras din „*Revista de Istorie, Arheologie și Filologie*”, vol. X (1909), fascicula de pe trim. al II-lea.

lui Neculce. De aceea și copiii menționează că s-au ocupat de această carte, „pentru dulceața cuvintelor“³².

Urmează un studiu despre *Breasla blănarilor din Botoșani*³³, apoi *Insemnări de cronică* ale boierului botoșănean Ion Lupașcu, dintre anii 1788 și 1806³⁴, apoi paginile de *Trecut botoșănean*³⁵ și două articole despre Mănăstirea Coșula³⁶.

Merită să fie măcar amintită aici scurta prefață, scrisă de N. Iorga, în anul 1937, cu creionul, pe o carte poștală, pusă pe genunchi, în timp ce automobilul îi staționa pe o stradă din București. Prefața a fost scrisă pentru admirabila carte, *Fata moartă*, a botoșăneanului Ioan Missir. Cartea a fost premiată, în același an, de Academia Română și de Societatea scriitorilor români. În primii șapte ani, ea a fost tipărită în cinci ediții, în ultimii treisprezece ani încă în două ediții și sigur că s-ar mai cere.

În anul 1926 a ieșit de sub tipar *Monografia orașului Botoșani*, scrisă de Artur Gorovei, cu cheltuiala Primăriei orașului Botoșani. În recenzie pe care Iorga a scris-o asupra acestei monografii³⁷, el nu și-a arătat vreo nemulțumire, dar la 11 decembrie 1927, când a conferențiat la Botoșani despre „Ce este un oraș?“, a reproșat că pentru o treabă de istorie, edilii botoșăneni au angajat un folclorist. „Eu — a zis Iorga — nefiind un excelent folclorist ca amicul meu d. Artur Gorovei, n-am avut plăcerea de a fi rugat a sorie istoria Botoșanilor. Aștept momentul când, fiindcă nu mă ocup cu folclorul, m-ați însărcina cu studii folclorice“³⁸.

În recenzia sa, Iorga a remarcat că „partea istorică a acestei „monografii“ este relativ puțin întinsă și ea va trebui reluată pe alt plan“. Fără a arăta cum trebuie să se prezinte monografia „pe alt plan“, el a dat în continuare o lungă listă de documente botoșănene, nefolosite de Artur Gorovei și aflate în volumele V, VI, VII și XIX, din colecția sa de *Studii și documente*, apoi alte documente aflate în colecția *Uricariul*, a lui Teodor Codrescu, în colecțiile lui Gh. Ghibănescu, în *Arhiva istorică* a lui B. P. Hașdeu și în colecția de documente de la Academia Română. Dar înainte de acea istorie a Botoșanilor „pusă pe alt plan“, Iorga voia să vadă un *Codice botoșănean*, care să cuprindă toate documentele acestui oraș, puse în ordine cronologică, unele chiar în fotocopie, însă codicele

32 N. Iorga, *Herodot*, Vălenii-de-Munte, 1909.

33 N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani, cu catastihul și actele ei și cu stampe*, Editura Socec, 1911, 34 de pagini.

34 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXII, p. 53-60.

35 N. Iorga, *Trecut botoșănean*, în: „Revista Moldovei“, anul I, nr. 9 (1 ianuarie 1922), p. 1-2.

36 N. Iorga, *Mănăstirea Coșula*, în Buletinul Com. Mon. Ist. an XIX (1926), fascicola 48, p. 70-73.

37 N. Iorga, *O carte despre Botoșani*, în „Revista istorică“, Vălenii-de-Munte, iulie — septembrie 1926, p. 186-193.

38 N. Iorga, *Două conferințe istorice*, Vălenii-de-Munte, 1927, p. 4.

să fie întocmit de botoșănenii înșiși ! Încă din anul 1926, scria Iorga : „Acest *Codice* se așteaptă de prea multă vreme“.

De atunci au mai trecut cincizeci și patru de ani, iar *Codicele* tot nu s-a făcut ! Ar trebui să apară careva cu inițiativa și cu o hotărâre susținută, pentru întocmirea aceluia *Codice*, și numai după aceea să se poată scrie, temeinic și documentat, monografia orașului Botoșani. Iar fiindcă pînă acum Iorga a publicat cele mai multe documente botoșănene, *Codicele* și viitoarea *Monografie a orașului Botoșani* să fie închinată memoriei sale.

Botoșănenii culți și-ar putea arăta astfel sincera lor admirație față de marele Iorga, care a dovedit lumii întregi că „nasc și la Moldova oameni“.

NICOLAE IORGA ȘI GALAȚII

ION ALDEA

Favorizat de o aleasă poziție geografică — orașul Galați, principală poartă la Dunăre a Moldovei — se proiectează pe imaginea de ansamblu a istoriei poporului român ca un complex de factori, cauze și consecințe, pe el interferindu-se fapte cu rezonanță istorică, oameni, idei, resurse și importante drumuri comerciale¹. Învecinat cu Dobrogea și Muntenia, „Galații se ridică în secolul al XIX-lea“, ca un veritabil bastion al luptelor pentru unirea și independența românilor. „Cînd de pe cele două maluri ale Milcovului — spunea Alex. Vlahuță în a sa „*România pitorească*“, pornesc glasuri de frați să cînte : „Hai să dăm mîină cu mîină / Cei cu inima română“, Galații ne dau pe Costache Negri, unul din cei mai învăpăiați apostoli ai Unirii, (...) și (...) pe Alexandru Ioan Cuza², urmați an de an de alți corifei ai științei și culturii naționale. Gîndind la aceasta, pe drept cuvînt Alex. Graur avea să afirme : „Constatăm pe bază de documente, că o bună parte din oamenii mari ai țării, care au jucat roluri de frunte în istoria culturii noastre, au fost din Galați, sau au luat acolo“³. Între aceștia îl putem situa și pe marele istoric Nicolae Iorga, care s-a legat de oraș, prin numeroasele sale prezențe, simțindu-se la Galați, ca fiind „în adevăr în Moldova, în țara cheltuielilor fără socoteală“⁴. Așezarea de la Dunăre cu întregul ei edificiu social-economic și cultural apăsarea marelui Iorga ca un revers al Moldovei „pe care a împodobit-o și a sărăcit-o cea mai fină din aristocrațiile risipitoare ale orientului“, de la care protipendada gălățeană a preluat cu bună știință „vechiul obicei al luxului ales, iubirii pentru plăceri scumpe, poeziei unei vieți ușoare, trîmbițată cu stridentă de presa locală, atunci cînd însera la anunțurile din „lumea bună“, balurile somptuoase urmate de concursuri de frumusețe pe care același N. Iorga, nu scăpa prilejul — de cîte ori are ocazia — de a le pune în antiteză „cu murdăria locurilor unde muncește din greu multă gloată săracă“.⁵

1 Județul Galați pe scara timpului, Galați, 1972.

2 *Idem*, p. 79.

3 Dicționar bibliografic „Cultura, știința și arta în județul Galați, Galați, 1973, p. 5.

4 Nicolae Iorga, „România cum era pînă la 1918“, vol. II, Ed. Minerva, Buc., 1972, p. 279.

5 *Ibidem*.

De numele marelui istoric se leagă atestarea documentară a oraşului dunărean.

Cercetînd numeroase izvoare, preluînd ştiinţific informaţii despre oraş de la M. Costin, D. Cantemir, Gh. Asachi, Vasile Pârvan, Bogdan Petriceicu Haşdeu, I. Nistor, Ion Bogdan, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga datează aşezarea din sudul Moldovei „nu mai veche de secolul XV, cînd a existat la această cotitură a Dunării, ca debuşeu sau tîrg de pescari sub numele de „Satul lui Gălaţ, sau „Galac“ cum îl numeşte cronicarul Miron Costin, iar pe vremea fiilor lui Alexandru cel Bun era prin acest ţinut „morile Covurluiului“.⁶

Îndreptîndu-şi paşii şi gîndurile spre Galaţi Nicolae Iorga nu urmăreşte numai un capriciu sentimental — ce-l îndemna deseori spre călătorii, prin cele mai îndepărtate şi nepătrunse colţuri ale meleagurilor locuite de români, ci şi un interes de a se documenta consemnînd cu exactitate şi argumentare ştiinţifică, de erudit cercetător al trecutului istoric al neamului său, importante pagini de istorie a oraşului din primele decenii ale secolului XX.

Dacă ştirile vremii atestă Galaţi drept „un oraş fermecător“, „perlă a Moldovei“, „Amsterdamul şi Veneţia Mării Negre, însemnările lui N. Iorga au darul de a înlătura vălul ce acoperă cu un nimb aureolat tihna „lumii bune“, realizarea imaginii unui Galaţi, unde, „în mare parte — spune istoricul —, farmecul ce se desface din el sau în care i se scaldă clădirile de eleganţă îngrijită“, poate fi în contrast cu realitatea înconjurătoare, „ziua, mai ales, aşa o zi fără soare, cu cerul apăsător de cenuşii“.⁷ Odată împrăştiată „o bună parte din cocheta iluzie“⁸, creată de imaginea sa nocturnă, oraşul respiră aerul de tăcută revoltă prin „băcăniile“, cafenelele, cofetăriile, locurile unde se mănîncă şi de unde se cumpără ale mîncării, tainţele în care lucrătorii obosiţi îşi învăluie necazul vieţii cu fumul ţigărilor ieftine şi aburii vinului prost“.⁹

Imaginea continuă cu alte clişee sociale redată cu claritate de Nicolae Iorga în care antiteza surprinde deopotrivă bogăţia şi sărăcia, problemă pe care istoricul o vede necesară a fi „pusă din punct de vedere omenesc, muncitoresc în special... Iubim această muncitorime — care la Galaţi, arăta Iorga, trăieşte printre „ruine, case părăsite, colţuri de buruiiană murdară bălţi cu apă clocită“¹⁰, căci ştim şi noi ce e munca grea şi dulce. O iubim pentru ce e azi; o iubim pentru făgăduielile ei de viitor. O iubim pentru partea din viaţa acestui popor care trăieşte în ea“.¹¹ De aceea, la el paralelismul existenţei sociale a celor două lumi din oraş: bogaţi şi săraci, îşi află reflectarea atât în „aleea luminoasă“, ce nu-şi găseşte, prin lungimea ea şi prin egalitatea luxului ei de bun gust, pereche în nici un alt oraş din ţară şi în străzile cu imobilele „lumii bune“

6 Gh. N. Munteanu-Bîrlad, „Galaţi cu 35 vederi în text, harta ţinutului şi planul oraşului“, Galaţi, 1927, p. 25-28.

7 N. Iorga, *lucr. cit.*, p. 279

8 *Idem*, p. 281.

9 *Ibidem*.

10 *Idem*, p. 280.

11 „Neamul Românesc“, nr. din 27 decembrie 1919.

de tipul celeia din desenele lui Laurens „o splendidă vedere a Străzii Mari din Vechiul Galați”¹², cât și în imaginile dinspre port... pe străzi urite... unde nu e vioiciune, nici veselie”, sau de pe străzile laterale ce se urcă de cele mai multe ori cotind și răspîndesc duhori scîrboase”.¹³

Universul citadin al urbei gălățene, conturat de Nicolae Iorga, este completat de aspectul sărăcăcios de construcție al prăvăliilor înghesuite în centrul orașului „a căror arhitectură ecletică nu le coboară, „așa de trivial de jos ca maghernițele din strada Lăpușneanu a Iașului, sau acela din partea Căii Victoriei ce este în fața Ministerului de finanțe”¹⁴, însă continuarea lor „pe o stradă... rău îngrădită de căruțe și prăvălioare ținute de români săraci”...¹⁵, le transformă în niște inestetice „moșinoale”, care în deal se răresc, dînd spre virful acestuia imaginea unei „cîmpii goale, acoperită de buruienile veștede”¹⁶ și vederea spre marea întindere de apă a Brateșului „de care — ține să sublinieze istoricul, legenda a legat numele lui Petru Vodă „pescarul”,¹⁷ astăzi o apă „fără luntrii”, la malurile căreia „subt recele oer de plumb... în gropi — numai — femei foarte sărace, în polcuțe și rochii de cit, culegînd buruiene”, dă imaginea unei oarecare ocupații umane¹⁸. Imaginea se continuă prin „cocioabele... cu dușumea de lut și lampa de petrol”, unde locuitorii, din zi în zi tot mai sărăciți, sufocați de marea mizerie ce gîtuie parcă „bătrînul oraș, care și-a pierdut trecutul”, fără nici o speranță în prezent și neîncercător în viitor”¹⁹, se pregătesc să dea riposta cuvenită rezelor orînduiei gîndite și puse în aplicare de „lumea bună”, consecință firească a indifferenței unei societăți condusă de veroi afaceriști, dublați de o zguduitoare ingratitudine, nu numai față de actul creației materiale ci și de cel al trăirilor spirituale căreia i-au căzut victimă șase dintre soritorii lui : C. Bour, V. Cosmin, Traian Anghelovici, Sterian Druga, Barbu Nemțeanu și Constantin Z. Buzdugan — autorul traducerii în limba română a „Inter-naționalei”²⁰.

Imagini asemănătoare rezervă Iorga și restului localităților județului Galați, consemnate pe aceleași considerente de ordin social economic și edilitar alături de cele ale orașului de reședință.

12 Nicolae Iorga „Francezii vechi în Dobrogea și Moldova”, în „Neamul Românesc”, nr. 90, 23 octombrie 1926.

13 Nicolae Iorga, „România cum era pînă la 1918”, vol. II, Ed. Minerva, Buc., 1972, p. 280.

14 Ibidem.

15 Idem, 183.

16 Ibidem.

17 Ibidem.

18 Ibidem.

19 Idem, p. 282.

20 Universul, An XLVIII, nr. 323, 24 dec. 1939 ; A.S.B., fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară dos. 5, 1930, f. 173-174. Într-o telegramă din 7 decembrie 1930, expediată de C. Z. Buzdugan, „fost avocat al statului” lui C. Dimitrescu — secretar particular al regelui, acesta arată „toleranța criminală a autorităților care „au sustras destinației fondurile pensiei, ajutor(ul social n.n.) întrebunțîndu-le contra legii... cointeresări veroase, refuzînd ajutorarea avocaților bătrîni, invalizi, săraci. Invalid de ambii ochi, după o viață de muncă și cînte solicit intervenție, anchetă, deschiderea acțiunii publice, dreptate, anchetă parlamentară”.

Dovedind reale calități de fin observator cu remarcabil simț al obiectivității într-o lume a contradicțiilor sociale puternice confruntată de cele mai multe ori cu realitatea însăși, Nicolae Iorga îmbină sintetic, în conținut și stilizat în exprimare elementele de relief ale județului de formă geometrică cu laturi insumind întinderi de apă; Prut, Brateș, Dunăre, Siret; — zonă deluroasă ale cărei linii largi se taie între ele în partea de răsărit străbătută „de creștături foarte adânci, brazde veșnice ale unei vechi arături sălbatice“ în timp ce în partea opusă, spre Siret, „lutul și nisipul dealurilor“, fac imposibilă viața vreunei plante în afară de „mărunta iarbă negricioasă pe care o pasc oile“²¹. Regiune cu umiditate redusă, cu „pământuri aride și sărate“, localizând „porumbul slăbănog, ofilit și îngălbenit pe alocuri, foile largi, foarte verzi ale tutunului, așezat în cinci șiruri, cinepa stufoasă, câte un pîlc de orz cu paiul scurt“²², nu reușește nici pe departe să asigure necesarul minim pentru existența de zi cu zi a locuitorilor ei, a căror stare de spirit o află Nicolae Iorga, în drum spre mănăstirea Adam, de la „un funcționar care se plînge de lefa prea mică, de legile prea puțin practice, de nevoia de a înșela și de a minți pentru a-și păstra o situație și de neputința de a trăi cu un venit așa de mic“²³. În plus, surprinde în altă însemnare de a sa N. Iorga, „anilor de război județul Galați le-a dat tribut uman incalculabil constînd din victimele numeroaselor epidemii cu întregul cortegiu de consecințe“. În comuna Tepul „copii se nasc fără unghi și nu se pot dezvolta. Lipsa de hrană e generală. Țăranii au vîndut și puținul ce-l mai aveau“ situație explicată cu prisosință de „pustirea bolilor rele și de mizeria populației“²⁴ greu încercată de-a lungul întregii sale existențe sociale.

În sfîrșit o ultimă preocupare manifestată de N. Iorga pentru activitatea culturală a județului din sudul Moldovei. Pătrunzînd în esența realităților social economice ale orașului istoricul surprinde adevărata medalie a situației de multe ori improprie dezvoltării spirituale, libere a tuturor locuitorilor săi, viața artistico-culturală a urbei de la Dunăre în special și a județului în general rămînînd de cele mai multe ori apăsător unei mărunte „adunături de înavuțiți din așa zisa lume bună“. Între aceștia se remarcă o minoritate de credincioși de rit catolic, al căror lăcaș de cult este poate cel mai semnificativ monument de arhitectură, în orașul căruia „îi lipsesc bisericile mari“²⁵, putîndu-se afirma pe drept cuvînt „Galații sînt în adevăr, un centru al propagandei catolice“²⁶, ziarele vremii vorbind adesea „de cuceririle de suflete și cuceririle de averi și de moștenitori săvîrșite de răpărețele călugărite ale Maicii Domnului de pe Sion (Notre Dame de Sion)“²⁷. Dar marea majo-

21 N. Iorga, „Drumuri și orașe din România“, Buc., Ed. Minerva, 1904, p. 210.

* Prezentul studiu are în vedere limitele de astăzi ale județului constituit din fostul județ Covurlui și o parte din fostul județ Tecuci.

22 Nicolae Iorga, *lucr. cit.*, p. 208.

23 *Idem*, p. 209.

24 *Idem*, *Memorii*, vol. I-II, f.a., p. 218.

25 *Idem*, „Drumuri și orașe din România“, Buc., Ed. Minerva, 1940, p. 230.

26 *Idem*, *lucr. cit.*, p. 281-282.

27 *Ibidem*.

ritate a locuitorilor depășesc stadiul de a fi exponenții unui „popor care nu se cunoaște pe sine și nu-și cunoaște țara“, lucru afirmat de multe ori în conferințele pe care N. Iorga le ține la Galați²⁸. Vorbindu-le despre „Români și pământul românesc“, în nenumărate rânduri le-a insuflat dorința de a lupta, de a fi liberi și nu supuși altora, de a face județul lor un veritabil bastion al luptei pentru unitatea deplină a românilor așa cum au gândit-o revoluționarii în conciliabulele Minjinii Unificatoare sau cum stă ea înscrisă în construcția bisericii fortăreață „Precista“ — simbol al continuității și unității bimilenare a poporului român la Dunăre.

Plecind de la aceste considerente de ordin general despre gălățeni și așezările lor, însemnările lui Nicolae Iorga consemnează „o oază de civilizație“, pe care ar dori să o vadă extinsă de la Galați, în întreaga țară, „Într-un colț de Galați am văzut — spunea el — o gospodărie școlară cum nu se poate fi una mai frumoasă și mai îngrijită, admitând chiar că și aiurea inteligența, bunăvoința și simțul pentru cultură și nevoile morale ale poporului ar fi putut da același rezultat ca la școala soților Pașa“. De aceea găsește nimerit să facă în paginile „Neamului Românesc“, o popularizare a celor găsite la Galați, dând o imagine completă a realizării celor doi institutori de la Școala de băieți nr. 6, aflată într-o „clădire cu un salon, curățită, lustruită, împodobită, înflorită, o clădire în care cum ai călcat, te simți în altă lume, o ordine și a frumuseței“, chemată „pentru a face educația casnică a copiilor care frecventează așezământul“²⁹. În acest loc al permanenței instruirii pentru viață, care, arată Nicolae Iorga, „se recomandă stăruitor, călduros, imperativ... băiețașul plecat de acasă, din cine știe ce murdară dezordine a sărăciei, din cine știe ce urit haos al neglijenței și vieții lui, din lipsă de aer, de lumină, din absența oricărei poezii simte de la cel dintâi pas în școală avantajile, binecuvântările sfintei lumini, nu ca un element de parvenire ci ca o creatoare neînsemnată a fericirii“³⁰. Privirii atente a eruditului cercetător nu-i scapă observația că „o mare și frumoasă odaie din față cuprinde Muzeul școlar“, prin ale cărui exponate „poate oferi interes și altora decât micuților care sînt puși astfel în față, nu cu singurele rânduri moarte ale manualului, ci cu lucrurile însăși“³¹.

Referindu-se la realizarea a ceea ce va sta la baza viitorului lăcaș cultural al Galațului de peste ani N. Iorga, consideră inițiativa lui Paul și Ecaterina Pașa drept „o minune a iubirii care singură e în stare a face asemenea lucruri“³². Impresionat rămîne istoricul și de modul în care cei doi institutori de la școala din strada Străjescu, nr. 10, reușesc cu răbdare și total devotament să adune obiectele de muzeu „unele din ele deosebit de interesante“, constînd din „animale împăiate anume pentru aceste colecții; pe lângă mineralele adunate — căci consemna el — se găsesc frumoase cusături din deosebite regiuni, documente, manuscrise

28 *Idem*, *Drumuri și orașe din România*, Buc., Ed. Minerva, 1940, p. V-VI.

29 N. Iorga „O oază de civilizație“, *Neamul Românesc*, Am. XIV, nr. 237, 1920.

30 *Ibidem*.

31 *Ibidem*.

32 *Ibidem*.

— unul de la un vechi dascăl grec din sec. al XVIII-lea, cu însemnările acestuia —, cărți vechi și mai ales un mare număr de monede și de camce³³.

Constatările lui Nicolae Iorga despre această preocupare a celor doi dascăli de școală de la Galați, sînt în măsură să contureze cu mai multă claritate calitatea lor de pionierat în ale muzeologiei gălățene, rezultatul depășind cu mult limitele unui muzeu școlar, lucru subliniat în continuare tot de N. Iorga : „războiul n-a trecut fără ca soții Pașa să-și facă recolta lor, care e desigur unică : se cuprind aici arme schije de bombe, elemente de uniformă, ziare, proclamații, ceea ce va familiariza atîtea generații... cu vremurile grele și mari care le-au înălțat și mărit țara.“³⁴

Încă din primele momente ale existenței muzeului, căruia i-a dedicat întreaga viață, devenind unica sa fericire, institutorul Paul Pașa avea să se adreseze la rîndul său marelui om de cultură a neamului — Nicolae Iorga, alegîndu-l ca membru de onoare al muzeului, cîntea necunoscută de aceasta prin telegrama pe care o expediază la Galați, în 21 ianuarie 1920 : „mulțumim pentru onoarea ce ne faceți. Primim cu plăcere. N. Iorga“³⁵. Era un cîștig deosebit pentru inițiativa soților Pașa care „în interesul viitoarelor generații“, găsea oportun „concursul moral al cugețătorilor, apreciatorilor și bunilor români“, idee în care persistă și în cazul atragerii simpatiei lui Nicolae Iorga față de muzeul de la Galați, desemnîndu-l să facă parte „din comitetul micului nostru muzeu“³⁶, alături de I. G. Duca, dr. C. Anghelescu, dr. I. Simionescu, Simion Mehedintzi, dr. Grigore Antipa și mulți alții, cum stă înscris în actul de recunoaștere a Muzeului Regional al Școlii nr. 6 de băieți din Galați, ca persoană morală de către Corpurile legiuitoare la 14 februarie 1923³⁷.

Reconstituirea în parte a imaginii orașului și județului Galați, așa cum l-a recunoscut Iorga, constituie o contribuție la înțelegerea mai directă, la obiect a istoriei acestuia, a realității așezărilor din sud-estul țării, așa cum poate nimeni dintre marile personalități ale științei și culturii românești, nu a reușit să contureze. Marele istoric român, consemnînd date despre Galați, păstrează o deplină obiectivitate chiar dacă pe alocuri reprezintă un studiu de curiozitate dar de certă valoare științifică cu solide argumentări documentare.

NICOLAE IORGA ET LA VILLE DE GALATZ

Résumé

Par l'emploi des informations d'archive, l'ouvrage essaye de présenter quelques aspects se rapportant à la ville et au département (district) de Galatz, tels qu'ils sont présentés par le grand historien Nicolae Iorga. Dans les premières deux décennies du vingtième siècle.

33 *Ibidem*.

34 *Ibidem*.

35 Arhiva Muzeului județean de istorie Galați, fond. 1 „Paul și Ecaterina Pașa“, Telegrama, nr. 249 din 21 ian. 1920.

36 *Idem*, Corespondență Paul Pașa către Nicolae Iorga, copie, nr. 148 din 30 octombrie 1919.

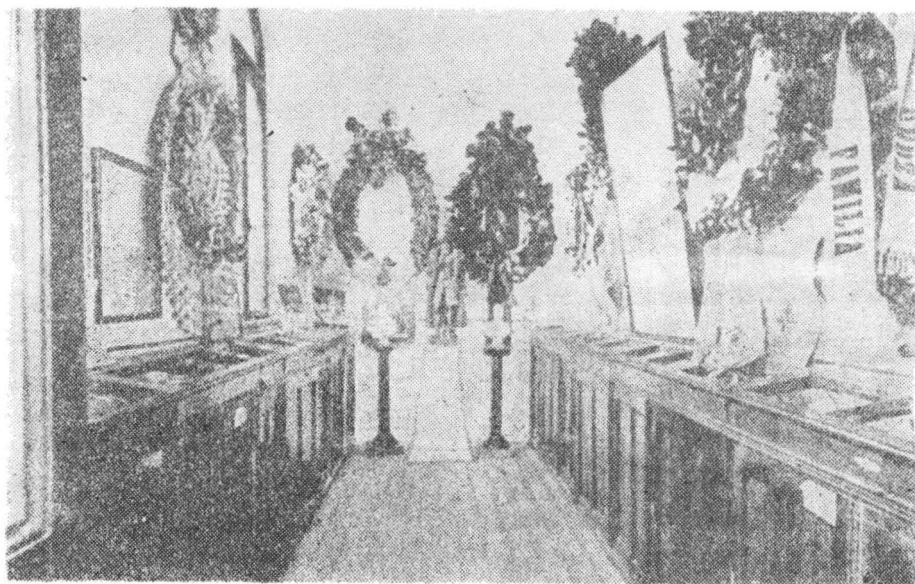
37 Monitorul Oficial nr. 256 din 27 februarie 1923.

Pl. I — Fig. 1 — Nicolae Iorga — fotografie din 1928 oferită Elizei Similache din Vălenii de Munte, soția lui Ion Similache fost subprefect de Covurlui.

Fig. 2 — Paul şi Ecaterina Paşa — institutori, fondatori ai Muzeului de istorie
Galati, 1913.

Pl. II. — Fig. 1 — Aspect din Muzeul școlar al institutorilor Paul și Ecaterina Pașa.

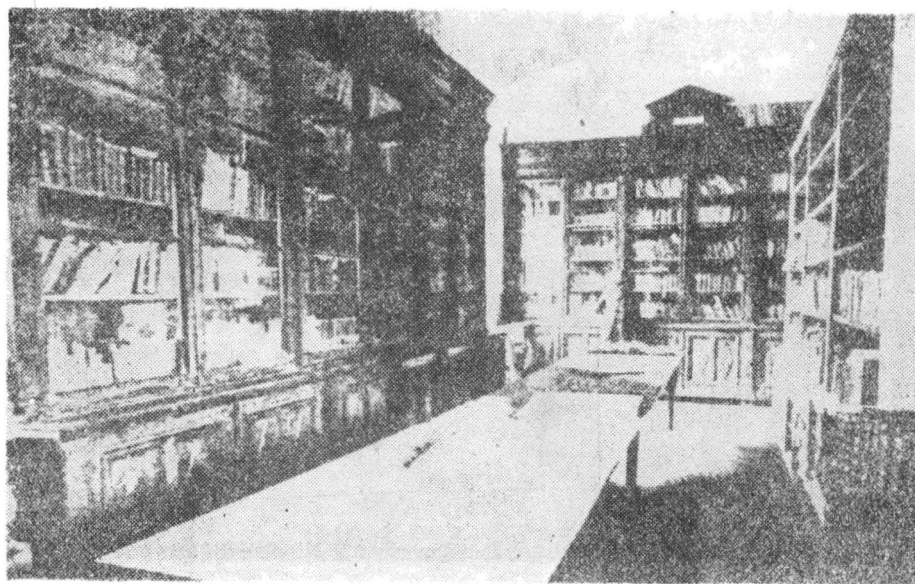

Fig. 2 — Sală de lectură a Bibliotecii „V. A. Urechia”.

Pl. III — Fig. 1 — Strada Domnească astăzi B-dul Republicii.

Fig. 2 — Strada Mavramol, astăzi strada Nicolae Bălcescu.

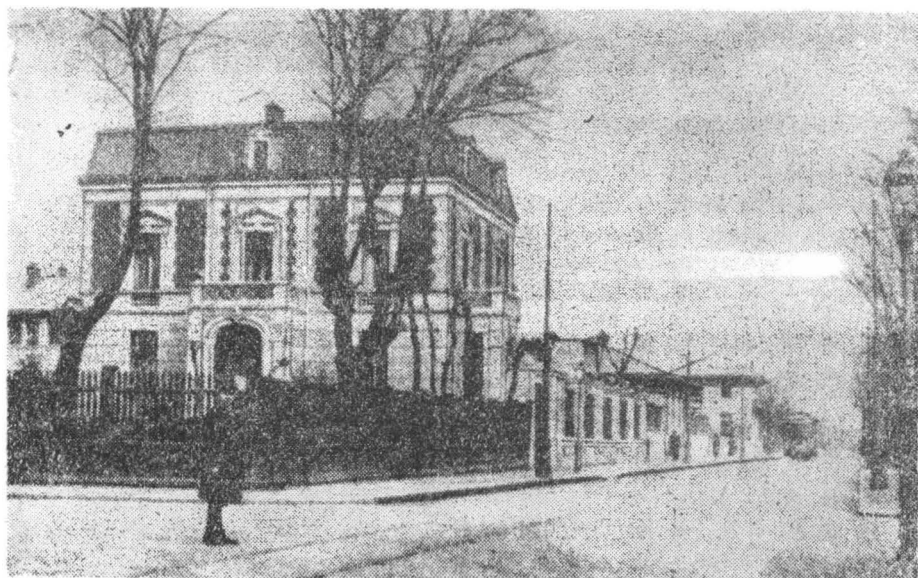

Fig. 3 — Strada Gării.

**Pl. IV — Fig. 1 — Vedere generală a orașului Galați
la începutul secolului XX.**

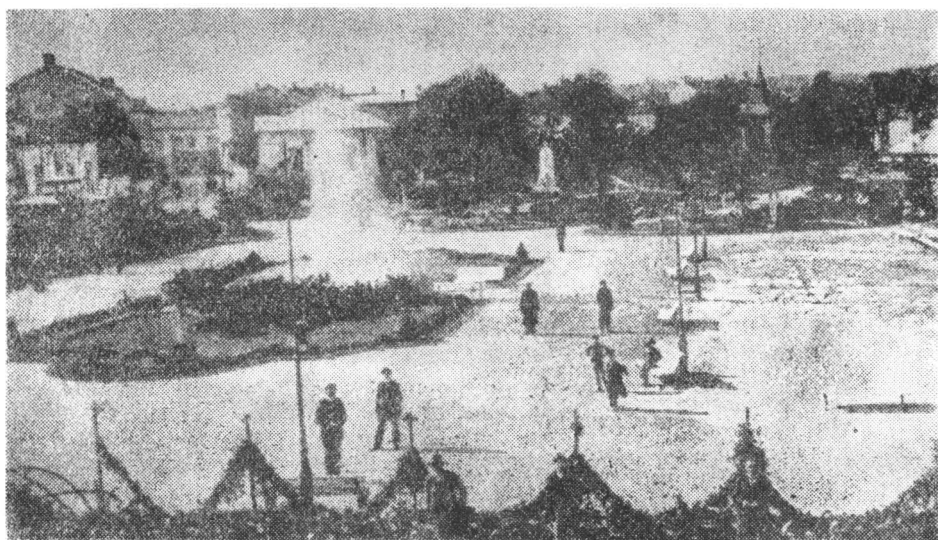

Fig. 2 — Parcul municipal al oraşului Galaţi cu statuia lui Mihai Eminescu, dezvelită în 1911.

ITINERARIU ISTORICE

DIN BOTOȘANI, PE ÎNTREG GLOBUL

FRASIN MUNTEANU-RIMNIC

Moto : „Fiecare loc de pe pământ are o poveste a lui, dar trebuie să tragi bine cu urechea ca să o auzi, și trebuie și un dram de iubire ca s-o înțelegi“.

Trecut-au patruzeci de ani de la acea zi întunecată 28 noiembrie 1940. Uciderea mișească a lui Nicolae Iorga e un capitol tragic al istoriei noastre.

Nicolae Iorga a fost una din cele mai luminoase figuri ale secolului în care trăim. Un geniu larg cuprinzător ; a îmbrățișat cele mai diverse și multiple domenii ale culturii umane. Un critic reputat îl înfățișa în anul 1911 : „O impetuoasă energie în mers. Și nu merge pe un singur drum pretutindeni, își trimite prelungirile. E o neîncetată suire triumfală“.

Această energie în mers s-a făurit nu numai din cercetările și studiile, ci și din neobosita pasiune de a călători.

Întocmai acelor filozofi peripaterici ai Vechii Elade, ale căror discuții — din care țîșnea lumina — se petreceau numai umblînd mereu printre coloanele din grădinile lui Akademos.

Nicolae Iorga prin drumurile lui lărgiște hotarele acestei grădini a spiritului uman.

Plecat la drum cu antenele științei, călătorea și în istorie și pe pământul celor care au făurit istoria.

Această forță izvora dintr-o memorie fenomenală și o pătrundere neobișnuită, dar și din experiența vieții reale, pe care el o considera capabilă să aducă istoriei un înțeles mai adînc. În fiecare drum, el căuta noi și active stimulente, acumulării de știință, de idei, de etică socială și națională ; verifica datele trecutului, găsea prodigios altele noi și mai afla dintre, alte temeuri de dreptate istorică, de radiere a ideilor sale în umanitate.

Viața istoricului este ea însăși o istorie vie în desfășurarea ei. Nicolae Iorga se trăgea dintr-un neam cu vechi deprinderi cărturărești, străbunii lui au fost și ei călători.

La 4 ani și jumătate, copilul Nicolae Iorga călătorea cu mintea dincolo de pereții casei girboave, pătrundea în universul descoperit în primele lui cărți, și cu incursiuni în trecutul Moldovei. „Multe drumuri am făcut pe atunci și oameni mari au fost uneori acei care m-au îndreptat la dinsele...“ — ne mărturisește mai târziu.

La vîrsta fragedă, Nicolae Iorga a călătorit în lume prin cărți și apoi a călătorit în viață, creînd cărți.

Într-o zi de aprilie înflorit, în 1890, proaspătului licențiat în Iași, i se deschid și porțile străinătății. Cunoștea limbile clasice, ca și cele mai

răspîndite limbi moderne. Ce armătură puternică pentru un călător, în largul lumii, la vîrsta de 18 ani. Pleacă în Italia... a ajuns într-o seară în lumea de umbre și soapte a Venetiei.

Pornește pe drumurile europene, cu oprire în centrele de puternică iradiere culturală.

Pe o ceață deasă de toamnă, sosește în Parisul veacului trecut, unde nu cunoaște decît studiul inversunat. Diplomat al Școlii de Înalte Studii din Paris, trece la Leipzig, unde își ia un doctorat în litere și filozofie.

Nicolae Iorga revine în țară, unde s-au succedat două concursuri celebre, care i-au recunoscut meritele reale ale tînărului istoric; la 1 noiembrie 1894, ține prima lecție de deschidere la Universitatea din București. Profesorul avea vîrsta de 23 de ani.

În vechea Romînie, Nicolae Iorga a fost unul dintre învățații care prin lungi și costisitoare călătorii a căutat să cunoască țărînimea noastră. Pe cîte drumuri anevoioase și în ce vremuri grele a intrat cu cuvîntul viu în colibe sărăcicioase... „n-a fost povîrniș de deal, n-a fost colț de lume să nu fi pătruns“. Captivantele și instructivele note de drum: „Sate și mănăstiri“, Țiguri și orașe, „Neamul Romînesc din ardeal și Țara Ungurească“. Volumele alternează cu masive tomuri de documente. „Istoria romînilor prin călători străini“, și „Românii în străinătate“.

Călătoriile în străinătate ale lui Nicolae Iorga se succed an de an, pentru a ajunge la arhive, iar legăturile cu Apusul devin și mai puternice.

Nicolae Iorga călătorește, în 1901, la frații ardeleni și capătă noțiunea reală a Romînilor înstrăinați.

În 1908, a făcut popasul roditor de la Vălenii-de-Munte, unde a găsit locul potrivit, nu pentru odihnă, ci pentru opera de creație, în campania din Bulgaria (1913) face o călătorie ostășească.

După biruitoarea operă de la Vălenii-de-Munte, Nicolae Iorga a făcut o călătorie în Moldova eroică, plecat pe drumul pribegiei noastre. În lașul retragerii va fi unul care prin scrisul și graiul lui va crede nezdruccinat în victorie.

Între cele două războaie mondiale un mare număr de universități și academii îl cheamă printre membrii lor. Universitățile din Roma, Bratislava, Geneva îi decernează titlul de „Doctor Honoris Causa“; este proclamat membru al academiilor: Roma, Napoli, Venetia, Stockholm, Lisabona, Cracovia, Atena, Nancy, Santiago de Chile ca și Institutele slave din Londra și Praga.

În 1929, face o călătorie peste ocean, primit în adevărat triumf în Statele Unite ale Americii. Primește titlul de „Doctor Honoris Causa“ al Universității din Paris. Călătoria lui Nicolae Iorga la Oxford este cea mai glorioasă, i se conferă titlul de „Doctor Honoris Causa“.

În toate centrele de cultură mondială în care a ajuns, fie chemat de ardoarea omului de știință, fie pentru a fi încununat cu laurii izbînzii, Nicolae Iorga conferința despre *problemele de bază ale istoriei și culturii românești*. Odată revenit în țara lui, vorbea despre viața și activitatea țărilor pe care le cercetase. Fondul drumurilor în străinătate avea și valoarea unei diplomații active, unde ajungea Nicolae Iorga, era și misionarul, ambasadorul cultural al țării sale.

POEZIILE LUI NICOLAE IORGA

IOSIF E. NAGHIU

Despre Nicolae Iorga s-a creat, încă pe cînd era în viață, o biolegendă ce s-a răspîndit cu viteza luminii. Despre Nicolae Iorga s-au spus, se spun și se vor spune multe. Biolegenda circulă în țară și în lume. Este păstrată și îmbogățită și transmisă din generație. Biografia lui Nicolae Iorga este mai puțin cunoscută și a fost puțin studiată. Biolegenda, în totalitatea sa, este însă foarte admirativă. Vorbește de un titan care scria o carte în tren de la București la Paris, care dicta la doi, sau la trei secretari, care avea o memorie fenomenală. Va trece mult, pînă biografia va reuși să înlocuiască biolegenda. Chiar unii savanți au argumentat biolegenda. Eminentul Bizantinolog Charles Dehl spunea că Iorga nu e om, e semizeu, că are forță de muncă ce depășește un om... În același fel vorbeau și L. H. Grondjs, fost profesor la Universitatea din Utrecht și Mario Roques, fost profesor la Sorbona...

Biolegenda mai spune că a scris foarte mult și că a scris și poezii. Ambele afirmații sînt exacte, dar foarte mulți spun aceste lucruri fără să citească pe N. Iorga. Despre N. Iorga vorbesc foarte mulți, dar puțini îl citesc. Toată lumea știe că a scris poezii, dar există o prejudecată, că ar fi scris poezii fără importanță. Totuși să încercăm să ne apropiem de ele. Doctissimul N. Iorga spunea că pentru ca să poată scrie opere istorice ar vrea să aibă mai mult talent poetic. Poemele lui Homer ne ajută să cunoaștem mai bine războiul troian decît o bogată istoriografie.

Nicolae Iorga a scris aproape 50 de piese de teatru și a scris și a tradus și multe poezii. A tradus tot ce i s-a părut că interesează cultura noastră. De acest titan ne apropiem acum, cu gîndul curat, de a poposi o clipă în lumea de farmec plină a creațiilor sale poetice atît de numeroase. Din adolescență, pînă în anul trist al morții sale, a scris poezii. Le-a adunat și în volume, dar multe au rămas risipite prin reviste, almanahuri și alte publicații.

Bogata floră versicoloră a lui Nicolae Iorga este un mesaj din alte vremi al savantului care a iubit oamenii, a dorit ca lumea să progreseze, ca să nu mai fie războaie pe planeta noastră. Poeziile lui Nicolae Iorga au o tematică foarte bogată.

Volumul de poezii apărut în 1893 se deschide cu evocarea Veneției :

Gondola-neet se plimbă pe valurile verzi
 În umbra de palate, sub razele de lună ;
 În lumi fără de capăt îți pare că te pierzi.
 Departe, uriașii de bronz pe turnuri, sună.

Despre poezia lirică a lui Nicolae Iorga există o teză de doctorat de Adrian Ribetti. După ce citează poezia *În Veneția*, docta cercetătoare italiană își exprimă convingerea că în creația lui Nicolae Iorga ar putea fi o influență a lui Mihai Eminescu. Despre Veneția a mai scris N. Iorga și versuri săltărețe :

Apartine-i ?
 Sub raza lunii
 Revin străbunii ?
 Răsună glasuri
 Pe scară pasuri ?
 S-aude-strade
 Ciocnit de spade
 Și serenade ?

Desele călătorii la Roma sînt evocate adesea în poeziile lui Nicolae Iorga. Străbătînd străzile Cetății Eterne, gîndul savantului se îndreaptă spre vremea în care legiunile romane au venit pe pămîntul Daciei.

S-au scurs de atunci două mii de ani
 Și-aici sîntem venind ca pelerini.
 Romani prin voia ta, dintre străini
 Deși străini prin țară, între romani.

La Eminescu ne mai conduce o altă poezie a lui Nicolae Iorga *Egiptul*. Și Eminescu și Iorga contemplă Nilul. Eminescu contemplă frumusețile firii și face considerații sociale. Nicolae Iorga contemplă urmele lumii vechi, piramidele, sfînxul, mormintele megilor. În această lume, de străvechi monumente trece călare un fleah... Ca un șarpe lung, feeric, Nilul scînteie la stele /, întinzînd fără de capăt mlădierele-i inele.

Eminentul cunoscător al culturii greco-latine și al limbilor clasice. Nicolae Iorga, a cîntat lumea de farmec plină a antichității. La 18 ani Nicolae Iorga scria poezia *Cîntați pe Apollo* :

Frumos copil al celui ce trăsnetețe aruncă
 Părinte-al poeziei cu vers fermecător,
 Cîntat-ai blînd din syrinx, păsîcînd oile-n luncă
 Divinule păstor.

Despre lumea veche, a mitologiei greco-latine scrie uneori versuri de factură modernă, ca de exemplu *Rugă pe cîmp antic* :

Zei răi, păgîni
 Țin ceru-n miini.
 Vin din păduri

Pe arături
Nourii suri
Maică natură,
Rupe, te-ndură
Pinza cea sură.

Poeții tuturor veacurilor au preamărit pe Prometeu, pentru că a furat soarele ascuns de zei și l-a redat oamenilor. Prometeu a fost sacrificat iar vulturii din vârful înălțimilor i-au sfișiat pieptul. Prometeu a murit ca un erou, luptînd pentru umanitate, chiar împotriva zeilor.

Nicolae Iorga scrie despre Prometeu cu multă admirație :

Prometeu, Titan sălbatic, suferința ta senină
Luminoasă strălucește din anticele povești
Și pe stîncă ta, în lanțuri, pradă vulturilor ești —
Mai măreț decît, sus, Zeus în splendoarea lui divină.

N. Iorga scrie despre multe figuri mitologice versuri remarcabile. Elogiază pe Amfitrite, zeitate marină, pe care o amintește Ovidiu în cosmogonia de la începutul *Metamorfozelor*.

Atunci blonda Amfitrită, peste-a apelor cărare
Luncînd, se poartă dulce printre nimfele zglobii,
Ce cu sinul gol înoată pe întinderea de mare,
Ducînd scoica ei mărunță cu cordele aurii.

Dar N. Iorga a scris multe poezii despre natura mirifică a plaiurilor mioritice, reluînd motivul romantic al frumoaselor nopți cu lună, dar și cu o scenă erotică.

George Enescu în celebra *Poema română* prezintă în accentele sonore ale lui Orfeu, o zi într-un sat românesc. În liniștea rustică și patriarhală a satului se ivește o furtună. George Enescu a reușit să redea furtuna în toată frumusețea ei. Comentatorii muzicii lui George Enescu afirmă că în concepția folclorică furtuna este frumoasă. N. Iorga scrie despre furtună :

Se văd pe mal, departe, colibe de pescari.
Și-o pasăre pierdută cu țipetele-i rari,
Mai zvirle-o notă tristă în vuietul furtunii
În plînsul de valuri, în urletul genunii.

Ion Pillat a alcătuit o antologie a toamnei în poezia românească. A afirmat că toamna este foarte des cîntată de poeții noștri. N. Iorga a scris poezia *Seară de toamnă* :

Peste cîmpii goi tăcere.
Vîntul toamnei care bate
Printre crengile uscate,
Frunza moartă scuturînd,
Sună doar din cînd în cînd,
Ca un freamăt de durere.

Au un accent pesimist unele poezii în care N. Iorga meditează asupra unor probleme ale vieții :

De multe ori pe gânduri cad :
De ani, pare că-s mort,
Icoane fără de-nțele
În minte mi le port.

Poezia filosofică a lui Nicolae Iorga are accente pesimiste și atunci când se desprinde ca o învățătură din rostul cosmic al omului :

Răsărit din negrul haos, osîndit la haos iară,
Cu cununi împodobește-ți cupa traiului amară :

Un sfat pe care îl dă tuturor poetul nostru :

Urînd tămîia ce se suie
De pe altarele banale,
Ridică-ți falnică statuie
Din marmura virtuții tale,

se găsește în poezia „Mindria gîndului“ ce începe cu versul :

Mindria gîndului e sfîntă

Gîndul înseamnă nemurire, căci după ce moare omul, rămîne după el,
doar gîndul pe care l-a avut.

O gînd al meu, o gînd al meu
Ce te-ai născut în suferință,
Trăi-vei și-n alte minți,
Atunci cînd nu voi mai fi eu.

Despre poet scrie adesea cu deosebită admirație. Poetul e nemuritor prin creația sa, dar are mult de suferit. Îi apune ca Orfeu născut din val de lacrimi.

Da, ești poet. Ce e mai mare
Pe acest meschin pămînt de tină.
E bucuria ta, lumină,
Din lacrimi faci mărgăritare.

Morții cîștigă nemurirea prin operele lor, prin care

În minți severe de adult,
În minți sfioase de fecioare,
Veți apărea o morți de mult,
În luminoasă întrupare.

Despre supraviețuirea poetului, a cărturarului, în vacurile ne vorbește N. Iorga în poezia „Continuitate“.

Generații viitoare,
Tot mai sus și mai departe,
Căuta-vor zîmbitoare
Spre îngusta noastră carte.

Poeților și criticilor literari le dă un sfat :

Tăind al patimilor val,
Urmează calea ta de muncă,
Și piatra ce ți se aruncă
Privește-o ca un pedestal.

Despre nemurirea poetului scrie N. Iorga poezia *Nemurire* :

Tu vei muri : din țerna ta
Vor crește ierburile nalte,
Dar veacurile celelalte
Gîndirea ți-o vor repeta.

Poeziile patriotice de aleasă factură, de o reală valoare, le-a scris mai ales în frumoasele drame istorice, cu subiecte din istoria sbuciumată a țării noastre.

Despre Ardealul robii N. Iorga scria :

În munții robului Ardeal
Pare că spumegă izvorul
De ură, fagii de pe deal
Sibilici stau ca viitorul

Uneori poezia este folosită de Iorga ca armă de atac împotriva celor care îl atacau. Din acest punct de vedere este semnificativă poezia în care combate Noua școală istorică, formată după 1930 și care a combătut multe studii și articole ale lui N. Iorga.

N. Iorga se apără cu dirzenie. Combate pe adversarii săi în versuri vehemente :

Școli nouă de istorie
În cercuri mari se-nvîrte-n soare
Măreața acvilei splendoare
Și în vârtejul ei de-o clipă
Lumină duce pe aripă.
Dar jos, suită de gunoi
Găina de cel mai bun soi
Tot cîrîia din gușa-i plină
Găsind că vulturul-i de vină :

O povestire despre un poet antic ne spune multe despre rolul poetului și a creației sale :

Pe piatra poetului antic.
Îl întrebară pe poet,
Cînd l-au chemat în altă lume
Ce să-i adauge la nume
Pe piatra-i ? Și-a răspuns încet :
„Acela care s-a sfîrșit
N-a fost nici mare, nici bogat ;
A fost un zeu cînd a creat,

Poeziile lui N. Iorga ne conduc prin trecutul îndepărtat, prin cele mai îndepărtate vremi... prin Elada, prin Egiptul Cleopatrei, prin Evul mediu. Ne evocă oameni și fapte din trecut. Istoricul foarte erudit, știe

să evoce cu măiestrie oameni și fapte. Dar N. Iorga știe tot așa de bine să dea sfaturi :

Numeroasele poezii risipite prin ziare, reviste, calendaruri, almanahuri, au fost adunate în volume încă pe când era în viață marele istoric și poligraf.

N. Iorga a publicat în 1921 volumul *Din opera poetică a lui N. Iorga* (Craiova). În 1927 a apărut volumul I, iar în 1940 a apărut volumul II din *Toate poeziile, N. Iorga*, o culegere bogată și totuși incompletă a poeziilor lui N. Iorga. În 1932. N. Iorga a publicat culegerea *Acum patruzeci de ani. Versuri uitate în săltar* (cu câteva altele), București, 1932, p. 88. Aceste versuri de N. Iorga au fost scrise în tinerețe, dar autorul le-a publicat mult mai târziu... Nici unul din aceste volume nu cuprinde toate poeziile lui Nicolae Iorga. Cu multă generozitate a risipit poezii prin ziare, reviste, calendare, almanahuri și prin diverse studii și articole literare, în care vorbind despre poeți străini a și tradus versurile pe care a voit să le traducă. Rămâne o problemă de viitor editarea în volume a tuturor poeziilor originale și a traducerilor din lirica universală semnate de N. Iorga.

În revista „Cuget clar“ V, 1940 nr. 3, N. Iorga a publicat *Cinstea pentru azi* :

Cetatea sufletului meu
Mai tare e ca orice zid
Oricît de aspru și de greu :
Din culmea lui eu vă desfid.
În el nădejdea-ntreagă-mi este
Și rid de toată sila lor :
De pe neîmchinat creste
Eu flutur steag biruitor.

(Analele Academiei Române. Desbaterile, Tomul LXI, 1940—1941, p. 35-36).

Poezia aceasta de luptă cu un adversar puternic este scrisă pe cînd N. Iorga avea foarte mulți adversari și era zi de zi atacat din motive politice.

Cînd s-a apropiat vremea în care N. Iorga presupunea că va fi omorît, a scris o poezie duioasă, ce prefigura crima împotriva ilustrului savant, care avea atunci 69 de ani. Poezia a fost citită și mult comentată în anul 1940. A apărut și în limba franceză în expunerea academicianului Nicolae Bănescu, Nicolae Iorga — martyr de la liberté des peuples, în „Nicolas Iorga l'homme et l'oeuvre...“ București, Ed. de l'Academie de la Republique Socialiste Romaine, 1972, p. 391-404.

În 1978 a apărut la Craiova, în Editura Scrisul românesc o carte de N. Iorga *Ultimele*. Ediție și comentariu introductiv de Stelian Neagoe (227 p.). Volumul cuprinde articole și poezii de Nicolae Iorga, scrise în 1939—1940. Începe cu poezia *Război* și se termină cu *Glosse*.

Retrage-te-s singurătată
Și după toate cite vezi,
Dacă-n iubire nu mai crezi
Să crezi în ceasul de dreptate.

AMINTIRI, AMINTIRI.....

IOAN D. APOSTU
— Feredeni —

Nu știu anul. Era însă vacanța de vară și eu prin clasa a treia sau a patra din cursul inferior a seminarului din Iași, deci prin 1936—1937, când s-a zvonit prin Hirău că marele istoric Nicolae Iorga va descinde în urbea noastră pentru a vizita ctitoria lui Ștefan cel Mare și ruinele curții domnești de aici.

Nu-l văzusem niciodată, dar necunoscut nu-mi era. Începusem să citesc literatură, eram îndrăgostit de poezie și aveam o plăcere diabolică să răsfoiesc revistele literare. Colegii mă aleseseră bibliotecarul clasei și, ca bibliotecar, știam cu precizie raftul, ba chiar și rindul, unde se găsea fiecare carte. Trebuie să mărturisesc, fără a mă lăuda, că, la mișcarea literară a vremii, nu mă întrecea decât, poate, profesorul de literatură română

Cine fuseseră bibliotecari înaintea mea, nu știu nici astăzi. Biblioteca era însă foarte bine înzestrată. Avea în întregime literatura auxiliară fiecărui obiect și, mai ales, ani întregi din Convorbiri Literare, Viața Românească, Luceafărul, Familia, Revista Fundațiilor, Gîndirea, Gînd Românesc, Semănătorul, Cuget Clar, etc., ca să nu mai vorbesc de cele de la Iași ca Însemnări Ieșene, Cetatea Moldovei, etc. Le cunoșteam formatul, litera și chiar culoarea hirtiei pe care erau tipărite.

Deasupra tuturor trona însă Ramurile de la Craiova. Aici l-am cunoscut pe Nicolae Iorga poetul. Numărul festiv al acestei reviste, unde fusese din 1915 pînă în 1927 director, și volumul editat de Scrisul Românesc, au ajuns în mîinile mele în foarte scurt timp de nerecunoscut. Voiam să mă lămuresc pentru ce unii critici și istorici literari îi neagă complet talentul poetic, iar alții îl înăbușe în superlative. Nu cred să fi reușit. Mie personal nu mi-a plăcut. Poezia lui N. Iorga, alături de cea a lui Arghezi, Voiculescu, Pilat, Blaga sau Bacovia și chiar de cea a uitaților N. Milcu și Ștefan Bălcești, mi se părea simplistă, mecanică și rece. Dramele istorice, în comparație cu Alecsandri, Davila și Delavrancea, schematic și de suprafață. Totuși numai răsfoind Ramurile, Luceafărul, Cuget Clar, Neamul Românesc Literar, Neamul Românesc, Sămănătorul și multele altele la care Nicolae Iorga a colaborat permanent sau nu și întîlnind imensul material cu semnătura sa, a început să se contureze în mintea mea imaginea unei personalități umane, ci poate doar cu vre-un vîrf săl-

www.cimec.ro

batec de munte, cu văi și creste inegale, cu poteci ușor de trecut, dar și cu prăpastii în care doarme infinitul. Materialul scăpat de sub călciiul tiparului, se poate spune aproape fără exagenerare, ar putea acoperi trei vieți de om, cu condiția ca acestea să scrie și atunci când dorm.

Poate că nu chiar în acest fel am judecat atunci. În embrion însă imaginea a existat.

Această personalitate, această Himalaie a spiritului uman, trebuia să vină la Hirău și a venit. A coborât dintr-un tren special însoțit de 10-15 persoane, cursanți, după auzite, ai Universității populare de la Vălenii de Munte. Printre ei și profesorul Tiberiu Crudu, pe care îl mai văzusem de vreo cîteva ori prin Iași. Peronul gării era plin de oameni, în special țărani din cartierul Munteni, care, în momentul coboririi, și-au luat pălăriile de pe cap și au rămas într-o adîncă tăcere. Una dintre notabilitățile târgului, îmbrăcat în costum național, i-a oferit pîine și sare. Iorga a gustat din ea, a spus ceva rîzînd, apoi, după ce a dat mina cu cîteva din cei prezenți, împreună cu însoțitorii, s-au urcat în cîteva birje hîrbuite și pe un drum plin de gropi și de praf, cum era atunci Șoseaua națională, a pornit spre biserica Sf. Gheorghe și ruinele de alături.

Am pornit și eu cît mai repede cu putință pe urmele birjelor și împreună cu mine aproape toți cei din gară. Cînd am ajuns acolo, Nicolae Iorga vizitase deja biserica și acum se găsea pe marginea băii domnești de alături și începuse să vorbească. Cîteva stenografi înregistrau cu repeziciune tot ce spune. Cum era și firesc, la început, n-am dat atenție la cele ce spunea. Mă uitam la el și-l analizez. Un om înalt, aproape uriaș, cu barbă prelungă și mișcări scurte și nervoase. Glasul..., glasul mi-a dispărut. Subțire și sacadat, cu note ascuțite și un pic afectate, la un corp atît de voluminos, nu părea tocmai potrivit.

Am început să fiu mai atent. Luase în mînă cam trei sferturi dintr-o cărămidă, arunca din cînd în cînd priviri scurte spre ea și apoi da drumul la un torent de cuvinte. Îi stabilise cu cîteva minute mai înainte compoziția chimică, originea și tipul și acum o purta pe la toate curțile regale și domnești din răsăritul și apusul Europei, pe la băile din seraiurile sultanilor și pe unde i se părea că a mai întîlnit acest tip.

Impresia neplăcută de la început a dispărut. Nu că glasul lui ar fi devenit altul; era acelaș, dar avea în el ceva care te făcea să intuiești fără să vrei, că el nu este altoeva decît craterul prin care se scurge lava incandescentă a ideilor și simțămîntelor unei personalități pătimașe. Frazele lungi și alambicate, cu paranteze la paranteze, greu de urmărit și de înțeles, erau totuși punctate din loc în loc cu concluzii scurte și clare. Cărămida din fața lui părea că are scrisă pe ea toată istoria cărămizilor din lume pe care acum vrăjitorul o citește și-i dă drumul șlefuită în lume.

Mirajul a dăinuit vre-o două ore și poate s-ar mai fi adăugat încă vre-o două, dacă un nor, profanator de istorie, n-ar fi venit să pună capăt dizertației. Cărămida a fost aruncată ca un lucru netrebnic și s-ar fi pierdut cu siguranță în neant, ca multe altele mai importante ca ea, dacă cel care scrie aceste rînduri, n-ar fi luat-o din curiozitate și pus-o

pe unul din rafturile bibliotecii, unde stă și astăzi. Multă vreme am încercat să pricep ce a văzut Iorga în această cărămidă fărâmicioasă și banală din baia lui Ștefan cel Mare, ca s-o scoată mai cu moț și s-o arbitreze în lupta ei cu nobilele surate de la curtea lui Ludovic al XIV-lea sau a lui Soliman Magnificul, dar nu mi-a fost cu putință. Cărămida n-a spus și nu vrea să spună nimic, iar cuvintele lui Iorga s-au evaporat ca și picăturile de apă din norul buclucas din acea frumoasă zi de vară. Harnicii tahigrafi care înregistrau cu atâta ardoare, ori s-au jucat de-a stenografia, ori autorul cuvintelor a crezut că nu este cazul să mai adauge încă un titlu la zecele de mii de titluri deja existente. Cu toată căutarea mea, n-am găsit în periodicele vremii nici-o referință la vizita lui Nicolae Iorga la Hîrlău și nici la cele ce a rostit el aici.

Totui, într-un fel, cărămida de pe raftul bibliotecii mele n-a fost salvată în zadar. Ea m-a făcut să trec de la Iorga poetul și dramaturgul, la Iorga istoricul prin excelență; ipostază în care i-am rămas definitiv credincios. Urmărindu-i colecțiile de documente, studiile și articolele istorice din volume și reviste, ea m-a făcut să pricep că istoria nu este numai o adunătură de date, mai mult sau mai puțin exacte, ci crîmpeie de viață trăită și încă trăită cu intensitate, mai ales atunci cînd ele se referă la acest petec de pămînt pe care noi îl numim „țară“. În această privință, imaginea despre Iorga devine hiperbolică. El nu este numai creștetul de munte înfipt în cer. Este și un arbore gigantic, cu rădăcini care răscollesc pînă în pirosferă țărîna patriei, pentru a-i extrage din măruntaie și cele mai mici așchii de trăire străbună și în același timp cu o umbră odihnitoare pentru întreaga lume. Lumea l-a prețuit și înțeles și l-a făcut cetățean al ei. Înainte de toate, a rămas însă tot român. De aceea și volumele din marea lui sinteză Istoria Românilor, primesc denumiri semnificative: „strămoșii“, „oamenii pămîntului“, „ctitorii“, „ca-valerii“, „viteji“, etc.

Identificat cu patria și neamul, părea că și patria și neamul s-au identificat cu el. Dar, n-a fost așa. În ziua de 27 noiembrie 1940, ne găseam la pregătirea premilitară. Din eter o voce cavernoasă anunța că pe o miriște de lingă șoseaua Strejnicu — Ploiești a fost găsit un cadavru mutilat. Era Nicolae Iorga. Cîțiva demenți îmbăcsii de teorii străine de sufletul neamului, au ridicat în toiul nopții pe acest titan al muncii, l-au schinguit și în creierul unde încăpuse atîtea și atîtea date, au trimis și cîteva gloanțe soăldate în nemernicie omenească. Sînd sigur că atunci cînd singele lui s-a scurs printre bulgării de pămînt pentru a merge să se așeze alături de singele acelora pe care i-a cîntat în versuri, le-a dat viață în teatru și i-a modelat în granitul istorie, noaptea s-a făcut mai adîncă, luna mai palidă, pămîntul s-a înfiorat și apele și-au încetat șopotitul. Nu putea să se întîmple altfel, pentru că nici natura nu putea să rămână nepăsătoare la apusul celui mai desăvîrșit exemplar al creației sale.

Nici noi cei 30—40 de adolescenți, n-am putut rămîne nepăsători. Ne-am privit îngroziți, în tăcerea mormîntală am întrerupt programul și în frunte cu instructorul, ne-am întors la școală. Toți aveam sufletul înveșmîntat în doliu.

De atunci au trecut 40 de ani. Evenimente tragice au trecut peste țara noastră și peste fiecare din noi. Am crescut, ne-am maturizat și acum sîntem în pragul apusului. Și peste Iorga au trecut anii. Cei care l-au ucis, au vrut să ucidă și imaginea lui care se răsfrînge peste veacuri. N-au reușit și nu vor reuși niciodată; din inima țării nu poți scoate Carpații, din inima națiunii nu-l poți scoate pe Iorga.

Și pentru mine Iorga a ajuns o permanentă vie. Nu numai că nu mă pot strecura pe nici o cărare din hățișul culturii românești fără să mă întîlnesc cu el, ci și pentru că îl văd aieva ca pe șesul Bahluiului: înalt, aproape uriaș, cu barbă prelungă, cu mișcări scurte și nervoase și glas subțire și puțin afectat și sînt tentat să-i întind cărămida pentru a auzi și sfîrșitul istoriei ei.

Oare nu-i cu putință ?

UNELE ASPECTE PRIVIND FORMAREA POPORULUI ROMÂN ÎN OPERA LUI NICOLAE IORGA

NICOLAE URSULESCU

Ca toți marii noștri istorici, care prin opera lor au contribuit la făurirea, apărarea și dezvoltarea edificiului și conștiinței naționale, și Nicolae Iorga a acordat o atenție deosebită problemei primordiale a istoriei noastre, aceea a originii etnosului românesc. Ocupînd un loc aparte în masiva creație a celui mai mare istoric al nostru, problema formării poporului român a revenit ca un leit-motiv în scrierile sale, care permit o mai bună punere în lumină a complicatului proces istoric.

Avînd în vedere existența mai multor lucrări dedicate modului în care Iorga a aprobat problematica procesului de formare a poporului român și a limbii sale¹, în studiul de față ne-am propus să urmărim doar cîteva aspecte legate mai curînd de clarificarea unor condiții care au determinat ca această temă să-l preocupe atît de mult pe marele istoric.

Cadrul general al abordării problemei de către Iorga. În perioada în care își începe rodnică activitate, la sfîrșitul secolului trecut, formarea poporului român, continuitatea sa pe teritoriul carpato-dunărean, nu erau doar probleme de dispută istorică, ci se legau strîns de viața politică curentă, de aspirațiile românilor de pretutindeni de a reîntregi hotarele vechii Dacii într-un stat național unitar, erau, așa cum spunea chiar istoricul, în 1903 : „Dacia viitorului nebun și a visului albastru, ca și a trecutului vechi de două mii de ani“.²

Desigur, interesul stîrnit de răspunsurile date de magistrii săi, A. D. Xenopol și D. Onciul, tendențioasei teorii a lui Roesler, ca și uria-

- 1 C. Daicoviciu, *Nicolae Iorga și autohtonii*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1227-1231 ; A. Oțetea, *Nicolae Iorga istoric al românilor*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1215-1225 ; E. Condurachi, *Nicolae Iorga și problema romanității orientale*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1233-1239 ; Șt. Pascu, *Nicolae Iorga, istoric al evului mediu românesc*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1241-1259 ; Șt. Ștefănescu, *Nicolae Iorga — istoric al raporturilor agrare din țările române*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1313-1337 ; idem, *Romaniile populare în concepția lui N. Iorga*, în : *Drobeta*, 1974, p. 71-76 ; V. Al. Georgescu, *N. Iorga și istoria dreptului românesc*, în : *Studii. Rev. Ist.*, 1965, 18, 6, p. 1339-1356 ; idem, *Unele probleme istorice ale dreptului roman și gîndirea lui Nicolae Iorga*, în : *Studii clasice*, VIII, 1966 ; *Nicolae Iorga, istoric al Bizanțului* (culegere de studii), Buc., 1971 ; *Nicolas Iorga. L'homme et l'oeuvre* (culegere de studii), Buc., 1972 ș.a.
- 2 *Oameni care au fost* (A. T. Laurian, 1903), în : N. Iorga, *Pagini alese*, Ed. pt. literatură, Buc., 1965, vol. 2, p. 8.

șul ecou al mișcării Memorandumului, au constituit evenimente care au reținut de timpuriu atenția tânărului Iorga și l-au determinat să se preocupe, cu pregătirea solidă pe care și-o făcuse, de problemele cruciale ale istoriei neamului. Integrându-se și în primele rinduri ale luptei pentru desăvârșirea unității statale (e suficient să amintim doar activitatea în cadrul „Ligii culturale“), Iorga nu putea decât să se îndrepte în chip normal spre cercetarea perioadei de formare a poporului român, ca bază pentru susținerea cu temei a drepturilor sale politice în preajma primului război mondial.

Rezultatele cercetărilor sale nu au ajuns doar la cunoștința unui cerc restrâns de specialiști, ci, prin intermediul presei, al conferințelor, au inflăcărât conștiința publicului larg românesc, pregătindu-l pentru o participare activă la realizarea și apoi consolidarea și apărarea Marii Uniri de la 1918. Conștient de faptul că un act istoric fundamental nu se poate realiza și valida decât prin coordonarea eforturilor pe plan intern și extern, marele istoric s-a preocupat continuu ca lucrările sale referitoare la vechimea și permanența elementului românesc în diferitele teritorii ale Europei sud-estice să ajungă repede la cunoștința cercurilor politice și culturale din străinătate, pentru a contracara opiniile tendențioase sau dușmănoase și pentru a câștiga susținători fideli ai cauzei românești. Același scop l-au avut și numeroasele vizite întreprinse în străinătate, conferințele susținute acolo, ca și coordonarea în acest sens a activității Școlilor române de la Paris și Roma.

Îzvoarele problemei la Iorga. În abordarea vastei problematice a formării poporului român și a limbii sale, Nicolae Iorga a utilizat izvoare extrem de variate. Bazându-se pe pregătirea sa de excepție, Iorga a utilizat ou multă siguranță în primul rînd surserile autorilor antici, greci și romani, ca și pe cele de la începutul feudalismului (îndeosebi bizantine, slavone și neo-latine), avînd marele merit de a găsi noi știri despre prezența romanică neîntreruptă în spațiul sud-est european, precum și de a da o nouă interpretare unor izvoare greșit sau insuficient interpretate. De multe ori judecățile sale sînt neorutătoare³ față de acei autori vechi care deformează realitatea, care soriu apologetic, socotindu-i lipșiți de orice valoare pentru o reconstituire istorică științifică.

La fel de des apelează și la izvoarele absolut contemporane evenimentelor, inscripțiile și monedele⁴, cărora le acordă un credit deosebit,

3 Astfel dintre autorii antici care se referă la părăsirea Daciei, pe Vopiscus îl consideră „absolut străin de situația din părțile răsăritene“, avînd și o expunere „extraordinar de anarhică și dezorientată“ (N. Iorga, *Revue hist. du S.-E. Européen*, 1924; idem, *Ist. rom.*, 1936, I, 2, p. 331), iar pe Iordanes — „compilatatorul ignorant și vulgar al lui Casiodor“ (*Ist. rom.*, 1936, I, p. 338). Despre lucrarea lui Eutropius spune că „în ansamblul ei arată nedumerire și nu poate servi de bază a unor concluzii sigure“ (ibidem, p. 336).

4 Trebuie să remarcăm faptul că deși izvoarele epigrafice și numismatice provin adesea pe cale arheologică, totuși Nicolae Iorga nu a acordat o atenție prea mare izvoarelor arheologice propriu-zise, referitoare la această problemă. Explicația s-ar găsi în puținătatea acestor izvoare în timpul său și, poate, și în formația sa, de istoric al izvorului scris.

deoarece provin chiar de la participanții direcți ai făuririi istoriei, nu de la repovestitorii ei. Aceste dovezi sînt urmărite nu numai pe teritoriul Daciei și al provinciilor învecinate, ci pe întreg teritoriul Imperiului roman, astfel că prin analogie istoricul poate de multe ori completa fapte care apar drept răzlețe sau insuficient cognoscibile, dacă s-ar fi avut în vedere doar un teritoriu limitat (de exemplu, cazul încetării circulației monetare sau al ridicării de monumente epigrafice în Dacia în deceniul al șaptelea al secolului al III-lea e.n. — fapte pe care le explică prin situația generală a imperiului).

Un loc important în reconstituirea istorică a perioadei de naștere a românilor îl ocupă la Iorga izvoarele lingvistice, toponimice și onomastologice, care se supun unor legi obiective semasiologice, de apariție și evoluție. Bun cunoscător al regulilor lingvistice, ca și al studiilor de specialitate, Iorga a îmbinat în chip fericit materialul istoric cu cel oferit de limba vorbită sau arhaică, reușind să prezinte pe această bază, factorul romanic din sud-estul Europei în întreaga sa complexitate, în continuă luptă pentru a se impune și apoi pentru a se menține în fața diferitelor elemente alogene.

În cunoașterea de la sursă a limbii vorbite și a toponomasticii poporului român de mare folos i-a fost lui Nicolae Iorga străbătarea, în repetate rînduri, a întregului teritoriu locuit de români. În felul acesta cunoașterea istorică la Nicolae Iorga nu este numai livrescă, ci are rădăcini adînci în realitatea conservată de memoria pămîntului românesc. Privind acest pămînt și pe locuitorii lui nu cu ochii drumețului grăbit, ci cu adîncă înțelegere a specialistului și patriotului, Nicolae Iorga a dat naștere unor pagini memorabile în care prezentul este mereu proiectat asupra umbrei trecutului, al cărui relief e astfel pus în adevărata lui lumină. În cadrul datelor culese direct de pe teren, un loc aparte îl ocupă în sinteza istorică a lui Iorga elementele folclorice și etnografice, izvoare ce păstrează de asemenea imaginea vremurilor de constituire a neamului românesc.

În prezentarea, interpretarea și îmbinarea acestor izvoare, Nicolae Iorga nu uită nici un moment aportul înaintașilor sau contemporanilor la dezbaterile acestei probleme cruciale a istoriei românești. Dînd dovadă de un înalt spirit de obiectivitate, Iorga nu pornește de la judecăți apriorice sau globale asupra contribuțiilor aduse de alți specialiști. Chiar dacă nu e de acord cu teoria de ansamblu sau cu concluziile unui istoric, remarcă totuși cu perfectă obiectivitate cunoștințele și gîndirea acestuia, iar părțile pe care le consideră bine fundamentate și le însușește, înglobîndu-le în propria sa concepție ; așa procedează, de exemplu, cu Rösler⁵, cu Pic, cu Húnfalvy, Alföldi ș.a. Se întîmplă și invers, în cazul unor istorici pe care îi prețuiește foarte mult, netrecîndu-le totuși sub tăcere aspectele cu care personal nu e de acord ; de exemplu, combaterea pretenției extinderii a stăpînirii primului țarat bulgar la nordul Dunării⁶,

5 Pe Rösler îl caracterizează astfel : „un cercetător așa de inteligent“ (*Ist. rom.*, II, p. 256).

6 *Ist. rom.*, II, p. 312.

susținută de Onciul (memoriei căruia îi închină, de altfel, chiar monumentala sa sinteză de „Istoria românilor“).

În final, în elaborarea studiilor, a sintezelor sale, toate aceste izvoare și referiri bibliografice, acest uriaș material factic și livresc, e filtrat prin gândirea sa creatoare, de adevărat geniu, izvorînd astfel concluzii noi, de-a dreptul surprinzătoare prin forța cu care reușesc să evoce veridic o perioadă însă socotită în vremea lui drept întunecată în istoria poporului român.

Etape și direcții ale abordării problemei de către Iorga. În tratarea temei se pot distinge momente (legate nu întâmplător de situația poporului român în arena internațională), când atenția marelui istoric se concentrează cu deosebită acuitate asupra problemei formării poporului român. Astfel o primă etapă s-ar plasa în perioada de dinaintea primului război mondial, când dorința românilor de pretutindeni era de a se uni într-un singur stat. Cu armele specifice istoricului, Iorga contribuie la această tendință generală, prezentînd istoria și viața românilor din diferite teritorii⁷. Totodată, la vîrsta de 34 de ani publică prima dintre sintezele sale de istorie românească, apărută în două volume, în 1905⁸, în prestigioasa colecție de istorie universală de la Gotha, îngrijită de Lamprecht. Încă din această etapă, Nicolae Iorga pune elementul tracic la baza procesului de etnogeneză a românilor, iar nașterea poporului român e înfățișată în cadrul general al vieții romanice nu numai din Dacia, ci din întreaga romanitate orientală.

O a doua etapă se poate delimita în anii primului război mondial și în perioada imediat următoare, când problema creării și recunoașterii internaționale a României Mari era în directă legătură cu drepturile istorice ale românilor asupra teritoriilor în care formau populația majoritară. În afara numeroaselor articole publicate în presă, Iorga elaborează acum o serie de studii, atît în limba română, cît și în limbi de largă circulație, pe tema vechimii și continuității românilor în diferite părți ale Europei sud-estice, cum ar fi : „Istoria românilor din Ardeal și Ungaria“ (1915—1916), „Carpații în luptele dintre români și unguri“ (1915), „Românii în Dobrogea. Considerații istorice“ (1917), „Conferințele bucovinene“ (1919), „Istoria românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)“ (1919), „Le rôle des Roumains dans la latinité“ (1919), „Vechimea și originea elementului românesc în părțile Bihariei“ (1921), „Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul românilor“ (1921) ș.a. La sfîrșitul războiului mondial marele istoric elaborează și o a doua sinteză, apărută întîi în limba franceză : „Histoire des roumains et de leur civilisation“ (1920—1922), tradusă apoi în engleză, italiană, germană și română. Problema romanității și a continuității e privită și din punctul de vedere al originii și vechimii creștinismului la români, în sinteza : „Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor“.

7 *Neamul românesc din Ardeal și Țara Ungurească*, 1906, 2 vol.; *Neamul românesc în Bucovina*, 1905; *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*, 1902; *Drumuri și orașe din România*, 1904; *Două tradiții istorice în Balcani, a Italiei și a românilor*, 1913.

8 *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*.

Cea de a treia etapă a abordării acestei probleme se poate plasa în anii întunecați ai creșterii pericolului fascist și ai ascuțirii mișcărilor revizioniste îndreptate împotriva României. Contra acestor flagele, care amenințau grav integritatea și suveranitatea patriei, istoricul, ajuns la vîrsta profunde înțelegeri a fenomenelor, s-a ridicat cu toată forța scrisului său și a puterii sale de convingere. Mergînd în continuare pe linia pregătirii atît a opiniei publice din țară, cît și a celei din străinătate, cu adevărurile istoriei românești, Nicolae Iorga prezintă acum, în sinteze cu adevărat demne de apogeul carierei sale, procesul istoric al devenirii multimilenare a poporului român în spațiul tragic, ajuns la o nouă identitate, ca urmare a profîndului proces de romanizare. Este perioada în care, poate mai mult decît altădată, istoria procesului de formare a poporului român este privită într-o permanentă și strînsă conexiune cu tot ceea ce se întîmplă pe vastele întinderi ale Imperiului roman, apoi ale celui bizantin. Diferitelor evenimente din istoria spațiilor vecine li se caută imediat consecințele în teritoriul românesc din stînga Dunării, iar românii de aici nu mai sînt priviți doar ca un element pasiv care receptează influențe alogene, ci ca un factor dinamic, păstrător al civilizației romane, care reușește el să influențeze modul de viață, organizarea social-statală și limba populațiilor migratoare care s-au sedentarizat în aria romanității orientale. În cadrul monumentalei sinteze de „Istoria românilor“, din cele 10 volume, primele două sînt special închinete nașterii poporului român, iar al treilea continuă în mod firesc problematica, deoarece desăvîrșirea vieții statale românești este o prelungire a procesului din primul mileniu al erei noastre.

Marele istoric a subliniat și într-un mod, original, lătitudinea poporului român. Scriind studii despre istoria și cultura celorlalte popoare neo-latine⁹, sugernîd paralele cu istoria românilor, Nicolae Iorga se referea implicit și la apartenența noastră la familia popoarelor romanice.

Nicolae Iorga, punînd în valoare rolul elementului autohton încă din perioada sintezelor dacice, urmărindu-l apoi în cadrul acelor atît de originale autonomii locale („Romaniiile populare“), reușește să prezinte procesul de formare a poporului român nu ca simpla succesiune a popoarelor migratoare, ci ca o absorbție și o asimilare a acestora de către „oamenii pămîntului“, care primiseră odată pentru totdeauna „sigiliul Romei“.

Opera sa este a unui istoric-cetățean, puternic angrenat în viața politico-socială și culturală a țării, care și-a pus toată strădania și talentul

9 *Istoria poporului francez. O încercare de explicație*, 1919; *În Franța. Drumuri ale unui istoric*, 1921; *Histoire des relations entre la France et les roumains*, 1917; *Veneția în Marea Neagră*, 1914; *Cinci conferințe despre Veneția*, 1926; *L'Italia vista da un romeno*, 1919; *Cîteva zile prin Spania*, 1927; *Țara latină cea mai depărtată în Europa: Portugalia*, 1928; *O mică țară latină: Catalonia*, 1930; *Încă o formațiune romanică, Luxemburgul*, în: N. Iorga, *Scrieri istorice*, Buc., 1971, p. 223-230; *Cei mai mici frați ai noștri, romanii latini*, în: *Sfaturi pe întineric*, vol. II, Buc., 1940, p. 313-321; *America și românii din America*, 1930.

în serviciul poporului său, ajutându-l, cu argumentele trecutului, să-și făurească temelia prezentului. Argumentația științifică pe care a adus-o în dovedirea vechimii, autohtonismului și continuității poporului român, în calitate de continuator al romanității orientale, este o dovadă elocventă în acest sens.

CERTAINS ASPECTS SUR LA FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN DANS L'OEUVRE DE NICOLAE IORGA

L'article souligne seulement quelques aspects généraux en ce qui concerne la place occupée par ce problème dans l'oeuvre si vaste du grand historien, ayant en vue l'existence de plusieurs études qui ont déjà abordé cet ensemble de problèmes¹.

On fait d'abord une succincte analyse des conditions historiques dans lesquelles Iorga a abordé ce problème fondamental de l'histoire des Roumains, tout en soulignant le désir évident de tous les Roumains de se réunir dans un seul Etat. La réalisation de ce desideratum était possible de même par la démonstration des droits historiques des Roumains sur le territoire où ils constituaient la population majoritaire — cette cause, Iorga l'a servie de ses connaissances multilatérales.

On essaie de préciser ensuite les sources dont Iorga s'est servies pour traiter ce problème: les auteurs antiques; les inscriptions et les monnaies; les preuves linguistiques et toponomastiques; les observations directes sur la vie des Roumains à l'occasion des visites fréquentes dans leurs territoires (ci — inclus les données ethnographiques et folkloriques). Ces sources, N. Iorga les a fondues dans une synthèse créatrices avec des références de la bibliographie moderne.

On analyse ensuite les étapes et la manière dont Iorga a abordé le problème. On y trouve trois étapes, en liaison, parmi les autres, avec la situation du peuple roumain dans la vie politique internationale:

a) l'étape antérieure à la guerre mondiale (comme moyen de préparation de la Grande Union);²⁻⁸

b) les années de la I-ère guerre mondiale et l'étape prochaine suivant (les oeuvres de Iorga servent à reconnaître la Grande Roumanie par les autres Etats européens);

c) l'étape de l'extension du danger fasciste et des opinions révisionnistes contre la Roumanie, à la veille de la seconde guerre mondiale (les oeuvres de l'historien prouvent les droits inaliénables des Roumains sur leur territoire).

Dans ses écrits concernant la formation du peuple roumain, N. Iorga a eu pour de mobiliser l'opinion publique de l'intérieur, tout comme d'éclaircir celle de l'extérieur (ses principaux ouvrages ont été traduits en plusieurs langues de large circulation). De même, en écrivant des études sur l'histoire et la culture d'autres peuples néo-latins⁹, il a exprimé implicitement à l'appartenance des Roumains à la famille des peuples romanes.

Dans l'oeuvre de Nicolas Iorga le processus de formation du peuple roumain apparaît comme l'histoire de ces autonomies locales (nomées par Iorga „Romanii“ populaires) des „hommes de la terre“, qui après avoir reçu le „sceau de Rome“, assimilent lentement les différentes populations allogènes qu'elles ont contactées.

NICOLAE IORGA ȘI BOTOȘANII

GHEORGHE MEDIAN

Între oamenii de seamă pe care Botoșanii i-a dat țării, istoricul Nicolae Iorga ocupă un loc distinct. Personalitate cu profilul renascentist, el a dominat vreme de câteva decenii viața culturală românească, fiind în același timp martor și participant activ la toate marile evenimente politice care s-au petrecut în România, începînd cu zbuciumatul an 1907 și sfîrșind cu anii grei de luptă îndirjiți împotriva fascismului, care au procedat izbucnirea celui de al doilea război mondial.

Activitatea multilaterală desfășurată de Nicolae Iorga a inspirat de-a lungul anilor multe condeie, care au încercat să reliefeze locul și rolul marelui savant în viața culturală și politică românească din prima jumătate a secolului nostru, contribuția pe care acesta și-a adus-o la dezvoltarea științei românești, la propășirea culturală a țării, la realizarea marilor idealuri ale poporului român, la mai buna cunoaștere a României în lume. Urmărind aspectele cele mai importante ale activității lui Nicolae Iorga, puțini cercetători s-au ocupat de un aspect nu lipsit de importanță din punctul de vedere al unei mai profunde înțelegeri a personalității savantului și anume la legăturile acestuia cu meleagurile natale. Nu ne propunem să ne ocupăm de cauzele care au generat această lacună, dar opinăm că în privința relațiilor lui Nicolae Iorga cu Botoșanii, pentru mulți cercetători par a fi suficiente datele oferite de acesta în lucrarea autobiografică „O viață de om“, în care referirile la Botoșani sînt într-adevăr numeroase. Cu toate acestea, studiarea atentă a lucrărilor savantului, a bogatei sale corespondențe, a presei timpului și a altor izvoare documentare ne relevă un bogat material faptic, ce dovedește că, în ciuda tuturor aparențelor, Nicolae Iorga a păstrat permanente legături cu Botoșanii de-a lungul întregii sale vieți. Cunoașterea acestora poate da o imagine mai cuprinzătoare asupra personalității savantului, aducînd totodată date noi asupra unor evenimente, ce au angajat deopotrivă atât pe Nicolae Iorga cît și Botoșanii.

Abordînd problema legăturilor lui Nicolae Iorga cu Botoșanii, se impune precizat faptul că, dat fiind împrejurările deosebite care au determinat plecarea acestuia de aici în anul 1886¹, un timp destul de în-

1 Nicolae Iorga „O viață de om — așa cum a fost“, Editura N. Stroilă, București, 1934, vol. I, p. 101.

delungat prezența sa în orașul copilăriei a fost rar semnalată. Licean și apoi student în Iași, doctorand în Germania și Franța, profesor la Universitatea din București, Nicolae Iorga vine în Botoșani la intervale mari de timp — odată în 1892, altă dată abia peste 11 ani în 1903² — de fiecare dată însă pentru scurtă vreme. Cu toate acestea el a păstrat permanent o puternică afecțiune orașului copilăriei, fiecare întâlnire cu acesta creîndu-i o stare emoțională „asemănătoare cu frica de a găsi altfel pe cineva iubit, de care ai stat foarte multă vreme departe.”³

La rîndul lor botoșănenii au nutrit o puternică admirație pentru Nicolae Iorga, a cărui evoluție pe calea afirmării au urmărit-o permanent cu justificată mîndrie. Cunoscut mai întîi în cercurile intelectuale ale orașului, numele istoricului a devenit cunoscut unor categorii tot mai largi de cetățeni ai orașului pe măsura afirmării sale în știință, publicistică, pe tărîm politic etc. Cu deosebire numele lui Nicolae Iorga devine popular după 1900, cînd acesta se afirmă ca unul dintre cei mai fermi apărători ai țărînimii, a cărei situație disperată începe să o cunoască tot mai bine. Pentru țărînime „această clasă... care prin brațele ei, prin gîndurile ei, prin apostolii desfăcuți din mijlocul ei, ni-a asigurat pînă azi dăinuirea pe pămîntul strămoșesc”⁴ — el cere lumină... acea lumină care-l pregătește pe țăran pentru un rol politic pe care, înaintea oricărei clase, el este chemat să-l aibă în această țară pe care el a întemeiat-o, el a apărut-o și el o susține astăzi cu birurile lui cele grele și cu brațul lui.”⁵ Sînt cuvinte care vor face ca numele lui Nicolae Iorga să pătrundă în conștiința maselor, ca cel mai mare apărător al celor obidiți de la sate, lucru constatat și în ținutul Botoșanilor.

Numele tînărului istoric devine și mai cunoscut după apariția în 1906 a publicației „Neamul Românesc” prin care acesta inițiază o susținută campanie îndreptată spre rezolvarea marilor probleme cu care era confruntată lumea satelor. Prin această publicație, de mare popularitate Nicolae Iorga va cere realizarea unor reforme menite să ducă la îmbunătățirea vieții țăranilor, încercînd totodată „să trezească... iubire pentru strivita temelie a neamului... și... să cheme pe toți, mai ales pe înstrăinații de sus și o intelectualitate asupra căreia băteau multe vînturi, la datoria națională.”⁶ În cazul în care nu se vor lua măsuri pentru grabnica îmbunătățire a vieții țăranilor, opina Nicolae Iorga — nu era exclusă posibilitatea izbucnirii unor „răscoale agrare”⁷, cu grave consecințe asupra țării.

Previziunile sale au căpătat mai repede decît era de așteptat o dramatică concretizare, în februarie 1907 izbucnind primele flăcări ale răscoalelor în Flămînzii Botoșanilor. Semnalarea primelor victime din rîndul răsculaților, la 4 martie, la Botoșani, a avut asupra tînărului istoric

2 Nicolae Iorga „Drumuri și orașe din România”, Editura Minerva, București, 1904, p. 174.

3 Ibidem

4 Ibidem

5 Ibidem

6 Nicolae Iorga „O viață de om — așa cum a fost”, p. 156.

7 Neamul Românesc, an I, nr. 24 București, 1906, p. 385.

efectul unui adevărat șoc, reacția imediată constituind-o publicarea în paginile „Neamului Românesc” a celui extraordinar articol intitulat „Dumnezeu să-i ierte”, „...blestem contra unei întregi clase parazitare, care va deveni apoi răspândit de mîini nevăzute, împreună cu „vrem pămînt” a lui Coșbuc, unul din strigătele unei teribile revolte care a cuprins țara de la un capăt la altul.”⁸ Invocînd iertarea divină pentru țărani împușcați la Botoșani, Nicolae Iorga punea la stîlpul infamiei pe toți cei ce se făceau vinovați de acest asasinat „...ciocoimea obraznică, politicienii hizi, cirmuitoarii neghiobi, urîndu-le să aibă în casele lor „...atîta belșug cît în bordeiele celor ce au murit, atîta fericire cît a fost în viața celor ce s-au zvîrcolit de gloanțe și atîta cinste și demnitate cît li s-a lăsat celor ce au murit, iar pe urma lor să rămîie ca pe urma celor împușcați...”⁹

Virulența cuvintelor folosite de Nicolae Iorga era nu numai expresia indignării firești față de o asemenea monstruozitate, ci și a durerii că acest tragic eveniment s-a întîmplat în orașul de care-l legau atîtea amintiri din anii copilăriei sale. Copleșit de durere, el încearcă acum să vină în ajutorul victimelor răscoalei, sacrificînd pentru a face rost de banii necesari în acest scop zestrea soției sale.¹⁰ Primii spre care s-a îndreptat gîndul lui Nicolae Iorga au fost botoșănenii și spre a cunoaște mai bine soarta familiilor celor împușcați cărora intenționa să le trimită ajutoare bănești, el îi sorie profesorului Nicolae Răutu, rugîndu-l să-i trimită date concrete despre cei împușcați și familiile acestora.

La 3 aprilie 1907, profesorul Răutu îi trimitea lui Nicolae Iorga datele solicitate, exprimîndu-și în același timp convingerea că „...Pentru toți urmașii sătenilor (împușcați), un ajutor ar fi un adevărat dar cerosc.”¹¹ În urma primirii acestei scrisori, Nicolae Iorga expediază la Botoșani, pe adresa profesorului Răutu suma de 500 lei, rugîndu-l pe acesta să o împartă după cum va crede de cuviință familiilor îndoliate. La 8 aprilie Nicolae Răutu îi expedia o nouă scrisoare lui Nicolae Iorga confirmîndu-i primirea banilor, informîndu-l totodată că va trece la împărțirea acestora, după care îi va trimite actele justificative de împărțeală.¹² Zece zile mai tîrziu, la 18 aprilie, în localul Primăriei din Nicșeni, în prezența mai multor oficialități între care primarul comunei, protoiereul județului, medicul plasei tîrgului, șeful garnizoanei Botoșani, profesorul Răutu împarte oelor șase văduve rămase de pe urma celor împușcați cei 500 de lei, dînd fiecăreia în funcție de greutatea materiale pe care le avea, cite o sumă variînd între 60 și 100 de lei.¹³ Ulterior, profesorul Răutu îi expediază lui Nicolae Iorga procesul verbal încheiat cu ocazia împărțirii banilor, informîndu-l că s-au luat măsuri ca din banii primiți, văduvele „...să-și prindă nevoile mai mari de care suferă și mai ales pe

8 Nicolae Iorga, „O viață om — așa cum a fost”, p. 157.

9 Nicolae Iorga „Dumnezeu să-i ierte”, în Neamul Românesc, an I. nr. 8 martie, 1907.

10 Barbu Theodorescu, op. cit. p. 38.

11 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70, f. 111-112

12 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70 f. 12.

13 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 86, f. 165

celle de hrană, unele neavînd ce să mîninoc, iar tot ce rămîine să depună la băncile populare de prin sate.“¹⁴

Ajutorul personal pe care Nicolae Iorga l-a acordat celor rămași de pe urma țaranilor împușcați, nu a fost singura acțiune umanitară inițiată de Nicolae Iorga în anul 1907. Tot el lansează prin intermediul Neamului Românesc o listă de subscripție națională în vederea creării unui fond de ajutorare materială a familiilor victimelor răscoalei. Apelul lansat de Nicolae Iorga a avut un puternic ecou în toată țara, fiind recepționat și la Botoșani. Aici, încă din luna aprilie profesorul Nicolae Răutu intenționa să deschidă o listă de subscripție pentru ajutorarea victimelor răscoalei. Acțiunea nu s-a desfășurat însă deloc ușor, întrucît — scria profesorul Răutu lui Nicolae Iorga — foarte mulți au fost influențați și intimidăți de marii proprietari și de arendași, care se arătau „foarte îndirjiți și înțărîtați“.¹⁵ Cu toate acestea, cîteva zeci de persoane, îndeosebi intelectuali, au subscris cu sume variînd între 1 și 20 de lei, reușindu-se colectarea sumei de 210 lei și 50 de bani, care a fost expediată pe adresa Neamului Românesc. În numărul din 16 august 1907, ziarul publică lista botoșănenilor care au contribuit la stringerea sumei mai sus amintite, printre aceștia numărîndu-se profesorii N. Răutu, Victor Fleury, Nicolae Blebea, Constantin Gallin, Arion Iacobeanu, preoții Gheorghe Manolescu și Constantin Șbirnea, avocatul Ioan Nicoleanu, pictorul Andronic Țăranu și alții.¹⁶

Desigur, suma nu este mare, dar așa cum sublinia profesorul Petre Irimescu în scrisoarea trimisă lui Nicolae Iorga odată cu banii, „în majoritatea cazurilor s-a contribuit cu inimă bună“.¹⁷ Cu aceleași sentimente și cu aceeași dorință de „a ajuta multa și muta mizerie endemică a neamului nostru lăsat pradă nepăsării și lăcomiei altora“¹⁸ au dat curs apelului lansat de Nicolae Iorga și alți locuitori ai județului. În acest sens menționăm inițiativa profesorului Ilie Ghibănescu din Dorohoi, care a strîns o sumă de bani de la „cîțiva profesori și elevi ai liceului local, pentru alinarea unui pic din suferința nenorociților rămași pe drumuri în urma răscoalelor“¹⁹, sumă pe care în octombrie îi expediază pe adresa Neamului Românesc.

Atitudinea adoptată de Nicolae Iorga față de evenimentele din primăvara anului 1907 au făcut ca numele său să devină cunoscut în cele mai largi cercuri ale societății românești. Acest lucru se constată și la Botoșani, unde numele savantului este din ce în ce mai des amintit, de cei mai mulți cu mîndria de a se ști concetățenii acestuia dar și de foarte mulți cu speranța că, în sfîrșit, a apărut omul care să-i apere pe cei mulți și necăjiți. Așa se explică numărul mare de scrisori ce-i sînt trimise începînd chiar cu anul 1907 și continuînd în anii următori, prin care nu-

14 Ibidem, f. 160

15 Ibidem, f. 160

16 Neamul Românesc, an II, nr. 50, 16 aug. 1907, p. 476.

17 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 78, f. 75.

18 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 81, f. 115.

19 Ibidem

meroși botoșăneni își exprimă admirația față de patriotismul de care dăduse dovadă în zilele rășcoalei. Alături de felicitări în multe scrisori era adresată invitația de a reveni în ținuturile natale, în mijlocul celor care îi purtau o mare recunoștință pentru tot ceea ce făcuse pentru ei, pentru ai lumina cu sfaturile sale în acele vremuri de grea cumpănă.²⁰

Popularitatea cîștigată de Nicolae Iorga în primăvara anului 1907, va face ca aceasta să părăsească preocupările strict științifice și culturale și să-și îndrepte atenția spre o nouă sferă de activitate — cea politică. Astfel, el își depune candidatura în alegerile parlamentare desfășurate în primăvara anului 1907, candidînd împreună cu profesorul universitar ieșean A. C. Cuza pe aceeași listă pentru Colegiul al doilea, la Iași. Bucurîndu-se de multe simpatii în rîndul alegătorilor din Iași, Nicolae Iorga iese învingător în fața mai vîrstnicului său contracandidat, reușind astfel că la numai 36 de ani să ajungă deputat în Parlamentul țării.

Candidînd la Iași unde nu putea fi sigur de reușită, Nicolae Iorga își depune în același timp candidatura și la Botoșani, tot sub titulatura de independent, și tot la Colegiul al doilea. În vederea depunerii candidaturii, el se adresează profesorului Nicolae Răutu, căruia îi trimite cererea de înscriere la Tribunalul Botoșani, rugîndu-l pe acesta să rezolve toate problemele privitoare la înscrierea oficială pe lista candidaților și la campania electorală.

Cererea lui Nicolae Iorga l-a pus pe profesorul Răutu într-o situație foarte delicată. El era liberal și a se ocupa de depunerea candidaturii și susținerea unui candidat neînregimentat în partidul său, îi putea aduce mari neplăceri. În același timp însă, simpatia și admirația pentru fostul său elev îl determină pînă la urmă să dea curs rugămintii lui Nicolae Iorga căruia la 5 mai 1907 îi trimite o scurtă scrisoare, în care îl asigură de tot concursul său, comunicîndu-i totodată că, pentru botoșăneni, candidatura sa „în vremurile de restriște de acum ar fi unul din cele mai fericite momente, ca să se dea pe față puterea de viață, de conștiință și de demnitate a elementului românesc de prin părțile noastre.” De asemenea el îl asigura pe tînărul candidat că va face totul pentru a-i asigura reușita, chiar dacă pentru aceasta ar merge pînă acolo încît și-ar jentfi „propria personalitate politică în sînul partidului local”,²¹ dar are credința că totul va fi zadarnic. El își baza presupunerea pe investigațiile făcute în rîndul alegătorilor botoșăneni, care l-au dus la concluzia că depunîndu-și candidatura, Nicolae Iorga „ar avea un număr frumos de voturi, dar acestea nu i-ar putea asigura reușită, mai ales că aici fiind un număr mic de alegători, administrația putea ușor să influențeze rezultatul alegerilor”.²² Avînd deci în vedere aceste considerente, el îl sfătuia pe Nicolae Iorga să mai reflecteze în problema depunerii candidaturii și în cazul în care în cîteva zile nu-și va schimba hotărîrea, el se angaja să găsească numărul de alegători trebuincioși și să depună la Tribunal cererea de în-

20 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 96, f. 139.

21 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 95, f. 111.

22 Ibidem

soriere, „oricare ar fi urgia ce mi-aş atrage asupra-mi din partea partidului din care fac parte.“²³

Neprimind în răstimp de o săptămână răspunsul aşteptat, la 12 mai profesorul Răutu îi trimite o nouă scrisoare lui Nicolae Iorga, prin care îi face cunoscut că „a luat măsuri ca să se găsească numărul de alegători cerut pentru prezentarea petiţiunii la Tribunal.“ În ceea ce priveşte rugămintea lui Iorga de a i se organiza o întrunire publică în cadrul căreia să-şi prezinte în faţa alegătorilor botoşăneni programul său electoral, profesorul Răutu îşi exprima părerea că în acele momente ea nu era nimerită, întrucît nu avea cine să-l ajute să facă mobilizarea, iar lipsa unui public numeros „ar fi jignitor şi dăunător pentru ideea atît de mare şi de frumoasă pentru noi, a românismului.“²⁴ Fără a ţine cont de părerea profesorului Răutu, Nicolae Iorga vine la Botoşani, dar conform previziunilor, la întrunirea ținută la Teatrul Popovici a participat foarte puţină lume²⁵, putîndu-se anticipa astfel rezultatul alegerilor. În privinţa acestora, în cadrul primului tur de scrutin la Colegiul al doilea, pe primele locuri au ieşit liberalul Alexandru Smelţ şi conservatorul V. Isăcescu cu acelaşi număr de voturi, Nicolae Iorga ieşind al treilea, cu un număr de 179 de voturi.

Pentru desemnarea cîştigătorului alegerilor este organizat un nou tur de scrutin, şi în perspectiva acestuia atît liberalii cît şi conservatorii îşi întetesc campania de susţinere a candidatului lor. Se pune în primul rînd problema atragerii celor 179 de alegători care în primul tur de scrutin votaseră pentru Nicolae Iorga şi care puteau decide soarta alegerilor. În acest scop, conservatorii, prin avocatul Vladimir Sardin răspîndesc zvonul că Nicolae Iorga ar fi trimis acestuia o telegramă prin care roagă pe cei care votaseră pentru el, să-şi dea votul candidatului conservator.

Spre a evita o asemenea situaţie, şi a da cîştig de cauză candidatului liberal, profesorul Răutu îi scrie la 31 mai lui Nicolae Iorga, rugîndu-l să răspîndească zvonul lansat de conservatori, întrucît „...Interesul democraţiei române este ca la balotajul de la Colegiul al doilea de Cameră, să iasă ...Al. Smelţ...“²⁶ Nemaifiind interesat în ceea ce se va întîmpla, Nicolae Iorga nu dă curs cererii profesorului Răutu, cu atît mai mult cu cît telegrama incriminată şi care fusese afişată în mai multe locuri publice din oraş, nu se referea nici măcar aluziv la candidatul conservator. Textul acesteia era următorul : Sardin — Botoşani, „Mulţumesc prin Dumnezeu celor 179 de Botoşăneni cari au dovedit că ştiu să aleagă. Deputat al Iaşilor, doresc ca voturile ce mi s-au dat să se întoarcă asupra unui deputat independent, cu iubire pentru neam şi milă pentru ţărani.“²⁷ N. Iorga.

Înfrînt il alegerile din Botoşani, Nicolae Iorga a avut satisfacţia de a ieşi învingător la Iaşi, intrînd în Camera deputaţilor ca deputat din par-

23 Ibidem

24 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 71, f. 237-240.

25 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70, f. 269.

26 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 71, f. 255.

27 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 73, f. 88.

tea acestui oraș. Succesul său a fost salutat cu bucurie de toți cei ce îi acordaseră votul la Botoșani, ca și de cei care i l-ar fi acordat dacă prin gestul lor nu și-ar fi periclitat existența²⁸ și care nutreau credința că tinărul parlamentar își va exercita mandatul în spiritul în care se afirmase, ca susținător al intereselor celor mulți.

Din mulțimea de felicitări care i-au fost adresate de botoșăneni după succesul de la Iași, am desprins-o pe cea expediată de Constantin Hasnaș, care asigurându-l că „n-a fost om în țara românească, care să nu tresară de bucurie la vestea izbînzii... îi declara : în fața jосnicilor de acum, v-ați ridicat ca un urmaș vrednic al trecutei generații de idealști și a-ți pătruns în arena de luptă în care iubirea D-voastră de binele multului popor românesc va căpăta întrupare în fapte : ați propovăduit pînă acum cuvîntul unei vremi noi și ați fost ascultat. Acum aveți și arena de luptă. Pentru izbînda acesteia vă trimit cele mai călduroase (felicitări).“²⁹

La numai cîteva zile de la terminarea alegerilor, Nicolae Iorga vine din nou la Botoșani unde în sala Teatrului Popovici, în fața unui public numeros, scăpat de obsesia alegerilor, prezintă o foarte interesantă conferință cu subiectul „Moldova noastră și Bucovina“, în vederea strîngerii de fonduri destinate Leagănului Sfînta Maria din Iași.³⁰ Era întîia dată cînd botoșănenii și-au putut da seama în mod concret de valoarea tinărului istoric, cu care în anii care vor urma vor stabili strînse și trainice legături. Mulți botoșăneni îi vor trimite colaborări pentru Neamul Românesc, îl vor sprijini într-o serie de acțiuni pe care le inițiază precum înființarea Societății pe acțiuni „Neamul Românesc“ care-și propunea crearea unei tipografii pentru publicația cu același nume³¹, înființarea unor biblioteci etc. Totodată Nicolae Iorga va fi insistent rugat să vină la Botoșani, ori de cîte ori un eveniment deosebit urma să se producă aici, așa cum au fost în 1908 înființarea Tipografiei „Moldova de sus“³² și a Societății corale și filantropice „Unirea“ Popăuți.³³

Urmărindu-i atent activitatea parlamentară și luînd act de înflăcăratele discursuri în care Nicolae Iorga a luat apărarea țărănimii botoșănenii îi vor adresa rugămintea de a tipări discursurile și interpelările ce le va face în Parlament, fie în gazete, fie pe foi volante, spre a putea fi răspîndite în popor.³⁴ De asemenea, din Botoșani vor fi expediate pe adresa savantului, ajuns în Comitetul Central al Ligii Culturale numeroase cereri de înscriere în ligă, aici neexistînd la acea dată o secție a

28 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 96, f. 139.

29 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 70, f. 269.

30 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 110, f. 68.

31 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 102, f. 155.

32 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 104, f. 168.

33 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 106, f. 49.

34 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 73, f. 311.

35 Biblioteca Academiei R.S.R. Fond Nicolae Iorga, vol. 111, f. 78.

acesteia,³⁵ sau bani strinși din organizarea unor acțiuni culturale, destinați de asemenea Ligii Culturale.³⁶

Desigur, multora dintre solicitările adresate Nicolae Iorga nu le-a putut da curs. Pe altele însă le-a sprijinit cu tot ce i-a stat în putință, aceasta contribuind la o mai puternică strângere a legăturilor sale cu Botoșanii. Unele dintre acestea sînt cunoscute, altele așteaptă să fie relevate, pentru a putea prezenta într-o lucrare, unitară ceea ce de la început am numit, Iorga și Botoșanii.

NICOLAE IORGA : CHIPURI BOTOȘĂNENE

IONEL BEJENARU

Pentru marele nostru istoric Nicolae Iorga Botoșanii au fost „cel dintîi mediu“, cum avea el însuși să-și definească orașul natal și al copilăriei. Filele memorialistice pe care i le consacră abundă în detalii, întregind o adevărată frescă istorică a locurilor. Ele încep reconstituirea de la vîrsta cînd „cît de pe încetul ajungea un copil de atunci să cunoască lumea din jurul său“, lume a locurilor de aici, a oamenilor de aici. Desprindem, între aceștia din urmă, pe „măruntul, vioiul Toderiță Boian (n.n. fost primar al Botoșanilor, preocupat de modernizarea orașului, scriitor și colecționar de artă), cu ochii vii de șoarec și musca supt bărbie, care, cu banii strînși de la fiecare proprietar a prefăcut Botoșanii băltoacelor, în care se înfundau trăsurile, în orașul bine pavat, cu trotuarele de asfalt care nu stătea în urmă decît doar Iașului“¹, pe „șeful liberal pașoptist Gh. Hasnaș, copie botoșăneană a lui C. A. Rosetti, cu păr lung, alb, de vechi revoluționar, cu barbișonul plin și cu ochii mari, roșii, înlăcrămați, supt care vîrsta făcuse pungi mari“², pe directorul Bălășescu de la Școala „Marchian“, de care se leagă primii ani de școală al savantului, „un om frumos, încă tînăr, cu o barbă mică, cu fața plină, bună cu vorba oare încerca uneori să fie aspră“³, pe tatăl poezilor Artur și Raul Stavri „om bun de toate glumele și bucuros de toate năzbîtiile“⁴, pe bogatul Hermeziu, „rudă cu episcopul din vremea Unirii, un om micuț, blond, cu aparență bolnăvicioasă și tristă“⁵, pe colonelul Pisoschi, fostul adjutant al lui vodă-Cuza, „răsărînd arare cu marțialul lui barbișon alb pe terasă“⁶, pe „buna doamnă Văsescu, statornica noastră ocrotitoare, văduva unui ministru al aceluiași Cuza și mama colonelului Gheorghe Văsescu, atașat militar la Paris și apoi, mult timp, deputat liberal în Dorohoi unde-și avea moșia Cotușca“⁷. Sînt doar cîteva din figurile vechii societăți botoșănene, „mult mai aleasă decît cele de astăzi“⁸, cum avea să o definească

1 Iorga, N., „O viață de om așa cum a fost“, Ed. Minerva, București, 1976, p. 28.

2 Ibidem, p. 18

3 Ibidem, p. 31

4 Ibidem, p. 33

5 Ibidem

6 Ibidem

7 Ibidem

8 Ibidem, p. 34

istoricul mai tirziu. Și totuși cit de departe îi era această societate! „Căci n-am avut acolo un prieten, — scria Iorga — un om care să se lipească de mine, un tovarăș care să mă ia la jocuri despre care pînă la această vîrstă nici n-aveam vreo idee. Un imens pustiu se făcuse deodată în jurul meu. Și singur mă duceam, și mă regăseam singur, la întoarcerea acasă, pe cînd ceata de mici barbari se ducea, dincolo de unghiul din dreapta al străzii din față, să bată cu pietre, în tencuiala nesfirșit găurită a casei Holban...“⁹.

La Liceul „A. T. Laurian“, în clasa a V-a, „cea dintii cunoaștere a profesorilor a fost confuză“, cîtorva dintre ei dedicîndu-le Iorga, mai tirziu, admirabile portrete. În șirul lor îi găsim pe cei doi „purători de bărbi care erau G. Costin Velea și Ionescu“¹⁰, pe profesorul de științe naturale Savinescu, „fire de autoritate, al cărui glas, întovărășit și de unele manifestații mai drastice, în care piciorul nervos avea un rol, umplea de zgomot culoarele înguste ale închisorii noastre“¹¹, pe cuconul Costache Severin, „un gospodar gras și gros, puțin bărbos, cu bunii ochi albaștri, aplecați spre somn cînd elevul știa bine lecția învățată pe de rost“, obrăznicile capitulînd „înaintea acestei bunăvoinți somnoroase, incapabilă de a porunci și de pedepsi“¹², pe profesorul de latină Tokarski, „om de mare cultură“, „interesantă figură de revoluționar, de refugiat polon“, căruia „nu i se făceau obrăznicii mari“¹³, pe profesorul de franceză Mettey, „domnu' Meteiu“, emigrat din vremea lui Cuza Vodă, pe profesorul de română G. Gr. Băleanu, care „nu era numai dascălul care avea interes pentru elevii săi, care făcea tot ce era cu putință ca să-i învețe, nu numai a scrie cu o ortografie oarecum proprie, pe care a expus-o în *Convorbiri literare* — singurul dintre învățătorii noștri al cărui nume a apărut în vreo revistă —, călăuzul care mi-a vădit existența unei literaturi românești, alta decît a cărților de școală“¹⁴ și, mai notează Iorga: „Acasă, trăgeam la mașina de înmulțit, din însărcinarea lui Băleanu, *Panegiricul lui Ștefan cel Mare*, pe care, primă încercare de comerț, îl vindeam colegilor“¹⁵. Șirul dascălilor de la „Laurian“ evocați de Nicolae Iorga continuă cu profesorul de fizică și chimie Lupașcu, care „avea aparate pentru materia sa, dar se ferea să le atingă“, declarînd că „sînt periculoase“ și căruia experiențele nu-i reușeau niciodată“¹⁶, cu profesorul de geografie Velea, „un om frumos și mîndru, de o dîrză autoritate, de o eleganță voită și exagerată, purtîndu-și sus bărbia, dînd sonorități artificiale ale glasului“, „un asiduu cetitor, nici un manual nu se potrivea cu intențiile sale“¹⁷, cu profesorul de matematică Ionescu, „foarte îngrijit și el, dar fără pretenție aparentă, cu părul lung, mătăsos, cu barba

9 Ibidem, p. 34-35

10 Ibidem, p. 57

11 Ibidem

12 Ibidem, pp. 57-58

13 Ibidem, p. 58

14-15 Ibidem, pp. 60-61

16 Ibidem, p. 65

17 Ibidem, p. 67

pătrată de cea mai îngrijită potrivire și asiduă pieptănare, slab de boala care-l rodea și-i măcina sufletul, reoe pînă la intimidare, cu privirea inexpresivă și obosită¹⁸. „Cu Ionescu — notează N. Iorga —, respectul era absolut : ajungea o singură privire severă ca să-l amintească și să-l impue... Față de mine care am început cu dînsul a nu înțelege matematica (...) răceala lui era și mai glacială¹⁹. Evoca profesorul Ionescu fi dă prilejul lui Iorga să-și amintească colegul de clasă, Sanielevici (n.n. viitorul mare matematician Simion Sanielevici) care era „mingîierea profesorului și se putea prevedea viitorul științific care-l aștepta²⁰, redîndu-l cu „figură prelungă, palidă fină, cu părul creț și ochii de nobilă privire²¹ și cu care-și disputa lupta — „prin matematica lui, neinteligentă mie²² pentru locul întîi în clasă. Pe profesorul de calligrafie și desen Mărgineanu, cu o plasticitate ascunsă în cuvinte puține, dar expresive, Iorga ni-l înfățișează ca „om de pace, cu toată dîrza-i mustață roșie aplecat a război²³. Victor Fleury, profesorul de muzică, „de loc francez, de o vagă origine polonă“, „omul frumos ca un coafor, pudrat, cu mustața mică sucită, cu ochii visători, de femeie romantică²⁴ era, în ore sau în afara lor, un animator al interesului elevilor pentru teatru. De altfel „oara lui era un prilej de conversație la care luau parte mai ales cei mari, mai purtați prin lume și mai „stricați“, cu Criste Manea în frunte, dintre elevi²⁵.

Cît despre colegii de clasă, din anii de școală, consemnările lui Iorga sînt ori răzlete, ori nu există. Motivul ? : Între colegi, erau aceia care nu existau pentru inimă. Întîmplarea te pune pe aceeași bancă și atît. Niciodată nu ne-am povestit nimic, n-am avut ceva să ne spunem. Nici pentru un act de revoltă, pînă mult mai tîrziu nu era cu putință să ne înțelegem. Ne simțeam fiecare din altă lume²⁶.

În șirul evocărilor dascălilor săi, cu linii precise, defnitive portrete, prind contur de asemenea profesorul de filozofie Giurgea, avocatul Licu, ale cărui cursuri de italiană le urmau doar cîțiva dintre elevi, directorul și profesorul de limba română Marcian, ardelean de origine, care „dădea o înaltă demnitate, pe care n-o mai întîlnisem la nimeni, catedrei²⁷, pe pașnicul profesor de germană Nicolescu, „tot un ardelean poate, avînd placiditatea, aproape mecanică, de mișcări și gesturi a lui Marcian“, pe Ioan Georgian, „spirit revoluționar, om cu neobișnuite scînteieri, dar și cu o ereditate...“, cel care preda Istoria Orientului și care-l va determina pe Iorga să-l prețuiască în mod deosebit. Cum de o apreciere statornică avea să se bucure profesorul Nicolae Răutu, cu disponibilități date de „lărgi-

18 Ibidem

19 Ibidem, p. 68

20 Ibidem

21 Ibidem, p. 63

22 Ibidem

23 Ibidem, p. 68

24 Ibidem, p. 69

25 Ibidem

26 Ibidem, p. 70

27 Ibidem, p. 87

mea de orizont a unor studii universitare făcute la Iași, până la capăt“, de o „nesfârșită bunătate de inimă“ și căruia Iorga avea totodată să-i adauge o vie recunoștință. „E cel dintîi om mai în vîrstă care mi-a arătat înțelegere și iubire. Mai tîrziu, cînd acea nedreptate m-a depărtat de orașul nașterii mele, el mi-a păstrat, în ciuda majorității colegilor săi, care, mă sacrificaseră așa de ușor, acest sentiment și, în casa lui Argenti, acum dispărut, unde trăia cu prietenul său, eram primit într-o intimitate care mă onora și mă îndemna“²⁹.

Aici, la Botoșani, a venit într-o zi și acel strigăt de bucurie al mamei „S-a luat Plevna!“³⁰, pe doi din cei care au luat-o, un ofițer și un soldat, „cu un așa de mărinimos sacrificiu al tinereții lor“ ni-i evocă Iorga, el care le-a căutat tovarășia, le-a fost în preajmă, a vrut să-i asculte „În cerdacul de fier al caselor lui Vasile Pîrgaru stă într-un jet, cu cîrjile pe care le va purta apoi suptioară cu anii (...), cu imenși ochi calzi, căpitănuțul rănit Dimitrescu; ...Zile întregi, nemișcat, ofițerul privește în zare unde-i mijesc poate încă scenele de sînge de unde a venit. Mai tîrziu, cînd din greu își poate mișca din loc piciorul străbătut de glonț, el povestește ziua de zbucium sălbatec, lovitura pe care a simțit-o numai ca o iubire surdă, ceasurile de tortură așteptare însetată în valea sămănată de morți“³⁰; „Servitoarea noastră, bălaia Lisaveta, are și ea lîngă dînsa un luptător al războiului care abia s-a isprăvit. Uneori uriașul țaran e în odaia învățăturii noastre și ne povestește, simplu, ca și cum n-ar fi vorba de dînsul și de o clipă ca aceea, de asalturile de la Grivița, de obrazul rătezat de schijă, de noroiul moale cu care ai noștri își acoperea din goană rănile și tot nu mureau“³¹. Nu fără temei, nota Nicolae Iorga: „Acești doi profesori cu carnea sfîrtecăată fac mai multă geografie și spun mai multă istorie decît toți dascălii de la școală împreună“³².

Mai tîrziu, în „Oameni cari au fost“, Nicolae Iorga va stăruia și asupra altor chipuri botoșănene. Între ele, M. Eminescu, dr. Isak, Ștefan Luchian, Eugen Cocută, Alexandru Callimachi, I. G. Miclescu, Gheorghe Văsescu, Corneliu Botez, Vasile Bogrea, N. Leon.

Fiu al acestor locuri, marele istoric Nicolae Iorga le-a dedicat bogate file de istorie, admirabile descrieri, le-a portretizat oamenii de seamă, le-a inclus într-o gîndire și operă atotcuprinzătoare, prilej, la rîndu-ne, în a-l omagia continuu, generație de generație.

28 Ibidem, p. 89

29 Ibidem, p. 51-52

30 Ibidem

31 Ibidem, p. 52

32 Ibidem

PERMANENȚA LUI NICOLAE IORGA ÎN BIBLIOTECILE ARHIVELOR STATULUI

EL DIMA

Marele istoric român, savant și gânditor, Nicolae Iorga, este legat de arhivele din țară și străinătate prin căutările de o viață a izvoarelor, pentru scrierea istoriei zbuciumate a țării și a poporului român. Omul, care a evocat trecutul, pentru a consolida prezentul, generator al viitorului, este legat de bibliotecile Arhivelor Statului, prin prezența lucrărilor sale, concretizată în volume de documente, istoria istoriei patriei și a celor învecinate nouă, din cele mai vechi timpuri, istoria multor timpuri și popoare care au influențat într-un fel sau altul starea de lucruri de pe meleagurile noastre.

Nu există domeniu de activitate în care Iorga să nu-și fi spus cuvântul și cuvântul lui se baza pe documente, dar cel mai greu a cîntărit cuvântul lui Iorga în istorie, în istoria țării pentru care a scormonit arhivele lumii în căutarea adevărului curat, necunoscut atunci, fie din neștiință, fie din ascunderea lui de către acei care doreau să tulbure sufletul poporului și să-i piardă granițele cucerite cu singele ce i-au scăldat pămîntul.

În nici o altă bibliotecă nu se adună atîta istorie ca într-o bibliotecă de arhivă pentru că documentele ce se află în arhive, trebuiesc descifrate, comentate, interpretate și publicate și toate acestea nu se fac decît după ce se cunoaște tot ce s-a scris, comentat, interpretat pînă aci.

Bibliotecile Arhivelor Statului, atîtea la număr cîte județe are țara, s-au născut din necesitate adunării, păstrării, conservării și valorificării documentelor iar Arhivele, ca vechi lăcașuri de cultură, au pus la temelie existenței lor bibliotecile documentare, ca un temeinic punct de sprijin în scrierea istoriei.

S-au adunat în bibliotecile Arhivelor, cărțile istoriei multor țări și popoare pentru că așa cum spunea Iorga „Fiecare popor are sufletul său, format în sute și mii de ani, din firea pămîntului, din freamătul codrilor, din flacăra albă a primăverii, din raza soarelui, din ceața toamnelor și gerul iernilor, din toate frămîntările, suferințele, silința, gloria, din nesfîrșit de multe amintiri îngrămădite, pe urma morților care astfel n-au

murit întregi, ci din adîncul zăcerii lor sprijină răsfățarea la lumină a urmașilor ce au venit din ei și trăiesc după dinșii. Acest suflet e prețul, mare sau mic al fiecărui popor“¹.

Publicații din biblioteca Manu, Hasdeu și Sacerdoțeanu la București, Asachi, Teodor Codrescu și Xenopol la Iași, Honterus la Brașov, Zimmerman la Sibiu și a celor contemporani nouă au întregit fondul de aur al bibliotecilor de arhive pentru ca așa cum amintea omul care a înveșnicit amintirea poporului care l-a născut „acei care vor veni după oei de mîine de cîte ori s-ar apropia de una din cărțile acestea, să se gîndească la cine le-a strîns, să se gîndească la sufletul cu care au fost strînse, la iubirea cu care au fost citite“².

Printre acestea se află manuale vechi care alături de tratatele noi, vin să apropie pe savant studentului și împreună să adîncească sau să descopere taine noi ale științei istorice.

Fie în cărțile ce se păstrează în bibliotecile noastre, fie în periodicele în care s-au dezbătut probleme ce au preocupat pe istoricii lumii, prezența lui Iorga este permanentă și permanența lui constă în consultările ceas de ceas de tineri și virsnici, studenți, profesori, cercetători, a operei marelui savant român.

Istoria poporului român, istoria literaturii române, istoria învățămîntului românesc, istoria științelor, a oamenilor și locurilor nu-și găsesc odihna în depozitele noastre, bogăția și adevărul lor vor lumina gîndurile multor înfometați de cultură care se hrănesc din noianul de date și informații pe care le-a adunat Iorga într-o viață plină de om.

Luînd ființă cu aproape 150 de ani în urmă, în întreaga rețea de biblioteci a arhivelor s-a adunat un bogat fond de Românică, tot ce s-a scris în lume despre această țară și acest popor și strînse cu adîncă dragoste de patrie pentru scrierea istoriei ei de la Iorga, Hasdeu, Onciul, Moisil, Sacerdoțeanu și ajunse la noi ca o dovadă a credinței lor în scris și carte, a credinței lor că arhivele constituie loc sigur de păstrare și folosire a acestei avuții naționale.

Acestea păstrează pe filele lor fie numele oelor care le-au scris și le-au dăruit direct arhivelor, fie numele altor personalități care le-au primit de la autori și ei le-au dăruit arhivelor, fie însemnările acestora în legătură cu diferite evenimente ce s-au petrecut la noi sau în alte părți și privesc anumite persoane sau locuri istorice românești.

Incunabule, cărți vechi românești, cărți vechi ce se referă la istoria României sau istoria universală, anuare școlare, calendare, almanahuri cu

1 N. Iorga, Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, vol. II, Buc., 1908, p. 31.

2 Neamul românesc, 27 dec. 1919.

exlibrisuri și note, au devenit cu trecerea timpului, documente de încontestabilă valoare istorică.

La Direcția generală a Arhivelor Statului din București se păstrează biblioteca profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, în fondurile căreia își găsesc un bine meritat loc autografele marelui Iorga.

Un frumos omagiu îi transmite Nicolae Iorga, domniei sale domnului Bogdan Petriceicu Hasdeu, la a cărui „Revistă nouă” colaborea în tinerețe, prin intermediul lucrării sale „Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale apusului” și publicată la București în anul 1896, frumos exemplar ce se află în biblioteca direcției din București.

În aceeași bibliotecă se află lucrarea „Despre utilitatea generală a studiilor istorice, lecție ținută la începutul cursurilor de istorie din anul 1894—1895 de Neculai Iorga și dăruită de autor în semn de dragoste și deosebită stimă filologului și istoricului român B. P. Hasdeu despre care va spune mai tirziu³: „A fost un om genial, a dispus de cunoștințe neobișnuite în toate domeniile, așa încît oricînd putea uimi pe cei mai mulți; a avut un spirit elastic, pătrunzător, ascuțit; a fost un convorbitor care aducea în discuție puncte de vedere noi și, cînd nu putea lumina, orbea prin scăpărarea scînteilor și cînd nu putea convinge pe dușman, îl îndepărta prin jicnirea crudă a mîndriei celei mai legitime a sentimentelor celor mai gingașe și a ideilor celor mai îndelung și mai adevărat iubite“.

Din Castelul Iulia Hasdeu de la Cîmpina, au intrat în biblioteca Arhivelor, nu numai cărți de istorie ci și cărți de literatură, precum ar fi volumul „Schite din literatura română, apărut la Iași în Editura Librăriei Frații Șaraga, ce poartă la fel autograful lui Iorga, a celui care a purtat atîta grijă literaturii române, restituind generațiilor prezente și viitoare opere ce ar fi fost altfel supuse uitării.

Tot în biblioteca direcției se păstrează un autograf transmis prezentului de existența lucrării „Istoria românilor și a civilizației lor“, apărută la București în anul 1929 și dăruit de Iorga, domniei sale, domnului Herz „cu amintiri de la Sămănătorul“.

Este explicabilă existența în biblioteca profesorului Aurelian Sacerdoțeanu, astăzi parte din trupul bibliotecii Arhivelor Statului a unui număr impresionant de cărți de istorie și științele documentare ale istoriei concepute de Iorga pe baza documentelor din arhivele noastre și arhivele altor țări adunate în Colecția „Studii și documente“, „Documente

3 N. Iorga, Oameni cari au fost, vol. I, Buc., 1934, p. 211.

privitoare la istoria românilor“, adăugate monumentalei opere a lui Hurmuzache și alții, „Acte și fragmente cu privire la istoria românilor“, „Cărți domnești, zapise și răvașe“, „Documente interne, cercetări și regeste documentare“, „Cîteva manuscrise și documente din țară și din străinătate relative la istoria românilor“, colecții de documente referitoare la istoria altor țări și popoare cu care țara noastră a avut legături culturale, economice, comerciale de-a lungul existenței sale purtată prin ani pînă astăzi.

Așa cum spune profesorul Aurelian Sacerdoțeanu despre profesorul său în ale istoriei taine „Cartea a fost prietenul său cel mai bun o viață întreagă și în ea a avut tot timpul cea mai mare încredințare. Era pusă de el la temelia oricărei culturi necesară atât poporului cît și statului“⁴

Amîndoi, iubitori de carte și biblioteci, profesorul și elevul și-au împrumutat adesea și și-au dăruit de multe ori din cărțile lor, cărți care astăzi se află în slujba culturii la îndemîna celor ce vor să-și adape mintea din izvorul lor nesecat de învățăminte, sub ocrotirea statului, păzitorul statornic și drept al tuturor bunurilor de preț, create pentru a sluji poporul din care s-au născut și cel care a inspirat mintea iscoditoare a oamenilor mari.

Prieten al tipografilor, bibliotecarilor, arhivarilor și anticarilor, Iorga a știut ce trebuie să tipărească, unde trebuie să trimită cărțile lui, ce trebuie să cumpere pentru biblioteca personală și bibliotecile create pentru cei mulți, a știut cum trebuie să astîmpere setea de frumos și cultură.

El a dat poporului cărți bune și frumoase, preocupîndu-se nu numai de conținutul lor cît și de aspectul lor grafic.

Ilustrația cărții românești, cu totul special miniatura l-a preocupat în mod deosebit, încadrînd-o ca valoare artistică, în istoria artei universale.

Miniaturile ce împodobesc manuscrisele românești, au fost reproduse de Iorga, multe în culori, în cunoscuta sa lucrare „Les arts mineur en Roumanie“, una din cele mai frumoase cărți ce s-au imprimat la noi între cele două războaie mondiale și-și are pe drept locul în multe din bibliotecile noastre documentare.

Primate în dar, preluate odată cu documentele, cumpărate de la anticariate și persoane particulare, cărțile care au intrat în bibliotecile noastre, de o deosebită importanță pentru cultura națională, multe din ele, prin proveniența lor, sînt adevărate rarități bibliofile.

4 A. Sacerdoțeanu: N. orga, despre carte și biblioteci — Studii și cercetări de bibliologie, XIII, 1974, p. 9.

Provenite din donații de la cei care și-au legat existența de această instituție de cultură, de la forurile desființate, cum ar fi Școala de arhivistică la care Iorga era profesor, cumpărate de la instituții de stat sau de la cei care au avut de înfruntat vitregiile vremurilor, bibliotecile Arhivelor Statului și-au făcut un merit al ființei lor din stringerea de pretutindeni a lucrărilor lui Iorga, continuând și astăzi să-și aprovizioneze filialele cu scrieri ale istoricului ce au apărut în editurile române și străine, scrieri ce au făcut legământ cu documentele păstrate în acest vechi lăcaș de cultură, creat cu aproape un secol și jumătate în urmă. Nu este mai puțin adevărat, că, pentru a aduna toate acestea, arhivelor le-a trebuit timp, timp în care s-au schimbat orînduiri sociale, concepții, oameni.

Unele din aceste biblioteci, cum au fost atîtea altele în istoria neamului, au suferit urgia vremurilor, nu le-au ocolit războaiele, cutremurele, inundațiile, de aceea cei de astăzi cît și cei care vor veni după noi, au datoria sfîntă de a întregi ceea ce s-a pierdut și de a nu uita că o bibliotecă de arhivă nu-și poate trăi viața fără opera lui Iorga în totalitatea ei.

Cu cîtă nesățioasă patimă, spunea Iorga în Neamul românesc din 1924, referindu-se la sfintele sale cărți, „cu cîtă nesățioasă patimă, v-am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii noastre, din împrăștierea atîtor furtuni și catastrofe...”.

Au lucrat în arhive ca bibliotecari și arhiviști, studenți ai marelui profesor cărora le-a transmis dragostea pentru carte, așa cum le-a transmis dragostea pentru istorie și țară, iar aceștia prin pasiunea lor de a aduna tot ce-i este util istoriei au îmbogățit bibliotecile noastre, ajungînd astăzi să satisfacă cererea de carte a zecilor de mii de cercetători ce frecventează sălile noastre de studiu în căutare de documente și odată cu acestea și de carte.

De la un capăt la altul al țării, cărțile lui Iorga, prin bibliotecile Arhivelor fac cunoscut celor ce le consultă, adevărul despre istorie.

O bună perioadă de timp, unele din bibliotecile noastre au profitat de legea depozitului legal, aceasta demonstrează faptul că publicații ca : Revista istorică, Neamul românesc, Buletinul Secției istorice a Academiei Române, Buletinul Comisiunii monumentelor istorice (1923—1940), Buletinul Comisiei istorice a României (1924—1928), Revue historique du sud-est européen (1924—1940), Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, publicații conduse de Nicolae Iorga, să se găsească în colecții complete în fondurile noastre completînd prin cercetarea lor sursele de informații necesare editării de către Arhive a volumelor de documente, îndrumătoare, ghiduri și cataloage, bogată bază de cunoaștere a istoriografiei românești.

Iorga a cercetat arhivele care „gemeau de materiale aproape necunoscute ; erau acolo actele publice, contemporane cu faptul pe care-l constatau, registrele de socoteli, scînteietoare de mărunta viață vie, scrisorile private care dădeau faptul în atmosfera lui de idei și resentimente, în stilul și haina trupului ; între zidurile lor stăteau ascunse ca într-o criptă, trecutul mort, cel autentic“⁵.

În urmărirea acestor mărturii de viață trecută, N. Iorga trece dintr-o arhivă într-alta, peste tot locul unde hazardul a dus urme românești ce așteptau mîna și mintea istoricului și patriotului pentru a le comunica celor de astăzi.

Opera lui Iorga, monument al culturii naționale este o permanență vie a bibliotecilor noastre și ea se va transmite urmașilor noștri ca o comoară ce se lasă drept moștenire pentru a nu se pierde nimic din ființa ei. Avem viu în minte elogiul adresat de Iorga cărților, un elogiu cum rar vom găsi la un alt scriitor „O, sfintele mele cărți, mai bune și mai rele, pe care soarta prielnică, mi le-a scos înaintea, cit vă dătoresc că sînt om, că sînt om adevărat, ca oamenii din țările unde nu s-a întrerupt niciodată cultura, și de aceea, cu toată lipsa unei averi, moștenită sau cîștigată, cu cită nesfîrșită iubire, cu cită nesățioasă patimă v-am cules de pe toate drumurile, din toate tristele colțuri ale părăsirii noastre, din împrăștierea atîtor furtuni și catastrofe casnice, pentru a face din voi, ce a lăsat mai prețios omenirea de pretutindeni și de oriunde, în casa mea, deseori mutată, pînă la permanența unui dar prietenesc, peste marginile morții cui v-a scris, a celui mare și nobil sfînt, martir totdeauna, care e idealul uman“⁶.

Idei și convingeri valabile și astăzi, au străbătut întreaga operă a istoricului, el le-a transmis prin tot ce s-a păstrat în bibliotecă și arhive, generației de astăzi iar noi avem obligația păstrării lor și transmiterii generației de mîine.

Bibliotecile Arhivelor Statului sînt păstrătoare ale operei marelui Iorga, sînt biblioteci istorice cu multe unicate ce vor sluji cercetătorilor pentru elucidarea unor probleme controversate ale istoriei și cunoașterea ființei noastre ce și-a purtat prin veacuri binele și răul, păstrîndu-și și apărîndu-și cu mîndrie limba și neamul pentru a da socoteală de ele fiilor săi în veacurile viitoare.

Astăzi cînd Arhivele depun eforturi deosebite pentru publicarea izvoarelor istoriei României și realizarea în condiții științifice moderne a

5 N. Iorga, *Frumusețea în scrierea istoriei*, 1898, p. 30.

6 N. Iorga, *Cîteva cuvinte de mulțumire, Neamul românesc*, 24 dec. 1919.

inițiativelor lui Iorga, gândul nostru se îndreaptă, cu respectul cuvenit spre marele istoric care a înțeles să dezgroape trecutul pentru că așa cum spunea M. Kogălniceanu, „un popor lipsit de trecut nu poate avea viitor“.

PERMANENCE DE NICOLAE IORGA DANS LES BIBLIOTHEQUES DES ARCHIVES D'ETAT

(Résumé)

Dans les bibliothèques documentaires des Archives d'Etat on a réuni le long des années un immense volume d'ouvrages à caractère historique. Parmi lesquelle une place d'honneur est occupée par l'oeuvre de Nicolae Iorga.

Beaucoup d'oeuvres de Nicolae Iorga gardés dans les bibliothèques à profil historique des Archives d'Etat portent l'autographe ou les notes du grand savant et penseur, et ainsi ils sont devenus de vrais documents d'incontestable valeur pour la connaissance de la personnalité de l'homme que toute une vie a étudié les sources de l'histoire du pays et du peuple roumain.

A la Direction générale des Archives d'Etat de Bucarest, on garde dans la bibliothèques documentaire, la bibliothèque du professeur Aurelian Sacerdoteanu, qui comprend la collection presque complète de l'oeuvre d'Iorga: l'histoire du peuple roumain, l'histoire de la littérature roumaine, l'histoire de l'enseignement roumain, l'histoire des sciences, des gens et des lieux, conçues par le grand historien sur la base des documents rassemblés dans les archives du monde entier, et contenant un trésor de données et d'informations, et qui servent aujourd'hui plus que jamais à la connaissance des différents événements de l'histoire et du peuple roumain.

D'un bout à l'autre du pays, les ouvrages d'Iorga, par l'intermédiaire des bibliothèques des Archives d'Etat, font connaître à ceux intéressés la vérité sur l'histoire.

L'existence dans les bibliothèques des Archives d'Etat, dans les collections complètes, des revues: Neamul românesc (Le Peuple Roumain), Revista istorică (Revue historique) Buletinul Comisiunii monumentelor istorice (Bulletin de la Commission pour les monuments historiques), Buletinul Comisiei istorice a României (Bulletin de la commission historique de Roumanie), Revue historique du sud-est européen, Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale, revus dirigées par N. Iorga, assure l'élargissement des sources d'information nécessaires à l'édition par les Archives des volumes de documents, des guides, des catalogues, des instruments de connaissance de l'historiographie roumaine.

L'oeuvre de N. Iorga, monument de la culture nationale est une permanence active dans les bibliothèques des archives et elle sera transmise aux générations futures pour ne rien perdre de son contenu.

N. IORGA ȘI ELABORAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921

ION AGRIGOROAIEI

Savantul patriot Nicolae Iorga a avut, vreme îndelungată, un rol activ în viața politică a țării, militantismul său izvorînd din înalta misiune socială și morală pe care considera că o are de îndeplinit față de poporul său. A depus o muncă uriașă, multilaterală (publică, științifică, culturală etc.) pentru realizarea idealului național, a acționat în direcția elaborării reformelor democratice, s-a ridicat cu hotărîre împotriva organizațiilor de dreapta și prohitleriste, a combătut vehement acțiunile agresive ale statelor fasciste. Pentru ilustrul om de cultură, a participa la marile probleme ale epocii, a lua atitudine activă față de ele era o îndatorire civică elementară.

N. Iorga a criticat multe din tarele societăți în care a trăit, a manifestat grijă pentru cei mulți, a luptat pentru îmbunătățirea situației țărănimii. Critica — de multe ori necruțătoare — se circumscrie în concepția sa referitoare la rolul determinant al factorului moral în transformarea societății. Nu elementele materiale, scria N. Iorga, „sînt acelea prin care, în rîndul întii (sublinierea ns. — I.A.), societatea e minată înainte și prefăcute, ci cele de ordine morală...“ Poziția lui N. Iorga — s-a precizat — e mai lesne de definit *per a contrario*. „De fapt, Iorga nu a arătat niciodată cum s-ar fi înfățișat acea societatea regenerată, pe care o dorea cu atîta pasiune și o aștepta cu atîta încredere. O putem doar caracteriza prin negație : fără o proprietate storcînd venituri imense din sudoarea țaranului, fără trusturi, monopoluri și invazia capitalului străin, fără politicieni veroși etc., etc., sau prin valori morale : oameni cinstiți, harnici, devotați binelui public etc., etc. Lipsesc, însă, elementele unei definiții pozitive, de raporturi sociale și politice“¹. N. Iorga era un ne-

1 M. Berza, *Studiu introductiv* la vol. N Iorga, *Pagini alese*, vol. I, Editura pentru literatură, București, 1965, p. XVII. Atitudinea sa de atașament deosebit pentru masele asuprite și de respingere a nedreptăților cu care era confruntată societatea românească, de înălțurare a celor vinovați de gravele abuzuri din viața statului, a primit o concretizare remarcabilă în pamfletul politic, în acel blessem de o forță nemaiîntîlnită, Dumnezeu să-i ierte!, publicat în „Neamul românesc“ (8 martie 1907), imediat după dezlănțuirea reprimării celor răsculați : „Dumnezeu să-i ierte pe cei patru țărani români împușcați în orașul românesc Botoșani de oastea românească în ziua de 5 martie 1907. Să-i ierte Dumnezeu pentru cîtă muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorociți

mulțumit al orînduirii în care trăia, dar nu era adeptul soluțiilor radicale; el dorea o clasă dominantă mai generoasă, mai înțelegătoare față de nevoile maselor, o societate mai dreaptă, bazată pe solidaritatea tuturor claselor².

Această poziție generală (numai schițată aici), în care factorul moral-cultural juca rolul principal, nu l-a împiedicat și nici nu putea să-l împiedice, pe istoricul și omul politic să se pronunțe, la sfîrșitul primului război mondial, pentru realizarea reformelor democratice, a celei agrare în special. Precizarea se impune deoarece, chiar în unele studii apărute în ultima vreme, se afirmă că N. Iorga a privit cu reticență reforme de importanță vitală pentru evoluția României. Nici ca istoric, nici ca militant neobosit pentru realizarea unității naționale, nici ca șef al unui partid politic (toate partidele politice s-au pronunțat imediat după război pentru reforme democratice, cu deosebire în ce privește măsura lor), N. Iorga nu putea adopta o asemenea poziție. El nu excludea reformele ci le dorea impletite strîns cu o educație corespunzătoare a poporului pe baze tradiționaliste³. Așa cum foarte bine s-a observat, la N. Iorga măsurile de înnoire sînt văzute ca o legare de tradiție. Acțiunea de punere în valoare a tradițiilor a avut, fără îndoială, numeroase părți pozitive, dar ea poate duce, uneori, la utopie retrospectivă, împiedicînd concentrarea eforturilor în vederea soluțiilor reale, legate de viitor și nu de trecut⁴.

Numai că cei care apreciază astăzi că N. Iorga a privit cu „reticentă” reformele sau chiar că i-a fost „teamă de reforme” pierd din vedere cîteva chestiuni foarte importante. În primul rînd, în problema reformei agrare, ca și în alte probleme, nu exista pentru el un trecut *imediat* pozitiv. Acest trecut imediat este reprezentat de „stricătorii pămîntului”, de „risipitorii gospodăriilor”, de „ciocoimea obraznică și proastă”, de „hizii politicieni” etc.; toți acești „netrebnici și făcători de rele” trebuie grabnic înlăturați.

Nu s-a observat, apoi, că vîltoarea vieții politice, în acțiunile sale, N. Iorga și-a depășit, de multe ori, propriile teze teoretice, după cum multe din aprecierile sale, din componentele concepției sale social-politice au fost, vor fi formulate în alte condiții politice concrete. Este aici

au dus, pentru cîtă înșelare au suferit, pentru cîtă jignire au dumat, să-i ierte pentru viața lor de suferințe [...] Și să nu ierte Dumnezeu pe *străinul fără inimă* care a stors vîlga o sută de ani și astăzi vrea și sîngele, pe *stricătorii pămîntului*, pe *risipitorii gospodăriilor*, pe *ticăloșitorii oamenilor*, pe *pingăritorii femeilor*, să nu ierte Dumnezeu pe *ciocoimea obraznică și proastă*, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi apăra și măcar cruța pe cei de o lege și de neam cu dînșii, pe *hizii politicieni*, mincați de poftă sau vinduți înaintea cărora, cufundați în orgii bugetare, fumegă acum acest singe nevinovat. În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu pe *netrebnicii și făcătorii de rele...* „(sublinierile n.s. — I.A.). Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Editura Tineretului, București, 1968, p. 202.

2 M. Berza, *op. cit.*, p. XVI-XVII: vezi și I. Agrigoroaiei, *Nicolae Iorga și situația României la sfîrșitul primului război mondial*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 223 și urm.

3 Nicolae Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinile partidelor politice*, București, sa., p. 40

4 M. Berza, *op. cit.*, p. XVII.

o anumită contradicție, între militantismul manifestat în perioada elaborării reformei agrare și poziția, *adoptată mai târziu*, față de unele consecințe ale reformei agrare, când N. Iorga și partidul său se găseau în altă situație, în viața politică a țării⁵. Se impune, deci, a prezice activitatea sa hotărâtă, lipsită de teamă și reticență, pentru reforma agrară (atestată de poziția adoptată în perioada legiferării ei) și a nu absolutiza *aprecierile sale ulterioare*, ce vizau numai anumite consecințe ale reformei, unele aprecieri juste, altele deformate, fie de optica de partid și a momentului politic respectiv, fie de concepția sa generală referitoare la transformarea societății.

În vara anului 1917, în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în Parlamentul de la Iași în problema reformelor, a modificării Constituției⁶, N. Iorga a rostit un discurs în care forma, de o rară frumusețe, îmbrăca idei profunde, de o mare valoare. Era subliniată necesitatea reformelor izvorâtă din condițiile interne, necesitatea de a rupe cu acel trecut care se opune dezvoltării societății românești. „Nu e bine — se adresa el deputaților — să lăsăm a se crede că am fost o națiune, de la un capăt la altul al existenței sale istorice, plină de nedreptate, de apărare, de lipsă, de frăție; o națiune întunecată, fără virtuți sufletești, care, de câte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi și întindem mâini rugătoare către aceste fulgere. Nu: fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele înseși care s-au frământat din viața noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însuși adâncul pătruns de ploi și acoperit de zăpezi ale acestui pământ [...] Cred că nu este unui singur care să aibă curajul de a spune aici, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenția de a păstra, și în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonoarează dezvoltarea istorică a acestui neam pe acest pământ”⁷. Elaborarea reformelor era privită în strinsă legătură cu rezistența de pe front, cu noua și hotărâtoarea fază în care intrase lupta de eliberare națională. „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutoare pentru dînsa: chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare [...] Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste

5 Astfel, în dezbaterile legislației de reformă agrară, N. Iorga a cerut lărgirea ei și a atacat poziția adoptată de Partidul conservator-progresist (și de alte partide politice), pentru ca, peste cîțiva ani, să-și exprime regretul lovitura puternică dată acestui partid prin reforma agrară. vezi și I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 232-233).

6 Mircea Iosa, Nicolae Iorga și evenimente anilor 1914—1918, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 4, 1971, p. 691, și urm.; Eufrosina Popescu, *Dezbaterile reformelor constituționale în parlamentul din Iași, Modificarea Constituției din 1917*, în „Analele Universității București. Istorie”, nr. 1, 1972, p. 74 și urm.; Ion Agrigoroaiei, *Problema reformelor agrare și electorală din România între anii 1916 și 1918*, în „Cercetări istorice”, VI, Iași, 1975, p. 179 și urm.

7 „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților” (în continuare D.A.D.), ședința din 9 iunie 1917, în „Monitorul oficial” (în continuare M. O.), nr. 55 din 5 aprilie 1918, p. 594 și urm.

hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colt al pămîntului pe care l-a locuit⁴. Modificarea Constituției „ce facem noi — răsunau ca un îndemn cuvintele sale străbătute de un cald patriotism și dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge brîul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe⁴. Marele istoric insista în mod deosebit asupra pregătirii și consolidării actului național prin introducerea reformelor în Constituție. Astfel, „România se pune la nivelul cerințelor neapărate ce se pregătesc în inimile fraților noștri (transilvăneni — n. ns., I. A.) și încearcă a se face vrednică, nu numai de cucerirea Ardealului de la dușman, dar și de păstrarea Ardealului față de conștiința populară, mindră, curată și vitează a acestor frați⁴.

În decembrie 1918, în strînsă legătură cu desăvîrșirea unității de stat, au fost elaborate cele două decrete-legi de expropriere⁸, care precizau și lărgeau prevederile introduse în 1917, în Constituție; se prevedea, între altele, exproprierea în întregime a pămînturilor cultivabile ale statului și instituțiilor, ale absenteiștilor ș.a., precum și exproprierea a 2 milioane de ha din proprietățile cultivabile ale particularilor care depășeau 100 ha.

În condiții asupra cărora nu ne oprim aici, rezultatul primelor alegeri desfășurate pe baza votului universal a însemnat, într-un anumit sens, un succes al democrației. Guvernul generalului Arthur Văitoianu (guvern-paravan al liberalilor) nu a reușit — și faptul este rarism în istoria noastră parlamentară — să asigure victoria partidului respectiv, în acest caz a Partidului național liberal. S-a format, la 5 decembrie 1919, un guvern al Blocului parlamentar, bloc care reunea: Partidul național român, Partidul țărănesc, Partidul naționalist-democrat, gruparea lui I. Nistor și gruparea lui Halippa și Inculeț. Așa cum s-a observat, în cadrul acestor partide predominau elementele legate de interesele burgheziei mici și mijlocii, ale intelectualității democratice⁹. Semnificativă, din acest punct de vedere, este și alegerea președinților celor două Camere, primele adunări ale României întregite și, totodată, primele alese pe baza votului universal: președinte al Senatului a fost ales prof. Paul Bujor, țărănist cu pronunțată orientare de stînga, iar președinte al Adunării Deputaților — Nicolae Iorga (în locul lui Vaida-Voevod, numit prim-ministru).

8 I. Agrigoroaiei, I. Saizu, *Formarea statului național unitar român și reformele democratice din primii ani postbelici*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași. Istorie”, t. XXIV, 1978, p. 69-76.

9 Mircea Mușat, *Pratidele politice și alegerile parlamentare din 1919, Guvernarea Blocului parlamentar (noiembrie 1919 — martie 1920)*, în „Analele de istorie”, nr. 1, 1974, p. 51-64; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918-1921*, ed. a II-a, completată, Editura politică, București, 1976, p. 158 și urm.; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României, Intemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918-1926)*, Editura Litera, București 1975, p. 31 și urm.; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar”*, 1919-1920), în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ din Iași”, t. XIII, 1976, p. 133-136.

În perioada imediat următoare primului război mondial, adoptarea reformelor a constituit — pe plan politic — preocuparea de căpetenie a lui N. Iorga. Cu prilejul alegerii ca președinte al Adunării Deputaților, el declara, în ședința din 9 decembrie 1919 : „Țara cere neîntârziat satisfacerea unor nevoi pe care, cu o admirabilă resemnare care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dinsa, ea le-a suportat în ultimii ani. Ea cere cât mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale”¹⁰.

Trebuie să precizăm că, la sfârșitul primului război mondial, în condițiile desăvârșirii unității de stat, ale avântului revoluționar din țara noastră care a cuprins mase largi populare și, în primul rând, clasa muncitoare, în contextul marilor transformări național-revoluționare din Europa, partidele politice au înțeles necesitatea introducerii în programul lor a reformelor democratice și de a largi, în măsură diferită, promisiunile făcute în preajma și în timpul războiului. La sfârșitul anului 1918 și începutul anului 1919, programul Partidului naționalist-democrat prevedea reducerea marii proprietăți pînă la 100 ha, dar în ansamblu el era în urma programului Partidului țărănesc¹¹, considerat cel mai de stînga în cadrul forțelor politice burgheze. În perioada imediat următoare — așa cum arătăm în continuare — se produce o deplasare a lui N. Iorga, ajungînd a se situa, cu excepția unor chestiuni de formulare, pe aceeași poziție cu Partidul țărănesc în ce privește conținutul reformei agrare.

Printre măsurile guvernului Blocului parlamentar, care au stîrnit protestul vehement al opoziției, a fost și proiectul de lege agrară, prezentat de ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache. La 6 martie 1920, proiectul a trecut prin Consiliul de Miniștri, iar la 12 martie a fost depus în corpurile legiuitoare, din inițiativa parlamentară, după ce regele (sfătuit de unele elemente ale opoziției) refuzase să-și dea acordul și să-i primească în audiență pe miniștrii I. Mihalache și dr. N. Lupu. Proiectul era semnat de 177 de senatori și deputați din partidele ce formau Blocul parlamentar, inclusiv partidul condus de N. Iorga¹². Acest proiect de lege fusese întocmit în decurs de cîteva săptămîni, la minister, de o comisie de specialiști în agronomie iar I. Mihalache și Gr. Iunian, la insistențele lui N. Iorga, s-au grăbit să-i dea forma definitivă¹³.

Proiectul de lege agrară din 12 martie 1920, cu cele mai largi prevederi față de celelalte proiecte discutate sau adoptate în acea perioadă (cu excepția programului agrar al Partidului socialist), conținea expre-

10 D.A.D., ședința din 9 decembrie, în M.O., nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69.

11 D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R. S. România, București, 1975, p. 66.

12 Vezi broșura *Proiectul legii de improprietărire a țăranilor, întocmit de țăranul I. Mihalache, fost ministru al agriculturii*, București, 1920 și „Dezabaterile parlamentare, Senatul” (în continuare D.S.), ședința din 6 iulie 1920, în M.O., nr. 14 din 16 iulie 1920.

13 D.S., ședința din 17 iulie 1920, în M.O., nr. 19 din 25 iulie 1920, p. 300; Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidului național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, 1963, p. 58.

prierea pământului cultivabil al tuturor proprietăților particulare, „în toată întinderea ce trece peste 100 ha“ (cu unele excepții ce admiteau proprietăți de 250—500 ha pentru fermele „cu investiții importante“), exproprierea pe proprietar și nu pe proprietăți, exproprierea totală a proprietăților (nu numai a terenului cultivabil) de mână moartă, ale absenteiștilor, persoanelor publice și private, a moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii 10 ani etc. Se preciza că improprietărirea trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănești de minimum 3—5 ha ¹⁴.

A doua zi după depunerea în parlament a acestui proiect de lege, guvernul Blocului parlamentar a fost nevoit să demisioneze (13 martie 1920), locul său fiind luat de un guvern condus de generalul Al. Averescu. Trecute în opoziție, partidele Blocului parlamentar s-au organizat, cu unele mici deosebiri, într-o nouă alianță politică, Federația democrației național-sociale, în frunte cu N. Iorga. În camerele legiuitoare constituite în urma unor noi alegeri, reprezentanții partidelor din Federație au constituit „opoziția națională“, „opoziția unită“ sau „opoziția federalistă“. Activitatea acestei opoziții era coordonată de un comitet din care făceau parte N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, V. Madgearu, Pan. Halippa ș. a. ¹⁵

În cadrul guvernului Al. Averescu din 1920—1921 și a grupării Partidului poporului din parlament, s-au manifestat unele poziții deosebite în ce privește proporțiile reformei, conținutul legislației de reformă agrară. În dezbaterile din Cameră pe marginea *Proiectului de lege pentru reforma agrară din Muntenia, Moldova și Dobrogea* din 1921, N. Iorga aprecia că guvernul aduce trei concepții în ce privește chestia rurală : 1. Concepția primului ministru, care a promis pământ soldaților și dorește ca o mare parte din țărani să primească pământ ; 2. Concepția reacționară a lui C. Argetoianu, care se exprimase cu dispreț la adresa țărănimii, votase împotriva modificării Constituției în 1917 și manifesta o „filosofie de feudal“ ; 3. Concepția ministrului C. Garoflid ¹⁶ (situată între primele două) de a se improprietări numai o parte a țărănimii, cei considerați „apți“, ceilalți trebuind să devină salariați agricoli ¹⁷. N. Iorga combătea „clasica concepție conservatoare“ a lui C. Garoflid, încer-

14 *Proiectul legii de improprietărirea țăranilor...*; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativa parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București, „Istorie“, nr. 2, 1969, p. 87-97.

15 Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

16 În guvernul Al. Averescu, C. Garoflid deținea postul de ministru de stat însărcinat cu elaborarea reformei agrare ; era, de asemenea, președintele Comitetului agrar. Făcuse parte din Partidul conservator condus de Al. Marghiloman. În februarie și, apoi, în iunie 1918, a fost numit ministru în guvernul Al. Averescu și, respectiv, în guvernul Al. Marghiloman. La 7 februarie 1918, N. Iorga nota : „Noul ministru de agricultură, C. Garoflid, om tânăr, mare proprietar, funcționar de carieră, doctor în științele economice din Germania, autor al unei lucrări folositoare despre chestia rurală și dușman al reformei“. *Memorii*, vol. I, p. 274-275).

17 D.A.D., ședința din 6 iunie 1921, în M.O., nr. 110, din 25 iunie 1921, p. 2798-2799.

careea acestuia de a menține, prin unele cedări, marea proprietate în favoarea „boierimii de astăzi“, ridicată prin abuzuri : „Cînd e să se întîmple o prefacere, acei care sînt interesați ca această prefacere să nu se întîmple, în loc să se prezinte ca adversari meniți a fi zdrobiți ai acestei prefaceri, se prefac în prietenii acestei transformări, pentru a-i falsifica spiritul (aplauze), aflînd, prin competența lor specială, o formă tehnică așa de dibaci pregătită, încît trebuie o coaliție de specialiști ca să răzbată prin aparențe la scopul real ce se urmărește (aplauze)“¹⁸. N. Iorga avea în vedere și ideile expuse de C. Garoflid în memoriul marilor agricultori, prezentat regelui la începutul lui martie 1920, cu puțin timp înaintea căderii guvernului Vaida-Voevod, în care își expunea concepția favorabilă marii proprietăți¹⁹.

Față de proiectul de reformă agrară adus de guvern în 1921 și sprijinit în parlament de anumite partide și grupări politice (Partidul poporului, Partidul conservator-democrat, Partidul conservator-progresist, Partidul liberal ș. a.) s-a manifestat, practic, numai o opoziție de stînga, ce dorea o reformă mai largă, opoziție cu două ramificații : a partidelor și grupărilor din „opoziția unită“ — de pe platforma democratismului burghez și a Partidului socialist, care preconiza o reformă agrară radicală, ca o etapă în realizarea unor transformări revoluționare viitoare.

De pe această poziție, „opoziția unită“ a readus în discuție și a cerut adoptarea proiectului I. Mihalache²⁰. Intervențiile deputaților și senatorilor „opoziției unite“ au fost deosebit de energice, iar guvernul și majoritatea parlamentară au utilizat diferite mijloace, unele chiar dure, pentru a-i intimida : chemarea la ordine, excluderea de la dezbateri, nepublicarea la timp a unor dezbateri parlamentare etc.²¹. Astfel, în ședința Camerei din 19 iulie 1920, N. Iorga citea o declarație de protest împotriva atitudinii „cu totul inadmisibile“ pe care o are președintele Camerei față de opoziție, „tratînd cu chemări la ordine“ orice manifestare care ar atinge „liniștea adunării“²².

La discuția proiectului de lege pentru reformă agrară din 1921, senatori și deputați ai „opoziției unite“ au venit cu amendamente în vederea realizării unei reforme mai largi. Astfel, N. Iorga l-a susținut pe I. Mihalache, care a cerut, din nou, exproprierea totală a proprietăților de mină moartă, a persoanelor publice sau private, a moșiilor arendate

18 *Ibidem*, p. 2800.

19 *Ibidem*. Deputatul țărănist cu vederi democratice, Grigore Iunian, adăuga în ședința Camerei din ziua următoare, că Garoflid — purtător de cuvînt al marii proprietăți, a alcătuit acel memoriu „ca protestare cum înțelegea Partidul țărănesc, prin proiectul Mihalache, să rezolve această chestiune (*Ibidem*, ședința din 7 iunie 1921, în M.O., nr. 111 din 26 iunie 1921, p. 2810).

20 În ședința din 5 iulie 1920 a Adunării Deputaților și în ședința din 6 iulie 1920 a Senatului, I. Mihalache și, respectiv, Paul Bujor au depus, din inițiativă parlamentară, un proiect de lege agrară identic cu cel din 12 martie 1920. Dezbaterea în parlament, din primăvara și vara anului 1921, s-a purtat numai pe marginea proiectului de lege adus de C. Garoflid.

21 Arhivele statului București, Fond Parlament, dosar 1852/1919, f. 269.

22 *Ibidem*, dosar 1908/1920, f. 100

în ultimii 10 ani, a proprietăților absenteiștilor etc. „Opoziția unită“ a propus un amendament pentru exproprierea întregului pământ cultivabil al proprietăților particulare ce trec peste 100 ha, cu excepția fermelor model. Ca și în alte cazuri, amendamentele au fost respinse, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse²³.

În aceste condiții, „opoziția unită“ și-a intensificat activitatea propagandistică, insistând asupra atitudinii adoptate față de legiferarea reformei. Astfel, la 11 aprilie 1921, șeful postului de jandarmi din Călinești-Muscel înainta Ministerului de Interne copia manifestului Comitetului „opoziției unite“, răspândit în rîndul populației. Manifestul, semnat de N. Iorga, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, dr. N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, Virgil Madgearu, Pan. Halippa ș.a., protesta împotriva guvernului Averescu care, o vreme, a amînat reformele și, apoi, a adus o lege „ce caută să lase cît mai mult pământ proprietarilor“, stabilind și un preț prea mare. Se protesta împotriva excluderii, de la lucrările Camerei, a unor deputați din opoziție²⁴.

În mod deosebit, în dezbaterile parlamentare, N. Iorga s-a referit la problema subsolului²⁵, plecînd de la situația creată în 1917, cînd fuseseră exceptate de la expropriere 12.000 ha terenuri petrolifere — una din condițiile puse de conservatori pentru a accepta reformele și a vota modificarea Constituției. S-a ajuns în 1917, aprecia acum N. Iorga, la un „text insuficient“, după ce, în comisia creată pentru pregătirea proiectului de lege, s-a întîmpinat rezistențe serioase din partea unor conservatori²⁶. În 1917, preciza N. Iorga, situația concretă ceruse acest compromis, dar între timp tabloul politic s-a schimbat; cu toate acestea, guvernul, ministrul Garoflid au prevăzut în proiectul de lege pentru reforma agrară două regimuri pentru subsol, o parte trecînd în proprietatea statului, o parte rămînînd proprietarilor. Împreună cu Paul Bujor (în Senat), Virgil Madgearu ș.a. (în Adunarea Deputaților), N. Iorga a cerut cu hotărîre ca întregul subsol să treacă în proprietatea statului: „Să știți că este contra interesului economic al țării acesteia ca subsolul acestei țări să rămînă în mina proprietarilor și este pentru interesul economic al acestei țări ca el să treacă în stăpînirea statului“. S-ar evita, astfel, subordonarea extracției de petrol față de capitalul străin, cu consecințe negative asupra dezvoltării economiei naționale: „Dar la noi, a lăsa în seama proprietarilor subsolul, aceasta înseamnă a-l trece, miine, în condițiuni dezastruoase pentru țară, în miinile străinilor, care așteaptă numai momentul lor ca să profite de aceasta“²⁷.

23 D.A.D., ședința din 27 iunie 1921, în M.O., nr. 128 din 12 ianuarie 1922, p. 3282 și urm. și M.O., nr. 129 din 13 ianuarie 1922, p. 3303; D.S., ședința din 25 martie 1921, în M.O., nr. 55 din 7 aprilie 1921, p. 991.

24 Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

25 D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M.O., nr. 129 din 22 ianuarie 1922, p. 3355 și ședința din 7 iulie 1921, în M.O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3589.

26 Vezi și N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, p. 505-506.

27 D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M.O., nr. 129 din 22 iunie 1922, p. 3356.

Savantul-patriot manifesta o grijă deosebită pentru bogățiile țării, spre a le feri de exploatarea nerațională și cu profituri uriașe din partea capitalului străin. Și cu alt prilej, N. Iorga cerea o politică de valorificare superioară, deoarece „ne arătăm numai bogățiile și nu avem un program pentru exploatarea acestor bogății“ ; recomanda o atenție deosebită față de capitalurile străine, deoarece ele „vin cu acci care le-au adunat, și acei care le-au adunat au pretenții, și într-o bună dimineată o să fim tratați ca burii din Transvaal“²⁸. În ce privește direcții viitoare de dezvoltare economică, N. Iorga se pronunța pentru crearea unei agriculturi moderne pe alte baze decât până atunci. „Marea agricultură, de pildă — preciza el în 1921 — nu înseamnă stăpânirea de către un singur individ a unei mari întinderi de pământ pe care o cultivă cu mijloace primitive marea proprietate, ci înseamnă sistemul, totalitatea mijloacelor prin care se poate câpăta o producție modernă“²⁹.

În dezbaterile din Cameră, N. Iorga s-a pronunțat, în termeni generali, pentru o socializare a pământului, care să rezolve echitabil repartitia produselor : „Noi înțelegem socializarea în acel sens că munca îndeplinită asupra pământului să fie munca solidară a unei întregi societăți, pentru că ceea ce rezultă din această muncă să fie împărțit potrivit cu dreptatea“³⁰. Evident, în condițiile menținerii societății de atunci, o asemenea soluție ce izvoră din concepția sa de „solidaritate națională“ era utopică ; reținem, însă, grija deosebită pentru muncitorii ogoarelor, pentru o organizare mai democratică a muncii și a repartitei produselor sale.

În ședința Adunării Deputaților, din seara zilei de 7 iulie 1921, într-o atmosferă „încărcată“, dezbaterile prelungindu-se după miezul nopții, s-a trecut la votarea *Legii pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea* ; din 295 votanți, 217 au votat pentru și 78 contra³¹. Cu mici excepții, au votat contra deputații „oposiției unite“ și deputații socialiști care, de pe anumite poziții precizate mai sus, au cerut lărgirea conținutului democratic al reformei agrare. Dezbaterile și confruntările din parlament pe marginea proiectului de lege — plasate în epocă, în condițiile profundelor schimbări și frământări prin care trecea societatea românească — își au semnificația lor, deosebită. Opoziția a constituit un permanent factor de presiune și chiar dacă rezultatele nu

28 Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 352.

29 N. Iorga, *Schimbarea de direcție și caracter a comerțului în secolul al XIX-lea*, 1921 (apud Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 351).

30 D.A.D., ședința din 1 iulie 1920, în M.O., nr. 12 din 16 iulie 1920, p. 174.

31 D.A.D., ședința din 7 iulie 1921, în M.O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3594. La 11 iulie 1921, Senatul a votat legea, cu 117 voturi pentru și 17 contra. Legea a fost promulgată la 14 iulie 1921 și publicată în M.O., nr. 82 din 17 iulie 1921.

au fost și nu puteau fi spectaculoase, atunci cînd guvernul dispunea de o mare majoritate în parlament (în unele chestiuni, guvernul a fost nevoit totuși să cedeze), s-au stăvilit unele tendințe de a reduce suprafața expropriată, de a mări prețul pămîntului expropriat etc.

S-a manifestat în parlament un puternic curent democratic care a insistat — de pe poziții nu întotdeauna identice³² — în direcția adopțării unei reforme cît mai largi. În acest curent, N. Iorga a jucat un rol activ, prin intervenții energice, prin discursuri în care apăra cu hotărîre interesele țărănimii și se pronunța pentru ridicarea ei spirituală și materială.

Deosebit de semnificativă pentru orientarea democratică a savantului-patriot este și despărțirea politică de A. C. Cuza (cu care înființase Partidul naționalist-democrat în 1910), intervenită în timpul războiului și adîncită acum. Imediat după război, A. C. Cuza a evoluat spre dreapta, patronînd organizații extremiste, naționaliste; N. Iorga a înțeles că marile act național din 1918 trebuie consolidat printr-o operă de reforme democratice, morale și materiale, prin atragerea la o viață comună a naționalităților conlocuitoare și nu printr-o activitate de învrăjbire naționalistă³³. În 1921, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la nașterea marelui istoric, se observa foarte bine: „Cei care după Unire l-au acuzat pe d-l Iorga de părăsirea doctrinei, de schimbarea concepției, au crezut că naționalismul este o haină care trebuie să se potrivească omului la toate vîrstele și că trebuie să rămînă oa un deziderat moral, în afară de vreme“³⁴. În mai multe rînduri, în Senat, prof. Paul Bujor a demască, chiar

³² În cadrul dezbaterilor referitoare la reforma agrară a intervenit, la un moment dat, un dezacord între N. Iorga și I. Mihalache, într-o problemă mai mult de principiu decît de însemnătate practică. Proiectul legii prezentat de I. Mihalache prevedea exproprierea „pentru utilitate socială și de stat“, față de expresia „de utilitate națională“ din proiectul guvernului. N. Iorga a ținut să reamintească că, în 1917, la modificarea Constituției, a susținut termenul de „utilitate națională“ și consideră că el trebuie menținut în legea din 1921. (N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 167; D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M.O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3012-3013). Justificînd menținerea formulei de „utilitate națională“ și lăsînd să se înțeleagă că expresia țărănistă are iz socialist, N. Iorga declara: „Eu sînt pentru socializarea societății prin iubire, prin frăție, prin conlucrarea tuturor, prin luptă, cît să nu rupă societatea pentru totdeauna“ D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M.O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3013). Se știe că Partidul țărănesc a preluat unele expresii socialiste, dar le-a golit de conținutul lor revoluționar. La N. Iorga — așa cum s-a precizat — transformarea societății în direcție burghezo-democratică trebuie realizată fără soluții radicale, factorii morali și de solidaritate națională urmînd să joace un rol determinant.

³³ Vezi M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 302; Ion Agrigoroaiei, *Impotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919—1920)*, în „Cercetări istorice“, VIII, Iași, 1977, p. 420-421.

³⁴ *Omagiu lui Nicolae Iorga*, București, s.a., p. 120.

de la primele manifestări, caracterul reacționar al cuzismului, în contrast cu atitudinea democratică a lui N. Iorga. Adresându-se lui A. C. Cuza, Paul Bujor declara : „D-voastră, totdeauna, ați fost contra evidenței, nu ați știut niciodată să fiți în nota timpului, ceea ce v-a deosebit de d. Iorga [...] Ați rămas în urmă”³⁵. Despărțirea politică a lui N. Iorga de A. C. Cuza reprezintă încă o expresie a poziției sale profund democratice ce anunța viitoarea atitudine hotărât antihitleristă, atitudine ce i-a adus, acum 40 de ani, răzbunarea celor mai negre forțe ale reacțiunii și obscurantismului.

Nicolae Iorga s-a aflat în primele rînduri ale luptei pentru unitate națională ; imediat după Unire, a acționat cu energie în direcția realizării unei opere constructive în interior, printr-o politică activă în exterior. Ca președinte al Adunării Deputaților, al primei Adunări a Deputaților din România întregită, în calitate de conducător al unui partid care a făcut parte din formațiuni, coalitii, cu caracter democratic (în 1919—1920, Blocul parlamentar ; în 1920—1921, „opозиția unită”), în parlament și în afara lui, Nicolae Iorga a desfășurat o activitate permanentă pentru elaborarea unor reforme democratice, a reformei agrare în special. Marele istoric și cetățean s-a aflat în miezul evenimentelor din acei ani, a luat poziție activă față de ele, așa cum a făcut-o de-a lungul întregii sale vieți, pildă de devotament pentru înaltele idealuri ale poporului din care s-a ridicat. Se scria, astfel, încă o pagină consistentă și luminoasă din activitatea multilaterală a unuia dintre cei mai străluciți exponenți ai spiritualității românești, fiu al meleagurilor botoșănene, creatoare de genii.

„Odată cu tine mor încă o dată toți morții tăi”, a spus N. Iorga. Noi vom muri, după noi se vor naște și vor muri alții și alții, dar cît va exista neamul românesc, N. Iorga nu va muri. Este una din excepțiile propriei sale ougetări, deoarece permanența unui neam se susține nu numai prin realizările materiale ci și prin permanența vie a marilor valori spirituale.

N. IORGA ET L'ÉLABORATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921

Résumé

N. Iorga, l'un des promoteurs de l'idéal national du peuple roumain, s'appliqua énergiquement, après l'union de 1918, à consolider ce grand acte national, par une politique constructive à l'intérieur, ainsi que par une politique active à l'extérieur.

35 D.S., ședința din 26 iunie 1920, în M.O., nr. 5 din 1 iulie 1920, p. 44.

N. Iorga et le Parti national démocrate — dont il était le dirigeant — jouèrent de 1919 à 1921 un rôle actif au sein du courant démocratique qui se manifestait à l'intérieur du Parlement et en dehors, et qui militait pour une réforme agraire plus large que celle préconisée par le gouvernement Al. Averescu. Le savant et homme politique patriote manifesta — à cette occasion également — une préoccupation particulière pour le redressement cultural et moral de la paysannerie.

Bun de tipar : 24.I.983.
Format 16/70×100.

Tiparul executat sub cd. 5061/982, la
ÎNTEPRINDEREA POLIGRAFICĂ
BACĂU, str. Eliberării nr. 63.
